

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β' Έτος 14ο Τεύχος 34-35 Πρέβεζα

ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	Γ.ΒΕΛΕΝΗΣ, Χ.ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ, ΟΔ.ΜΠΕΤΣΟΣ, Κ.ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Γ.ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ	Γ.ΚΑΒΑΓΙΑΣ
ΠΟΙΗΣΗ	ΑΝΔ.ΚΑΡΖΗΣ, Θ.ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤ.ΚΥΡΙΑΖΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ	ΑΡΓΥΡΩ ΚΟΚΟΡΕΛΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	Κ.ΚΑΜΠΟΥΡΑΚΗΣ-Β.ΣΦΟΝΔΥΛΗ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	ΑΝΔ.ΚΑΡΖΗΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ	Κ.ΣΙΩΖΗΣ

Ιανουάριος - Δεκέμβριος 1997

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β' Έτος 14ο

Τεύχος 34-35

Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1997

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρεβεζάνικα Χρονικά
εξαμηνιαία περιοδική
έκδοση της Δημοτικής
Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

Έδρα

Εθν. Αντίστασης 10
Πρέβεζα 48100
τηλ. (0682) 22375

Συντακτική Επιτροπή

Ατωνίου Χρήστος
Καράμπελας Νίκος
Κατωγιάννης Θέμης
Λάμπρος Σπύρος
Συνέσιος Λάzarος
Τζίμας Κώστας

Επιμέλεια-Σελιδοποίηση

Καράμπελας Νίκος
Λάμπρος Σπύρος

Εκτύπωση

ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ο.Ε. -
Γ. Μπεζεβέγκης & Σία
Π. Τσαλδάρη 37
τηλ. 24719, Πρέβεζα

Κεντρική διάθεση

Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

Συνδρομές

Ετήσια 2000 δρχ.
Φοιτητική 1000 δρχ.
Οργανισμών 5000 δρχ.

Εμβάσματα-επιταγές

Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

- Γεώργιος Βελένης, αναπληρωτής καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής σελ. 5
- Χρήστος Σκανδάλης, συνταξιούχος δάσκαλος-συγγραφέας
Ο Αλέξανδρος Φιλαδέλφους και ο Δήμος Πρέβεζας σελ. 19
- Οδυσσέας Μπέτσος, συνταξιούχος δάσκαλος
Ο Θεόδωρος Απ. Βαρζέλης και το κληροδότημά του σελ. 27
- Κ. Παπαγεωργίου, πρώην δι/της Νομαρχίας Πρέβεζας
Η Εκπαίδευση στην Πρέβεζα σελ. 47
- Γιώργος Μουστάκης, ιστοριοδίφης
Πρεβεζάνοι εθελοντές στρατιώτες σελ. 53

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

- Δήμητρα Παπαγιάννη (Πανεπιστήμιο Cambridge Αγγλίας)
Κατάλοιπα παλαιολιθικής κατοίκησης στο Νομό Πρεβέζης σελ. 69

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

- Γιώργος Καβάγιας
Επιχείρηση ξυλεία σελ. 83

ΠΟΙΗΣΗ

- Ανδρέας Καρζής, Θέμης Κατωγιάννης, Στέφανος
Κυριαζής σελ. 89

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

- Αργυρώ Κοκορέλη, συγγραφέας παιδικών βιβλίων
Πώς θα δημιουργήσουμε τη σχέση βιβλίου-παιδιού σελ. 95
- Κ. Καμπουράκης - Β. Σφονδύλη, εκπαιδευτικοί
Στατιστική μελέτη των σχολείων Ν. Πρέβεζας σελ. 99

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρέας Καρζής, λαογράφος
Ο αργαλιός από τον Όμηρο ως τις μέρες μας σελ. 117

ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

- Κων/νος Σιώζης, συνταξιούχος δάσκαλος
Οδ. Μπέτσου: Η Παναγία του Θεσπρωτικού σελ. 123

Έργα ζωγραφικής Λάμπρου Γιώτη

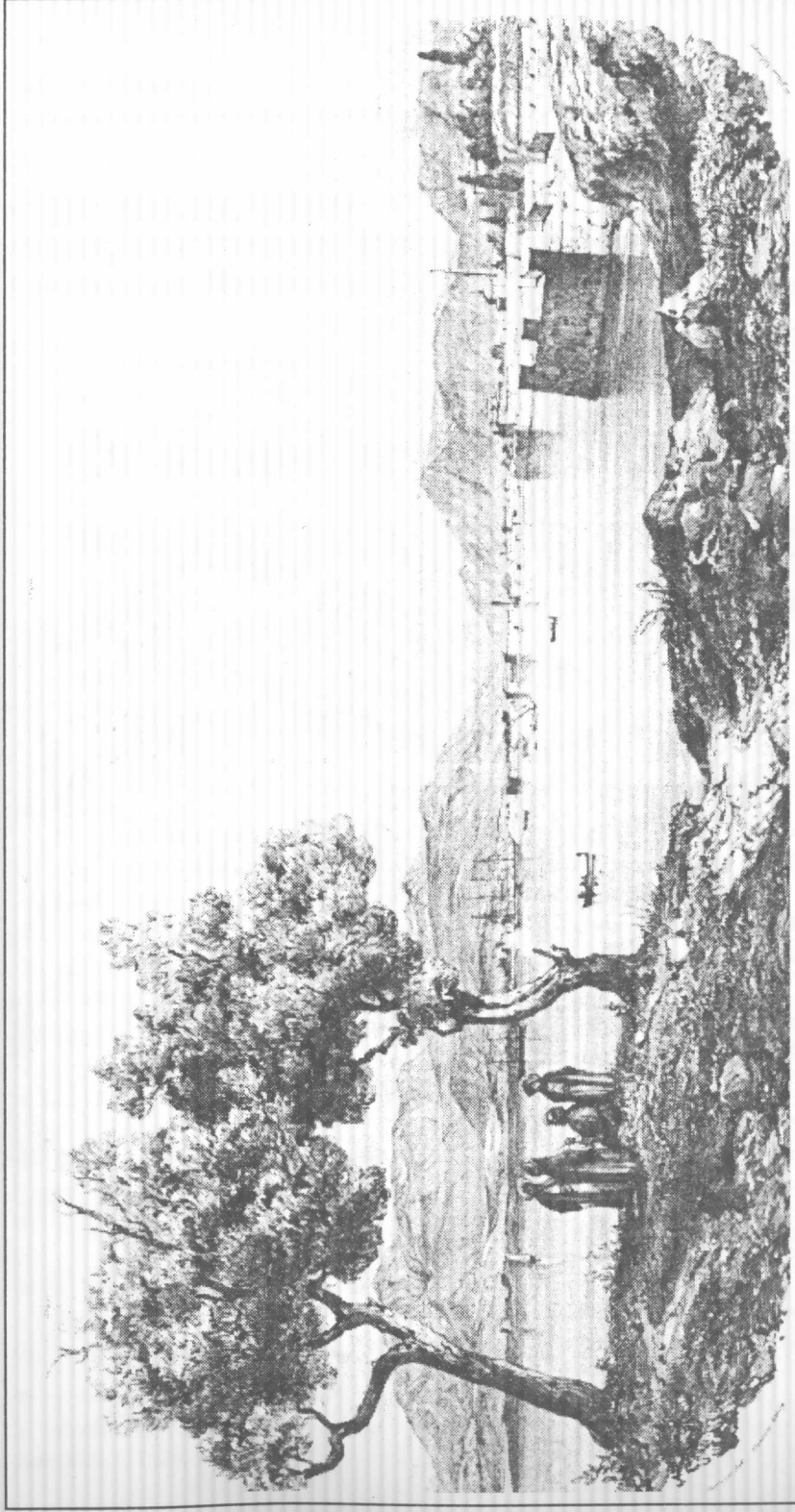
Εξώφυλλο Μουσική Προπαγάνδα
Οπισθόφυλλο : Η Ελευθερία Προσεύχεται

ΛΑΜΠΡΟΣ ΓΙΩΤΗΣ

Ο Λάμπρος Γιώτης γεννήθηκε στο Λούρο Πρέβεζας το 1958. Είναι αξιωματικός της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας. Έχει παρουσιάσει έργα του σε δεκάδες ατομικές και ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Έργα του υπάρχουν σε ιδιωτικές συλλογές, δημόσιους οργανισμούς και μουσεία.

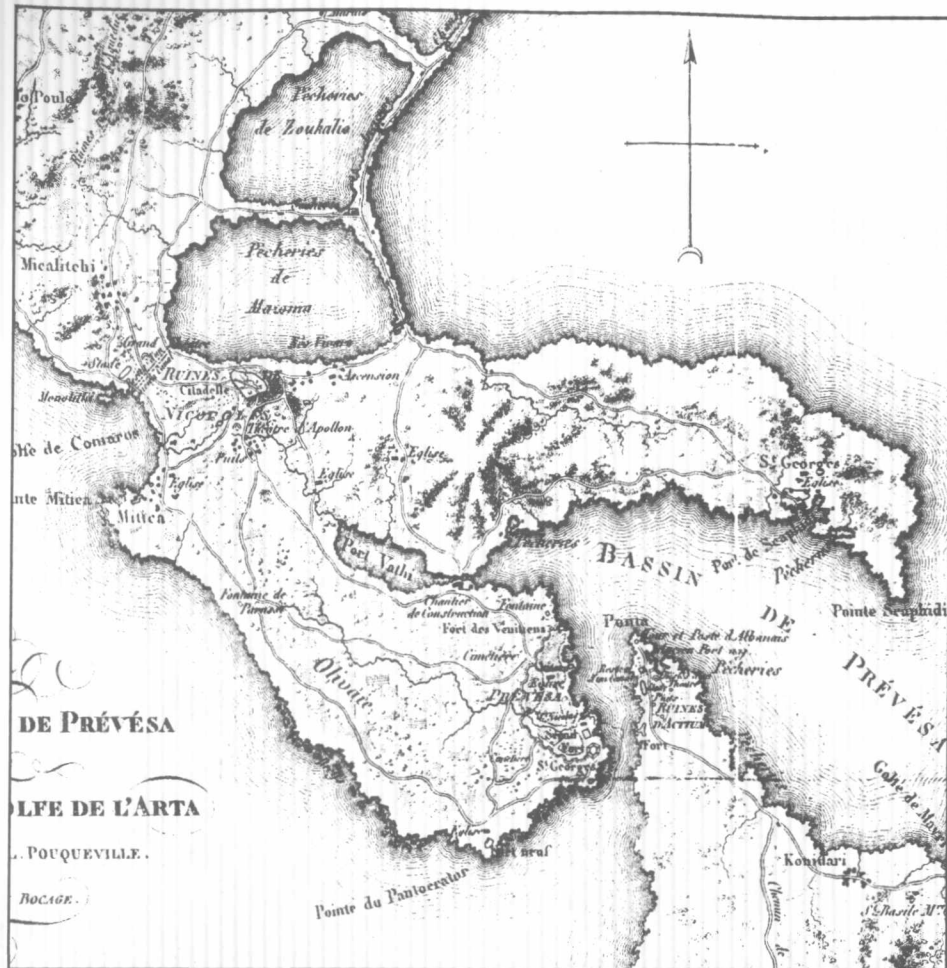
© Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας
Πρέβεζα 1997

ISSN 1105 - 753 X

1834. Λιθογραφία της πόλης της Πρέβεζας που αντιπροσωπεύει αρκετά την πραγματικότητα. Φαίνεται το κάστρο του Αγίου Αντρέα, το τζαμί, το προτείχισμα, η πόλη και το κάστρο του Ακτίου. Λιθογραφία του Γκάρντ από το βιβλίο του Στάκελμπεργκ "Η Ελλάς".

Λεϊκόμοια "Νικόπολις - Πρέβεζα", πίνακας 16

1820. Λεπτομερέστατος χάρτης της χερσονήσου της Πρέβεζας. Χαλκογραφία του Μπαμπιέ ντι Μποκάς από το βιβλίο του Πουκεβίλ "Ταξίδι στην Ελλάδα".

Λεύκομα "Νικόπολις - Πρέβεζα", πίνακας 17

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣΑναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής

Η περίοδος κατοχής της Πρέβεζας
από τον Αλή Πασά (1807-1820)

Μετά την καταστροφή της Πρέβεζας (1798) είναι γνωστό ότι ο Αλή Πασάς κάλεσε αμέσως τεχνίτες-οικοδόμους για ν' αρχίσει τις επισκευές τόσο σε σημαντικά οικοδομήματα όσο και στις οχυρώσεις, χωρίς να γίνεται ακριβής αναφορά γι' αυτές. Μεσολάβησε όμως η μικρή περίοδος 1800-1807 της ιδιότυπης αυτονομίας της Πρέβεζας «υπό την προστασία» της Τουρκίας κατά την οποία είναι μάλλον απίθανο να έγινε τίποτα σημαντικό, τουλάχιστον στον τομέα των οχυρώσεων.

Όταν η Πρέβεζα πέρασε οριστικά στην κυριαρχία του Αλή Πασά, επιθυμώντας να εξασφαλίσει την αμυντική της κάλυψη «*επισκεύασε τὰ φρούρια*» και «*άνώρυξε πρὸς βορρᾶν αὐτῆς βαθεῖαν καὶ εὐρεῖαν τάφρον*». Αυτά μας αναφέρει ο Π. Φουρίκης ότι έγιναν, όπως και την κατασκευή λαμπρού ανακτόρου «*ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ φρουρίου*», στη θέση που είναι γνωστή ως Παλαιοσάραγα δηλ. τα σημερινά Ιαματικά Λουτρά, πριν παραδώσει τη διοίκηση της πόλης στον γιό του Βελή¹. Οι περιγραφές των διαφόρων ξένων περιηγητῶν που πέρασαν από την Πρέβεζα τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα μας δίνουν κάποιες σαφέστερες πληροφορίες για τα οχυρωματικά έργα που κατασκεύασε ο Αλή Πασάς στην πόλη.

Κι ας αρχίσουμε από τους ίδιους τους στρατιωτικούς αξιωματούχους που του υπέδειξαν τους τρόπους οχύρωσης. Παρόντες ήταν ο Γάλλος Πρόξενος Rouqueville, ο

1. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, Π.Α., «Η Πρέβεζα. Θέσις - κτίσις - ὄνομα», *Επιστημονική Επετηρίς Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, I, 1924, σ. 274-294.

1805. Χάρτης της Πρέβεζας και του Κόλπου της. Λιθογραφία του Σαιν Σοβέρ.

Λείψωμα "Νικόπολις - Πρέβεζα", πίνακας 23

συνταγματάρχης Guillaume και ο λοχαγός Palma, οι οποίοι συνόδευαν τον Πασά στην Πρέβεζα προκειμένου να θεμελιώσουν οχυρό προοριζόμενο για την άμυνα του στομίου του Αμβρακικού κόλπου.

Αξίζει να αναφέρουμε ακριβώς τις λεπτομέρειες αυτής της επιχείρησης, όπως την περιέγραψε ο Rouquerville με επιστολή του προς τον στρατηγό Sebastiani²: «Επιβιβασθήκαμε στα πλοία την πρώτη μεταμεσονύκτιο (ώρα) στο Σαλαγόρι (4 ώρες από την Άρτα) και δύο ώρες μετά την ανατολή του ήλιου αγκυροβολήσαμε στην Πρέβεζα. Η κανονιοφόρος "ο Καρχαρίας" χαιρέτησε τον Βεζύρη με 14 βολές των πυροβόλων της. Η μέρα πέρασε για τον Βεζύρη με την ρύθμιση των δαπανών του στρατού του. Σήμερα ο Βεζύρης διέταξε να στηθεί η σκηνή τους στη θέση του Αγίου Γεωργίου και ο συνταγματάρχης Guillaume άρχισε να συζητάει μαζί του το σχέδιο των οχυρώσεων. Εξήντησα όλα τα λογικά επιχειρήματά μου για να κάνω το Βεζύρη να κατανοήσει την ανάγκη "προχώματος" (contrascarpa) και "προφυλαγμένου δρόμου" (strada coperta) αλλ' αυτός επέμενε να μη τα θέλει. Συννηθισμένος να βλέπει μόνο πύργους και τετράγωνα παλαιά φρούρια, μετά από πολλή προσπάθεια αντιλαμβάνεται (ο Αλή Πασάς) την εικόνα μιας "κανονικής οχύρωσης" (fortificazione regolare). Με άκουσε

2. A. Borpe, *L'Albanie et Napoléon (1797-1814)*, Paris, 1914. Βλέπε σχετικά και ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., "Τάφροι - έργα Αλή Πασά στην Πρέβεζα" *Πρεβεζ. Χρονικά*, τ. 13, 1987, σ. 35-40.

και αποδέχθηκε τα σχέδια του συνταγματάρχη».

Και σε άλλη του επιστολή ο Rouqueville γράφει: «Συνεχίζεται η χάραξη του οχυρού. Φρόντισα να τοποθετηθούν μερικά νομίσματα του τύπου “Ναπολέον, Αυτοκράτωρ” στο θεμέλιο λίθο της ανατολικής γωνίας».

Ο Rouqueville όμως στην αναφορά για την κατάσταση της πόλης της Πρέβεζας εκείνη ακριβώς την περίοδο σημειώνει ότι: «... μετά την αναχώρησή μου ο Αλή Πασάς έβαλε να κατασκευάσουν εκεί (στο ακρωτήριο του Παντοκράτορα, όπου και το εκκλησιάκι) ένα φρούριο με casemates (δηλαδή καλυμμένα πυροβολεία), πάνω στις οποίες άρχισε να χτίζει ένα μέγαρο»³.

Είναι η πρώτη συγκεκριμένη πληροφορία για το φρούριο του Παντοκράτορα. Ας συνεχίσουμε όμως με τα στοιχεία που μας δίνουν και άλλοι περιηγητές των αρχών του 19ου αιώνα που πέρασαν από την Πρέβεζα.

Ο Leake είναι ένας άλλος περιηγητής που αφηγείται μεταξύ των άλλων και για τα οχυρωματικά έργα του Αλή Πασά στην Πρέβεζα την ίδια περίοδο. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Το 1807, όταν ξέσπασε ο πόλεμος μεταξύ Ρωσσίας και Πύλης, οι Πρεβεζαίοι αναγκάστηκαν να εργαστούν σ' ένα οχύρωμα-τάφρο μήκους σχεδόν 2 μιλίων, για την κατασκευή του οποίου ο Πασάς έστειλε να μαζέψουν άνδρες απ' όλα τα μέρη της επικράτειάς του, όπως μακριά από την Κατερίνη του Ολύμπου, και δεν τους έδινε τίποτα άλλο παρά μόνο ένα κομμάτι κουραμάνα ... Όπως είναι γνωστό, αυτό το ελαφρό χώμα, με λίγες πασσαλώσεις να το συγκρατούν, αυτή η περιχαράκωση-τάφρος που κατασκευάστηκε, είναι ήδη ερειπωμένη» (εννοεί το 1809 που ο Leake επισκέφθηκε την Πρέβεζα).

«Κατόπιν το νέο φρούριο και το σεράι κατασκευάστηκε με τον ίδιο τρόπο, με αγχαρείες ή αναγκαστική εργασία». Και στη συνέχεια: «Οι ανασκαφές που έγιναν στη Νικόπολη με σκοπό να αποκτηθούν υλικά (οικοδομικά) για το φρούριο και το παλάτι του βεζύρη στην Πρέβεζα, δεν οδήγησαν σε καμιά ενδιαφέρουσα διαπίστωση»⁴.

Αναφέρουμε επίσης ότι σε μια γκραβούρα του Saint Sauver (1805) εικονίζεται η πόλη της Πρέβεζας από τη θάλασσα, χωρίς να διακρίνεται τίποτα το ιδιαίτερο που να δηλώνει οχύρωση⁵. Ο Hobhouse που έφθασε με τον Byron στην Πρέβεζα στις 28 Σεπτεμβρίου 1809, εκτός από την περιγραφή της θλιβερής και μίζερης εικόνας της πόλης, ιστορεί και τον χαλασμό της από τον Αλή Πασά, το 1798⁶.

Στο ίδιο σημείο ο Κ. Σιμόπουλος αναφέρει επίσης ότι ο Κασομούλης (Ενθυμή-

3. POUQUEVILLE, *Voyage dans la Grece par F.C.H.L. Pouqueville, consul general de France aupres d'Al Pacha de Janina (...)*, I, II, Paris, 1826, p. 207-208.

4. W. Leake, *Travels in Northern Greece* I, II, III, London, 1835 (Amsterdam, 1967), p. 489-491. Βλ. σχετ. και ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ.1, σ. 456, Αθήνα 1975.

5. GRASSET SAINT-SAUVEUR, *Voyage historique, litteraire, et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant venitiennes du Levant, savoir: Corfu, Paxo, Bucintro, Parga, Preveza, Vonizza, Saint-Maura, Thiaqui, Cerigo et Cerigotte*, II, an VIII (=1800).

6. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ.2, σελ. 293-294, Αθήνα 1975.

ματα *Στρατιωτικά Α'*, σ. 51-52) ιστορεί: «πολιορκῶν σιενά τήν πόλιν (δηλ. ο Αλή Πασάς), ἣτις δέν εἶχε παρά ἓνα σιενόν τάφρον καί ἐκτειταμένον γύρωθεν, μετά τινες ακροβολισμούς ... εἰσεπήδησαν τό σμήνος τῶν Ἀλβανῶν ἐντός τῆς πόλεως ἀπό μέρη ἀπροφύλακτα, χωρίς διάκρισιν φονεύοντες ... ἀφοῦ λεηλάτησαν αὐτήν κατά κράτος τήν ἐξέκαυσαν». Το λιμάνι δε οχυρώθηκε και αποτελούσε πια την κυριότερη θαλάσσια πύλη της επικράτειας του Αλή⁷.

Θα είκαμε όμως να παρατηρήσουμε στο σημείο αυτό ότι η πληροφορία του Κασμουύλη δεν μπορεί να ευσταθεί, αφού πλέον είναι διαπιστωμένο ότι τάφρο (κανονική) απέκτησε η Πρέβεζα αργότερα, τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα. Εκτός εάν ως «σιενόν τάφρον» εννοεί εκείνη του ερειπωμένου φρουρίου της Μπούκας, του αρχικού δηλαδή φρουρίου της Πρέβεζας.

Τέλος παραθέτουμε την πληροφορία του William Turner, ο οποίος το 1812 διορίστηκε στην Αγγλική Πρεσβεία της Κωνσταντινουπόλεως και το καλοκαίρι του 1813 ταξίδεψε με αποστολή στα Γιάννενα, μεταφέροντας έγγραφα και οδηγίες στον εκεί Πρόξενο της Αγγλίας Foresti. Έφτασε λοιπόν στις 24 Αυγούστου 1813 στην Πρέβεζα, όπου είδε να κατασκευάζουν νέα οχυρωματικά έργα: τάφρο εννέα μέτρα φάρδος και τείχος με ντάπιες γύρω από την πόλη⁸.

Νεότερη βιβλιογραφική πηγή που αναφέρει ακόμα πιο συγκεκριμένα για την κατασκευή φρουρίου στον Παντοκράτορα, είναι ο Σπ. Αραβαντινός. Περιγράφει ότι μετά τη διαμόρφωση της τάφρου, ο Αλής ανοικοδόμησε πάλι με αγγαρείες το νέο φρούριο κοντά στον Παντοκράτορα, αναφέροντας τη θέση-τοπωνύμιο ή τον ομώνυμο ναό που είναι και το πιθανότερο, σε τοποθεσία απέναντι από τη Λευκάδα. Κοντά στο φρούριο αναφέρει επίσης ότι έκτισε και «σεράγιο». Το σχέδιο τέλος του φρουρίου μελέτησε για λογαριασμό του Αλή ο Γάλλος αξιωματικός Vaudoncourt.

Πιο συγκεκριμένα ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι οι Γαλλικές αρχές της Κέρκυρας έστειλαν στην Ήπειρο τον αντισυνταγματάρχη του μηχανικού Vaudoncourt ο οποίος κατά την παραμονή του στην αυλή του Αλή θα είχε την ευθύνη της κατασκευής των αμυντικών έργων που προγραμμάτιζε ο Αλής στην επικράτειά του. Βέβαια αυτή η αποστολή κάλυπτε σκοπιμότητες της στρατηγικής των Γάλλων στην Ήπειρο και την Αλβανία. Με την ευθύνη λοιπόν και τις υποδείξεις του Γάλλου στρατιωτικού μηχανικού ο Αλής κατασκεύασε οχυρωματικά έργα στα ΝΔ της πόλης των Ιωαννίνων, το οχυρωμένο μέγαρο στη θέση Λιθαρήσα και βέβαια το φρούριο του Παντοκράτορα στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου⁹.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να κάνουμε μια ανακεφαλαίωση για τα οχυρώματα που κατασκευάστηκαν στην Πρέβεζα τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα από τον Αλή Πασά, όπως προσδιορίζονται σχεδόν με βεβαιότητα από τις βιβλιογραφικές πηγές. Σε αυτήν την περιγραφή θα χρησιμοποιήσουμε ως βάση το κείμενο του Μητροπολίτη

7. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ.2, σ. 68-69, Αθήνα 1975.

8. *Ο.π.*, σ. 293-294.

9. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, σ. 181-207, Εν Αθήναις 1895.

1982. Βρύση στην παραλία Καλαμίτσι.

Λεύκομα "Νικόπολις - Πρεβέζα", πίνακας 149

Άρτας Σεραφεΐμ Βυζαντίου, που περιλαμβάνεται στο σύγγραμμά του με τον τίτλο *Δοκίμιον τινός περιλήψεως τῆς ποτε ἀρχαίας καὶ ἐγκρίτου ἡπειρωτικῆς πόλεως Ἄρτης καὶ τῆς ὡσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1884. Σημειώνουμε μόνο ότι έχουμε πολλές επιφυλάξεις σε σχέση με τη χρονολόγηση που κάνει για κάθε ένα από τα οχυρώματα, χρονολόγηση που αναθεωρείται μετά την επεξεργασία του αρχαιολογικού, του βιβλιογραφικού και του συγκριτικού υλικού που χρησιμοποιήσαμε και η οποία μας οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα.

Αναφέρει λοιπόν ο Σεραφεΐμ συγκεκριμένα¹⁰:

«Ἐν τῇ δυστυχεῖ Πόλει ταύτῃ ὑπάρχουσι καὶ τινὰ φρούρια κατ' Ἄρκτον μὲν δύο στερεώτατα οἷον Α.) τὸ τοῦ Πλατάνου Ριζόκαστρον ἐπιλεγόμενον, ὅπου ὑπῆρχεν ἱερός Ναός τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, κατεδαφισθεὶς καὶ μεταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ εἰς Ὀθωμανικόν τέμενος, σωζόμενον ἄχρι τοῦδε, οὗ ἐγγύς ὑπάρχει ἀρχαία βρύσις ὕδατος, καὶ πρὸς δύσιν ἐντός τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ πεδιάδος Ναός Λατινικός, ὅστις σώζεται ἄχρι τοῦδε χρησιμεύων ὡς πυριταποθήκη, κατεδαφισθέντος πρὸ τινῶν ἐτῶν διαταγῇ τοῦ Χουσνὶ Πασσᾶ μόνον τοῦ κωδωνοστασίου Β.) ἕτερον στερεώτατον, τὸ τῆς Βρυσούλας ἐπιλεγόμενον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου παρά τὸν

10. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης*, Αθήνα 1894, σ. 223-225.

1982. Η πέτρινη επιγραφή που βρίσκεται εντοιχισμένη στη βρύση στο Καλαμίτσι.
Αγίσκομα "Νικόπολις - Πρεβέζα", πίνακας 150

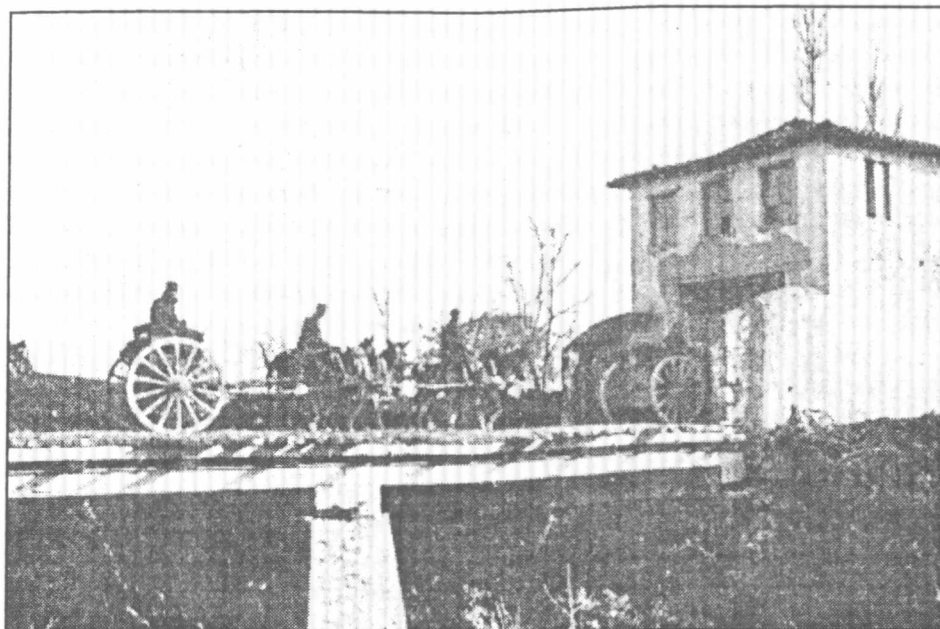
αιγιαλόν υπάρχει η Μεγάλη λεγομένη Βρύσις ὕδατος ὥραιου καὶ ὀλίγα θήματα μακράν αὐτῆς κατὰ τὴν Πόλιν ἕτερα μικρά, Καλαμάκια καλουμένη. Πρὸς νότον τούτου, οὐ μακράν τῶν δέκα λεπτῶν σώζεται ἀνενέργητος εἰς ἀνεμόμυλος ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀκτίου ἕτερος, τοῦ Σωτηρίου Βαρζέλη λεγόμενος. Κατὰ μεσημβρίας δὲ τὰ ἐξῆς τέσσαρα».

Α.) (περιγράφει το αρχικό φρούριο της πόλης, του 1495, με τις προσθήκες των Βενετών, της περιόδου 1684-1699 και τό οποίο καταστράφηκε σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης του Κάρλοβιτς. Είναι η θέση Μπούκα ή Παλαιοσάραγα). Και συνεχίζει:

«Β.) τὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καλούμενον καὶ παρά Τούρκους Γενῆ Καλέ, εἰς θέσιν ὀνομαζομένην Κοκκινόχωμα¹¹, Γ.) τὸ τοῦ Παντοκράτορος εἰς θέσιν ὀνομαζομένην Φωκιά¹², καλούμενον Οὐτς Καλέ. Οὐ μακράν τῆς θέσεως ταύτης, ὑπάρχει μαρμαρόστρωτος ὥραία βρύσις γλυκυτάτου ὕδατος ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπέχουσα τῆς Πρεβέζης καὶ μικρόν τοῦ παραθαλασίου ὀνομαζομένη Καλαμήτσι. Ἀπό τῆς παρα-

11. Για την αναφορά μόνον της ονομασίας αὐτοῦ τοῦ φρουρίου, βλ. καὶ ΜΑΧΑΙΡΑΣ, Κ.Γ., *Το ἐν Λευκάδι Φρούριον Ἀγ. Μαύρας*, 37, ὑποσ. 1, Ἀθήνα, 1951.

12. Στις αναφορές τῶν νεότερων ιστορικών ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ φρουρίου τοῦ Παντοκράτορα γράφεται με ἐλληνικοὺς χαρακτήρες καὶ εἶναι "Ουτς". Στὴν τουρκικὴ γλώσσα ἡ λέξη "uc" (ουτζ) σημαίνει "ἄκρη, μύτη, τέλος, τέρμα, συνοριακὸ σημεῖο". Ἡ λέξη "uc" (ουτζ) σημαίνει "τρία". Εἰάν οἱ ιστορικοὶ ὀρθὰ μετέγραψαν τὴν τουρκικὴ ὀνομασία Ουτς, τότε ἐννοεῖται

1912. Το Ελληνικό πυροβολικό περνάει τη γέφυρα του φράου και τη Μεσινή πόρτα.

Λεγόνομα "Νιζοπολις - Ποιβεζα", πίνακας 106

Λίαν ταύτης εξαγουσι πρὸς χρῆσιν των οἱ κάτοικοι λιμνὴν μέλαιναν ἄμμον. Δ.) Ἀπέναντι τούτου εἰς τὸ Ἀκρωτήριον Ἀκτιον, ὅπερ παρεδόθη τῷ 1881 εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Τα φρούρια ταῦτα, ἐκτὸς τοῦ τῶν Παλαισσαράγων, ἀνεγερθέντα παρὰ τῶν Ἑνετῶν, ἐπεσκευάσθησαν καὶ καλῶς διωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ὅστις καὶ τὸ, ὑπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Βαθέως ἕως τοῦ στομίου τοῦ κόλπου, ἐπεσκάψατο χάσμα, περιφράξας πρὸς δυσμὰς τὴν πόλιν διὰ βαθυτάτης τάφρου, ἀφείκει μόνον τέσσαρας θύρας πρὸς εἴσοδον καὶ ἐξοδον τῶν διαβατῶν, διατηρουμένας ὑπὸ στρατοῦ κλεισμένας ἐν καιρῷ νυκτός καὶ ἡ μὲν αὐτῶν ἐπονομάζεται θύρα τοῦ Βαθέως, ἡ δὲ Μεσινή, ἡ δὲ τοῦ Προφ. Ἥλιου, ἡ δὲ τοῦ Οὔτις Καλέ.»

Για τις πύλες και το τείχος με την τάφρο που περιέβαλλε την πόλη, ο Τρ. Ευαγγελίδης κάνει μια εκτεταμένη περιγραφή¹³:

«Ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος τὴν πόλιν τείχους ὑπάρχουσι πύλαι, παρ' αἷς καὶ φυλα-

ὅτι εἶναι το τρίτο φρούριο που ἐξ ἀρχῆς κατασκεύασε ο Ἀλῆ Πασάς, εἰάν ὡς δύο πρῶτα οχυρά θεωρήσουμε την τάφρο και ἐκεῖνο του Ἀγ. Γεωργίου. Ἀλλὰ και εἰάν ἡ μεταγραφὴ θα ἔπρεπε να εἶναι Ουτζ, και πάλι ἡ ἔννοια του ἀκρότατου, συνοριακοῦ σημείου, της ἀκρης, του τέλους ἀρμόζει στην τοποθεσία του φρουρίου Παντοκράτορα, γιατί σε σχέση με την πόλη βρίσκεται σε κάποια ἀπόσταση ἢ ὅτι ἀνοικοδομήθηκε σε κάποια ἀκρη της ακτῆς, ἐρμηνεύει την ὁποία θεωροῦμε ὡς πιο πιθανή.

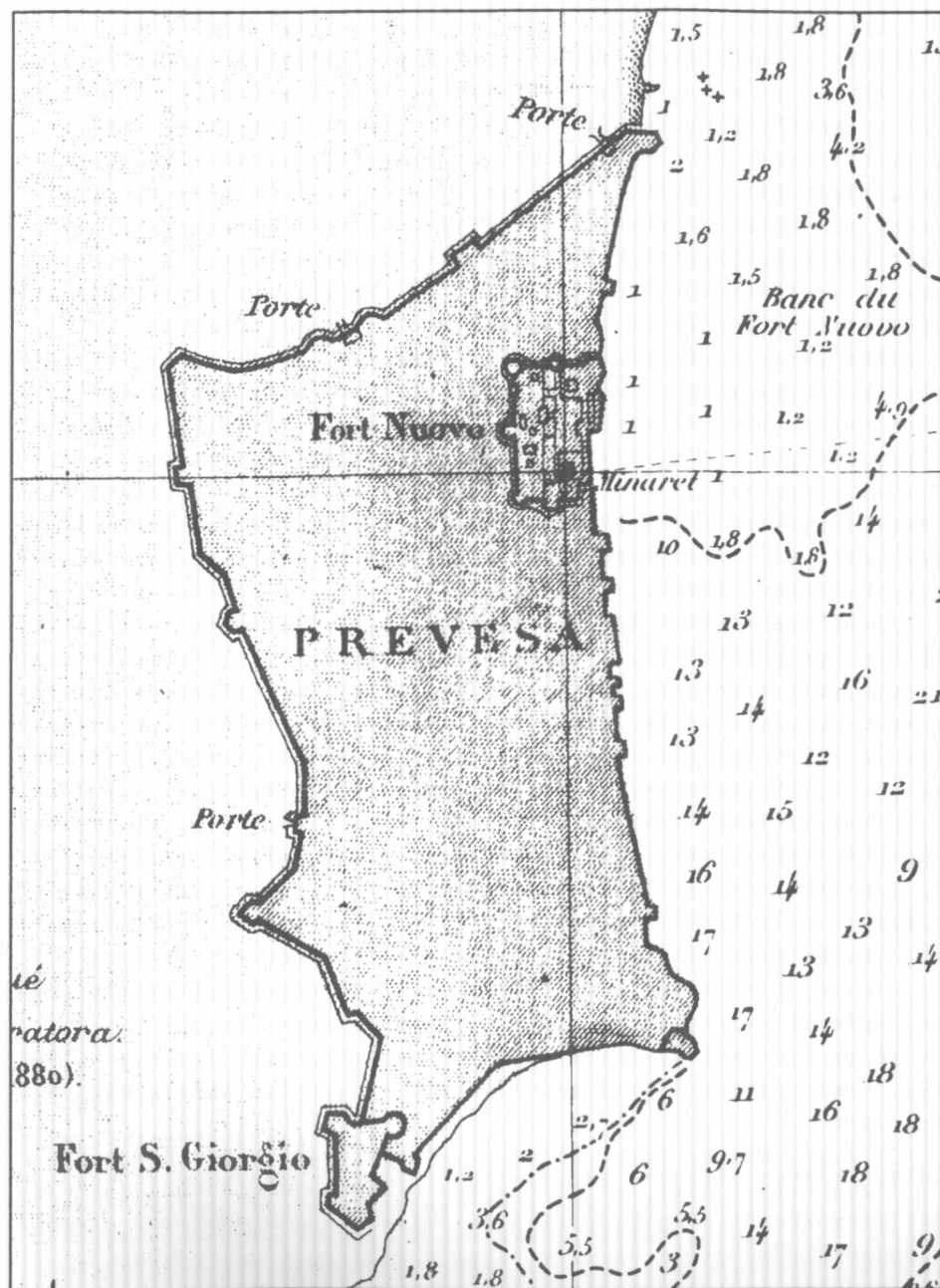
13. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ΤΡ., *Νέα Ἑλλάς*, σ. 189-190, Ἀθήνα 1913.

κεῖτα καί ἐπί τῆς πρό αὐτῶν τάφρου γέφυραι περιαιρεταί. α') Ἡ τῆς Βρυσούλας, κειμένη Δ. τῆς ΒΑ γωνίας, παρά τήν παραλίαν καί πλησίον τοῦ ὁμωνύμου πυροβολείου. Δι' αὐτῆς διέρχεται ἡ παρά τό ἰχθυοτροφεῖον (Μάζωμα) βαίνουσα ὁδός. β') Ἡ τῆς Νικοπόλεως, κειμένη ἐπίσης ἐπί τοῦ ΒΔ τείχους περί τά 600 μ. Δ. τῆς ἀνωτέρω καί ἐν μέσῳ δύο ἡμικυκλικῶν πύργων. Διά ταύτης διέρχεται ἡ κεντρική καί κυρία καί ἀραξιτός πρὸς τήν Νικόπολιν, ἣτις νῦν διά Λούρου καί Φιλιπιάδος ἄγει εἰς Ἰωάννινα. Μεταξύ α' καί β' πύλης καί ἐν τῷ μέσῳ σχεδόν, ὑψοῦται τετραγώνος διά τήν πλαγίαν φύλαξιν πύργος. γ') Ἡ τοῦ Ἁγίου Ἡλίας, κειμένη ἐπί τῆς Δ. πλευρᾶς καί 880 μ. ἀπό τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ περιβόλου, προστατευομένη διά τοῦ ἐπ' αὐτῆς τετραγώνου πύργου. Δι' αὐτῆς διέρχονται αἱ πρὸς Μύτικα καί Σπλάντζαν ὁδοί.

Ἐν δέ τῷ ὑπὸ τείχους περικλειομένῳ χώρῳ διακρίνονται τό παρά τήν παραλίαν πυροβολεῖον Βρυσούλας, κατέχον τήν ΒΔ καί ὑψηλοτέραν τῆς πόλεως θέσιν καί παρακωλῦον τόν ἀπό τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἐκπλουν παντός πλοίου καί βάλλον ἐπί τῆς μεταξύ τοῦ ἀκρωτηρίου Σκαφιδάκι (Α. προέκτασις ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ τῆς ΝΔ διχαζομένης χερσονήσου) καί Ἀκτίου ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκαρνανίας ἐκτάσεως τό πρὸς Ν. τοῦ ἀνωτέρω 415 μ. καί παρά τήν Α. παραλίαν τῆς πόλεως κείμενον εἰς περικλειστον ὀρθογώνιον μήκους 285 καί πλάτους 180 μ. φρούριον Ἅγιος Ἀνδρέας (Τις Καλεσί = ἐσωτερικόν φρούριον), ὅπερ ἀπό μέν Β. καί Δ. ἀποχωρίζεται τοῦ ἐπικρατοῦντος αὐτοῦ ἐδάφους διά βαθείας τάφρου, τῆς δέ πρὸς Α. αὐτοῦ ἐκτεινομένης παραλίας δι' ἀραξιτοῦ τῷ 1897 κατασκευασθείσης. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσιν ἀποθῆκαι πολεμοφοδίων καί ἐπί τῶν ἐπάλλεων τηλεβόλα. Τοῦ φρουρίου Πούντιας ἔναντι τοῦ ἐπί τοῦ Ἀκτίου φρουρίου καί κατὰ τήν ΝΑ ἄκρην τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, κεῖται τό πυροβολεῖον Παληοσάραγα. ἐν ᾧ ὑπάρχουσι δύο στρατῶνες. Ἐπί δέ τῆς ΝΑ γωνίας καί παρά τήν παραλίαν κεῖται ἐπίσης τό ἐπίμηκες σχῆμα ἔχον κλειστόν φρούριον Ἅγιος Γεώργιος μήκους 200 καί πλάτους 75 μ. μετὰ δύο προμαχόνων ἐπί τῶν ἄκρων τῆς πρὸς Β. πλευρᾶς. Τό φρούριον τοῦτο συνδέεται διά τείχους μετὰ τοῦ προηγουμένου καί προσπίζει μετὰ τῶν ἀνωτέρω τόν εἰσπλουν τοῦ στομίου τοῦ λιμένος Πρεβέζης, ὅπερ τόσον ὕμνησεν ὁ ἐκ Συρράκου ποιητής Γ. Ζαλοκώστας, καί τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόπλου. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσιν ἀποθῆκαι πολεμοφοδίων. Τό ὄχυρόν τοῦτο φρούριον ἔνεκεν τοῦ Δ. ἐκτεινομένου ἐλαιῶνος, ὅστις προεκτείνεται καί πρὸς Β. τῆς γραμμῆς τῆς διηκούσης ἀπό τοῦ ἐπομένου φρουρίου Παντοκράτορος πρὸς αὐτό, δέν βάλλεται ἀπό τῶν ἐν πελάγει πλοίων καί ἐντεῦθεν μάτην ἐβάλλομεν καί ἡμεῖς τῷ 1897 καί τῷ 1911 οἱ Ἰταλοί. Ἐκτός τοῦ τείχους καί Δ. περί τά 1050 μ. ἀπό τοῦ φρουρίου "Ὁ Ἅγιος Γεώργιος" κεῖται παρά τήν παραλίαν τό ἐπίσης περικλειστον φρούριον "Παντοκράτωρ", μικρότερον τοῦ ἀνωτέρω, μετὰ τριῶν πρὸς τήν θάλασσαν προμαχόνων, βάλλον κατὰ τῶν τ' ἀβαθῆ τῆς εἰσόδου τοῦ ἄνω κόλπου προσεγγιζόντων πλοίων.»

Ἀς δούμε ὁμως καί τὴν περιγραφή που μας κάνει ἕνας σύγχρονος (τοπικός) ιστοριοδίφης, ὁ Γ. Μουστάκης, ὅπως χρησιμοποιεῖ τὴν παλιότερες βιβλιογραφικὰς πηγὰς ἀλλὰ καί τὴν παράδοσιν που ἀπέμεινε ἀκόμη ζωντανή σὴν πόλιν:

«Ἡ τάφρος (ντάπια) που περιέβαλλε τὴν πόλιν τῆς Πρέβεζας ἦταν τὸ μεγαλύτερο τεχνικὸ ἔργο που ἔχει γίνει σὴν τόπο μας μέχρι σήμερα.

1880. Ναυτικός χάρτης της Πρέβεζας και των στενών της. Διακρίνεται η τάφος Λεύκωμα "Νικόπολις - Πρέβεζα", πίνακας 19

Είχε μήκος περίπου τέσσερα χιλιόμετρα, πλάτος περίπου 8 μέτρα στη βάση και δέκα στην κορυφή, βάθος περίπου πέντε μέτρα και ήταν κτισμένη από τις δύο πλευρές. Σε επιλεγμένα σημεία είχε προεξοχές (επάλξεις) για να ενισχυθεί η άμυνά της. Την ντάπια την έκτισε ο Αλή Πασσάς την πρώτη δεκαετία του περασμένου αιώνα.

Με την απελευθέρωση τα τείχη της ντάπιας κατεστράφησαν από ιδιώτες και με την πέτρα κτίσθηκαν σπίτια κι έτσι έμεινε ένα χάσμα με τις γνωστές συνέπειες. Το χάσμα αυτό τώρα επιχωματώνεται και ύστερα από λίγο δεν θα υπάρχει ούτε σημάδι και ασφαλώς θα ξεχασθεί. Η ντάπια είχε τρεις γέφυρες και τρεις πόρτες, της Βρυσούλας, του Αϊ-Λιός (του Σταδίου) και τη Μεσινιά, δηλαδή τη μεσαία, που ήταν και η είσοδος στην πόλη γι' αυτούς που έρχονταν από άλλα μέρη.

Έχει γραφεί ότι είχε και τέταρτη πόρτα, αυτό όμως δεν φαίνεται να είναι σωστό γιατί κανένας από τους παλαιούς δεν θυμάται τέταρτη γέφυρα και πόρτα. Ίσως να γίνεται σύγχυση με την πόρτα του κάστρου του Παντοκράτορα που τότε λεγόταν Ουτς-Καλέ. Αυτό το όνομα ο Δεσπότης της Άρτας Σεραφείμ δίνει στην τέταρτη πόρτα. Ο δρόμος που είναι μπροστά στο κάστρο του Αγίου Γεωργίου δεν υπήρχε. Έγινε όταν καταστράφηκε το προτείχισμα του κάστρου, υπολείμματα του οποίου σώζονται μέχρι σήμερα. Οι πόρτες αυτές, μέχρι το 1912 που ήταν οι Τούρκοι, το βράδυ έκλειναν και άνοιγαν το πρωί...

Ο ελαιώνας (από τον Άγιο Γεώργιο προς Παντοκράτορα) είναι γνωστό ότι φυτεύθηκε μετά το 1718 που ξαναπήραν οι Βενετοί την Πρέβεζα... Τα ελαιόδεντρα μέχρι πρόσφατα ... έφθαναν μέχρι το χείλος της τάφρου... Εάν η ντάπια είχε κατασκευαστεί πιο μπροστά ή σύγχρονα με το φύτευμα του Ελαιώνα, δεν θ' άφηναν να φυτευθούν τα ελαιόδεντρα τόσο κοντά γιατί θα μείωναν την αμυντική της ισχύ... Φαίνεται ότι ο σκληρός τύραννος ... δεν θέλησε να ρυμοτομήσει τα ελαιόδεντρα...

Όπως έλεγε τότε ο εκδότης της εφημερίδας ΑΓΩΝ Γιάννης Τάλλαρως, οι παλαιοί Πρεβεζάνοι έλεγαν ρόσα (κόκκινη) τη ντάπια που περιβάλλει το κάστρο του Αγ. Ανδρέα. Πιθανόν να πήρε το όνομα κόκκινη γιατί από την έξω μεριά δεν ήταν κτισμένη και το χρώμα είναι κόκκινο (κοκκινόχωμα). Το κάστρο του Αγ. Ανδρέα έχει το ίδιο ύψος με την περιοχή της συνοικίας Τσαβαλοχώρι που είναι στα δυτικά του...

Σήμερα μόνο δύο σημεία του κάστρου του Αγ. Ανδρέα έχουν παραμείνει όπως ήταν παλιά, οι δύο ανατολικές γωνίες που ήταν και οι επάλξεις του...

Ο Αλή Πασσάς μαζί με την τάφρο έκτισε και το κάστρο του Αγ. Γεωργίου (Γενή Καλέ). Υπήρχε πλάκα με χρονολογία κατασκευής στην είσοδο... (πιθανώς τώρα είναι καλυμμένη)...

Στην άλλη άκρη της ντάπιας είναι το πυροβολείο των Πευκακίων (Βρυσούλας)...

Ο Αλή Πασσάς έκτισε στην ιαματική πηγή το χαμάμ καθώς και τα Σαράγια του, στα οποία περνούσε αρκετές μέρες το χρόνο και έκανε πολλές σημαντικές, ιστορικές συναντήσεις». ¹⁴

14. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., "Τάφροι - έργα Αλή Πασά στην Πρέβεζα" Πρεβεζ. Χρονικά, τ. 13, 1987, σ. 37-38.

Η τελευταία τουρκική κατοχή της Πρέβεζας (1820 – 1912)

Το τέλος της παντοδυναμίας του Αλή Πασά έφτασε το 1820. Την εποχή αυτή, ενώ συνέβαιναν διάφορα σημαντικά γεγονότα στην Ήπειρο, οι Τούρκοι αντιλαμβανόμενοι τη μεγάλη στρατιωτική σημασία της θέσης της Πρέβεζας προχώρησαν στην ανανέωση και τον πληρέστερο εξοπλισμό των φρουρίων της. Μόνον τότε θα μπορούσε να θεωρηθεί απόλυτα ικανή να εξασφαλίσει για τους Τούρκους τον έλεγχο του στομίου του Αμβρακικού κόλπου¹⁵.

Στις πολεμικές επιχειρήσεις μεταξύ Σουλιωτών και Τουρκικών δυνάμεων του Χουρσίτ Πασά, την άνοιξη του 1821, κατά την ατυχή προσπάθεια των πρώτων να καταλάβουν την Πρέβεζα, δεν μας δίνεται καμιά συγκεκριμένη πληροφορία για τα οχυρώματα της πόλης¹⁶. Το 1829 είναι η πρώτη φορά που αναφέρεται το φρούριο του Παντοκράτορα και περιγράφεται ο ρόλος του στην άμυνα του στομίου του Αμβρακικού κόλπου.

Λίγο μετά την κάθοδο του Καποδίστρια στην Ελλάδα συνέβη το ιστορικό γεγονός της εκβίασης του στομίου του Αμβρακικού κόλπου από τα ελληνικά πολεμικά πλοία για την κατάληψη της Βόνιτσας, που ήταν και ο αντικειμενικός σκοπός εκείνης της επιχείρησης. Η διέλευση όμως του πορθμού μεταξύ της παραλίας της Πρέβεζας και του Ακτίου ήταν πολύ δύσκολη. Η πλευρά της Πρέβεζας ήταν οχυρωμένη με δύο φρούρια, ένα το εξωτερικό (θα εννοεί έξω από την πόλη) φρούριο του Παντοκράτορα και εκείνο του Αγ. Γεωργίου μπροστά στο στόμιο του πορθμού. Υπήρχαν επίσης σημανμένα πυροβόλα από τους Τούρκους και στην παραλιακή άκρη, στη θέση Παλιοσάραγα. Στην ακτή δε της Αιτωλοακαρνανίας υπήρχε το φρούριο του Ακτίου. Διαμέσου όλων αυτών των οχυρών έπρεπε να πλεύσουν τα υδραίικα πλοία. Η επιχείρηση άρχισε με συνδυασμένες ενέργειες στρατού και στόλου. Η πρώτη προσπάθεια απέτυχε. Όμως στη συνέχεια τρία πλοία κανονιοβόλησαν το φρούριο του Παντοκράτορα, ώστε να βοηθήσουν τα μικρότερα πλοία να περάσουν από το στενό της εισόδου του κόλπου για να προχωρήσουν στο εσωτερικό, σε περιοχές όπου δεν βάλλονταν από τα πυρά των παράκτιων τουρκικών φρουρίων¹⁷.

Το γεγονός αυτό, που είναι από τις ηρωικότερες πράξεις του ναυτικού της Ελληνικής Επανάστασης ενέπνευσε στον Ηπειρώτη ποιητή Ζαλοκώστα το ποίημα *Το στόμιο της Πρέβεζας*, ενώ στην ίδια την Πρέβεζα το γεγονός αναφέρεται με τη φρά-

15. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, Π.Α., Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις - Πρέβεζα (μέρος Β΄ Πρέβεζα), *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4, 1929, σ. 263-294.

16. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 162.

17. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, Ι.Φ., *Εγκυκλοπαιδικό λεξικό "ΠΥΡΣΟΣ"*, λέξη ΠΡΕΒΕΖΑ, σ. 654-658 ο οποίος αναφέρει ότι η επιχείρηση αυτή έγινε το 1829 τον Απρίλιο, ενώ ο ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Αλ., "Η πολεμική πολιτική του Καποδίστρια", *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ΄, Αθήνα 1975, σ. 503 κ.εξ. αναφέρει ότι η επιχείρηση έγινε το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου.

ση "τον καιρό με τα μίστικα" και διατηρήθηκε στο στόμα του λαού με το δημοτικό τραγούδι:

*« Παρασκευή το γιόμα η ώρα τις επτά
μπουκάραν δυο σαλούπες, τέσσερα μίστικα.
Γυρίζουν τριγυρίζουν στον Παντοκράτορα
γυρίζει το παπόρι ρίχνει μια κανονιά
τσακίζει τα μπεντένια, ραγίζει τα γυαλιά
κι οι Τούρκοι κατεβαίνουν στα Παλιοσάραγα.
Σταυρέ μου σταυρωμένε που σε δοξάζομε
βάλε μας το μαΐστρο για να μπουκάρωμε.
Σταυρέ μου σταυρωμένε που σ' έχουμε ψηλά
βοήθα μας να διαβούμε να πάμ' στη Βόνιτσα. »¹⁸*

Από τις πληροφορίες για τις πολεμικές επιχειρήσεις που διενεργήθηκαν γύρω από την πόλη το 1854, το 1876 και το 1878 καθώς και για τη συνέλευση των αντιπροσώπων που έγινε στις 21 Ιανουαρίου 1879 προκειμένου να καθοριστούν τα νέα ελληνοτουρκικά σύνορα, δεν έχουμε κανένα στοιχείο για την κατάσταση των οχυρωμάτων της Πρέβεζας. Συνέπεια δε της συνέλευσης του 1879 ήταν το μεν Άκτιο να παραχωρηθεί στην Ελλάδα η δε Πρέβεζα να παραμείνει στην Τουρκία με τον όρο να καταδαφιστούν τα φρούρια και να εξασφαλιστεί η ελεύθερη ναυσιπλοΐα της περιοχής¹⁹. Δυστυχώς όμως δεν διευκρινίζεται εάν εφαρμόστηκε ο όρος αυτός της συνέλευσης του 1879 και σε ποια φρούρια.

Κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 αποφασίστηκε η προσβολή της Πρέβεζας με βάση σχέδιο δράσης που συντάχθηκε από αξιωματικούς της ξηράς και της θάλασσας. Η ναυτική μοίρα χωρίστηκε σε δύο τμήματα· το ένα, που είχε εισπλεύσει στον Αμβρακικό πριν από την κήρυξη του πολέμου, θα αναλάμβανε να βομβαρδίσει τα φρούρια που βρίσκονταν μέσα στον Αμβρακικό κόλπο και το άλλο θα χτυπούσε τα φρούρια της Πρέβεζας από το Ιόνιο Πέλαγος. Αν πετύχαιναν να καταλάβουν την Πρέβεζα θα έλεγχαν και το στόμιο του Αμβρακικού, έτσι ώστε να διακόψουν την αποστολή προμηθειών στον τουρκικό στρατό²⁰.

Τα τουρκικά αμυντήρια της Πρέβεζας σχημάτιζαν δύο γραμμές έργων: Η μεν μία προς το Ιόνιο, στη δυτική ακτή, περιλάμβανε στη θέση Παργινόσκαλα το χωμάτινο οχύρωμα (πυροβολείο) Χαμηδιέ, στη συνέχεια το πυροβολείο στο οχύρωμα Καλή-Μπαμπά, το φρούριο του Παντοκράτορα, και από την πόλη την ίδια το φρούριο του Αγ. Γεωργίου και ένα οχύρωμα με πυροβολείο στη θέση Παλαιοσάραγα, ακριβώς

18. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, ό.π., σ. 657.

19. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, Π.Α., "Η Πρέβεζα. Θέσις - κτίσις - όνομα", *Επιστημονική Επετηρίς Βυζαντινών Σπουδών*, Ι, 1924, σ. 293.

20. ΠΙΚΡΟΣ, Ιωάν., *Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', 1977, σ. 157 κ.εξ.

απέναντι από το φρούριο του Ακτίου. Η δεύτερη γραμμή, του Αμβρακικού, σχηματιζόταν από το πυροβολείο της Βρυσούλας (δηλ. του παράκτιου προμαχώνα) μπροστά στο φρούριο του Αγ. Ανδρέα, από το ίδιο το φρούριο του Αγ. Ανδρέα καθώς επίσης και οχυρώματα κατάλληλα εξοπλισμένα στην άκρα Σκαφιδάκι και στην άλλη άκρα Σαλαώρα. Η παράκτια αυτή οχύρωση των Τούρκων καθιστούσε την Πρέβεζα αναντίρρητα απρόσβλητη από τη θάλασσα. Αντίθετα στο ελληνικό έδαφος, δηλαδή στην απέναντι από την Πρέβεζα ακτή του Αμβρακικού, υπήρχαν μόνο δύο οχυρά· το ένα απέναντι από την άκρα Σκαφιδάκι που ονομαζόταν “στο Κεφάλι της Παναγιάς” και ήταν το καλύτερα εξοπλισμένο και το άλλο το ίδιο το φρούριο του Ακτίου με ορισμένα ορύγματα που είχαν κατασκευαστεί δίπλα του²¹.

Το τμήμα της ναυτικής μοίρας που ξεκίνησε από τη Λευκάδα, όταν έφτασε σε απόσταση 4.500 μ. από τα εξωτερικά οχυρά Χαμηδιέ και Παντοκράτορα άρχισε να βάλλει χωρίς όμως σημαντικό αποτέλεσμα. Ο κανονιοβολισμός συνεχίστηκε και την επόμενη μέρα από όλα τα πλοία μαζί, με αποτέλεσμα να προκληθούν κάποιες σοβαρές ζημιές στα ίδια αυτά οχυρά.

Παρόλο που στην ενδιάμεση της όλης επιχείρησης νύκτα ένα από τα ελληνικά πλοία, με μεγάλο κίνδυνο, κατόρθωσε να προσπεράσει το φρούριο του Παντοκράτορα για να κτυπήσει πιο αποτελεσματικά από τα ανατολικά τα πυροβολεία του που ήταν στραμμένα προς τη Λευκάδα, τελικά δεν μπόρεσε το ελληνικό πολεμικό ναυτικό να καταβάλει τα οχυρά των Τούρκων και αναγκάστηκε να επαναπλεύσει στη Λευκάδα²².

Η επιχείρηση αυτή των Ελλήνων εναντίον της Πρέβεζας στα πλαίσια του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 απέτυχε για τρεις λόγους:

α. Οι Τούρκοι είχαν ήδη προλάβει και οχύρωσαν αποτελεσματικά την Πρέβεζα, ενισχύοντας τα οχυρώματα που είχαν στην κατοχή τους, παρά το απαγορευτικό άρθρο 2 της συνθήκης του Βερολίνου,

β. ούτε το Υπουργείο Στρατιωτικών, ούτε το Αρχηγείο της Άρτας θέλησαν να συμπράξουν αποτελεσματικά με το Υπουργείο Ναυτικών και τη δυτική μοίρα που διοικούσε ο Κοσμάς Ζώτας και

γ. η Πρέβεζα βομβαρδίστηκε από μακρινή απόσταση²³. Διαπιστώθηκε ότι οι Έλληνες ήταν αρκετά πρωτόπειροι στη χρήση ναυτικών δυνάμεων για καταστροφή οχυρωμάτων και φρουριών, κατασκευασμένων με όλους τους κανόνες της πολεμικής τέχνης²⁴.

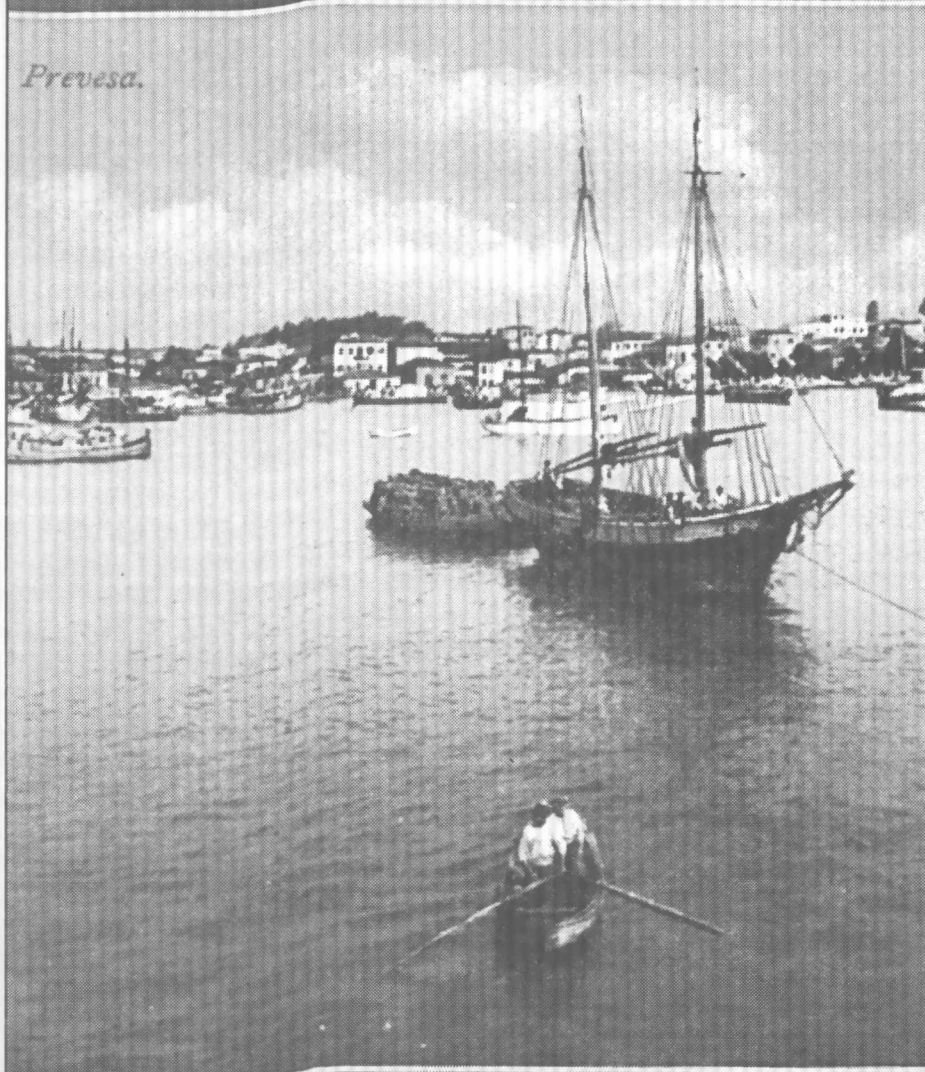
21. Μ.Κ.Θ.-Γ.Ν.Ν., Πρέβεζα (ναυτ.-στρατ. ιστορία), *Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός*, σ. 659 και ΦΙΛΟΣ, Δ., Πολεμικές μνήμες της Πρέβεζας, *Πρεβ. Χρονικά*, τ. 21, 1989, σ. 54-55.

22. Μ.Κ.Θ.-Γ.Ν.Ν., Πρέβεζα (ναυτ.-στρατ. ιστορία), *Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός*, σ. 659 και ΦΙΛΟΣ, Δ., Πολεμικές μνήμες της Πρέβεζας, *Πρεβ. Χρονικά*, τ. 21, 1989, σ. 57-58.

23. ΠΙΚΡΟΣ, Ιωάν., Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', 1977, σ. 157.

24. ΦΙΛΟΣ, Δ., Πολεμικές μνήμες της Πρέβεζας, *Πρεβ. Χρονικά*, τ. 21, 1989, σ. 58-59.

Prevesa.

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ - ΠΡΕΒΕΖΑ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ

Συνταξιούχος δάσκαλος – συγγραφέας

Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς και ο Δήμος Πρέβεζας

Είναι απαραίτητο να διευκρινισθεί ευθύς εξαρχής ότι εδώ θα γίνει λόγος για τη συνεργασία που είχε ο αρχαιολόγος Αλέξανδρος Θ. Φιλαδελφεύς με το Δήμο Πρέβεζας, κατά την πραγματοποίηση των ανασκαφών στη αρχαία Νικόπολη από τον πρώτο, και στο διάστημα 1913-1927¹. Συγκεκριμένα, θα βγουν στο φως ανέκδοτα στοιχεία για τη συμβολή του Δήμου Πρέβεζας στις ανασκαφές της Νικοπόλεως που εκδηλώθηκε έμπρακτα με οικονομική ενίσχυση, αλλά και με κάθε μορφή πθικής συμπαράστασης στον αρχαιολόγο Φιλαδέλφεια και το έργο του.

Η αγαστή και κυρίως η εποικοδομητική και αποτελεσματική αυτή συνεργασία μεταξύ Δήμου Πρέβεζας και αρχαιολόγου Φιλαδελφέως γίνεται καταφανής και επι-

1. Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς (1866-1955), γιος του λόγιου και νομικού Θεμιστοκλέους και εγγονός του εκδότη Χρ. Φιλαδελφέως-Νικολαΐδη, σπούδασε φιλολογία και ζωγραφική στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Μονάχου. Διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθν. Πανεπιστημίου το 1895 και υφηγητής το 1896, επιδόθηκε με ζήλο στην αρχαιολογία και πραγματοποίησε ανασκαφές σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους. Όμως, η αρχαιολογική του σκαπάνη δέθηκε με τη Νικόπολη, στην οποία πραγματοποίησε ανασκαφές από το 1913 έως το 1927 και έφερε στο φως τον περισσότερο αρχαιολογικό θησαυρό της Ρωμαϊκής και Χριστιανικής Νικοπόλεως. Επιτυχής ανασκαφή του θεωρείται η αποκάλυψη των δύο Βασιλικών, Δουμετίου και Αλκίσοнос με τα εξαίρετα ψηφιδωτά δάπεδα, καθώς και του Μνημείου Αυγούστου στο λόφο Μικαλίτσι. Διετέλεσε εταίρος και μέλος του Δ.Σ. της Αρχαιολογικής Εταιρείας επί σειράν ετών, έφορος αρχαιοτήτων και διευθυντής μουσείων, Ολυμπίας, Επιδαύρου, Ακρόπολης και του Εθνικού Αρχαιολογικού. Έγραψε πολλά άρθρα και συγγράμματα με θέματα αρχαιολογικά, καλλιτεχνολογικά, κ.λπ.

βεβαιώνεται, αφενός από τα Πρακτικά Συνεδριάσεων του Δήμου και αφετέρου από τα γραπτά του αρχαιολόγου, [βιβλίο του Νικόπολις, Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΠΑΕ) και Αρχαιολογική Εφημερίς (ΑΕ)]².

«... Ὁφείλω χάριτας, ἰδιαιτέρως δὲ πρὸς τὸν Δήμον Πρεβέζης καὶ τοὺς ἐκάστοτε Δημάρχους, οἵτινες πάντες ἀνεξαιρέτως ἐπεδείξαντο ἐξαιρετικὸν διὰ τὴν Νικόπολιν καὶ ἐργασίαν μου διαφέρον. Καὶ πρὸς πολλοὺς διακεκριμένους πολίτας καὶ βουλευτὰς τῆς Πρεβέζης ὁμοίως ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, ἰδιαιτέρως δὲ πρὸς τὸν ἐπιφανῆ ἱατρὸν καὶ τέως βουλευτὴν Πρεβέζης κ. Γερογιάννην, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ζῶσα ἱστορία τῆς πατρίδος του καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ μόρφωσις καὶ εὐρυμάθεια καταπλήττουσι πάντας τοὺς γνωρίζοντας αὐτὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Ὁ κ. Γερογιάννης ὑπῆρξε πάντοτε ὁ ἀληθὴς πρόμαχος τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς Νικοπόλεως...».

Ἔτσι ἐξέφρασε τὴν ἀπειρὴ εὐγνωμοσύνη του ὁ Αλ. Φιλαδελφεὺς πρὸς τὴν πόλιν τῆς Πρέβεζας στο μικρὸ βιβλίο του *Νικόπολις* το 1928³. (Καὶ μάλιστα τὴ χρονιά που «ὁ δημόσιος υπάλληλος Πρεβέζης» καὶ ποιητὴς Κ. Καρυωτάκης αυτοκτονοῦσε, γιατί του ἔφερνε πλῆξη ἡ Πρέβεζα!).

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Αλ. Φιλαδελφεὺς ἀρχισε τὴς ἀνασκαφές στὴ Νικόπολη στὴς 4 Ἰουλίου 1913. Διηλαδὴ, τέσσερις περίπου μῆνες μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ηπειροῦ, ὅταν ἀκόμη τὸ κῶμα ἦταν νωπὸ ἀπὸ τὸ αἶμα τοῦ πολέμου 1912-13. Οἱ ἀνασκαφές στὴ Νικόπολη ἦταν οἱ πρῶτες στὸ κῶρο τῆς Ηπειροῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση.

Ὁ Αλ. Φιλαδελφεὺς μὸλις στα πρῶτα ἔτη τῶν ἀνασκαφῶν ἔφερε στὸ φῶς λάρνακες με γλυπτά, ευρήματα ἀπὸ ἀνωρυγμένους τάφους, τα θεμέλια καὶ τὴν ἐπιγραφή στὸ Μνημεῖο τοῦ Αυγούστου στὸ λόφο Μιχαλίτσι καὶ ἔστησε τὸ πρῶτο μικρὸ μουσεῖο στὸ Διοικητήριο Πρέβεζας καταρχὴν καὶ στὸ ἰσόγειο τοῦ Δημαρχείου κατόπιν. Πράγματι, πολλοὺς κῶρους στὴν ἀρχαία Νικόπολη ἀνέσκαψε ὁ Φιλαδελφεὺς καὶ πλοῦσια ἦταν τὰ ευρήματα. (Εἶναι δημοσιευμένα στα ΠΑΕ καὶ στα διάφορα τεύχη τῆς ΑΕ)⁴. Ἀλλὰ, τὰ πλέον ἐκπληκτικὰ καὶ μοναδικὰ στὸ εἶδος τοὺς ευρήματα ἦταν αὐτὰ στὴ θέση “Βασιλόσπη” τοῦ ἀρχαιολογικοῦ κῶρου τῆς Νικόπολης. Εδῶ ἡ σκαπάνη τοῦ Φιλαδελφεῶς ἔφερε στὸ φῶς τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τῆς “Βασιλικῆς Δομετίου”!

Ὅμως, ἀπὸ τὴν πρῶτη κιόλας μέρα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς χριστιανικῆς Νικοπόλεως ἀρχίζει ὁ ἀγῶνας τοῦ ἀρχαιολόγου Αλ. Φιλαδελφεῶς γιὰ τὴν προστασία τοὺς ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ καταστροφὴ που θὰ ἐπέφεραν: θερμότητα, υγρασία, πάγος καὶ προπάντων οἱ βροχές. Τότε, μὴ βρίσκοντας ἀναπόκριση ἀπὸ τὸ ἀρμόδιο ὑπουργεῖο, στήριξε τὴς ἐλπίδες προστασίας τῶν ψηφιδωτῶν στὴς τοπικὲς ἀρχές καὶ μάλιστα στὸν Δῆμο Πρέβεζας, με τὸν ὁποῖο διατηροῦσε ἀριστὲς σχέσεις. Ἀφού, λοιπὸν ἔφερε τὸν Δῆμαρχο Κων. Τόλια καὶ τὸ Δημοτικὸ Συμβού-

2. ΠΑΕ ἐτῶν: 1913, 1914, 1915, 1916, 1921, 1922-23, 1924-26. ΑΕ ἐτῶν: 1914, 1916, 1917, 1918, 1922. Καὶ Ἀλεξάνδρου Φιλαδελφεῶς, *Νικόπολις, συνοπτικὴ ἱστορία καὶ περιγραφή ἀνασκαφῶν, 1913-1927*, Ἀθήναι, 1928. Ἀναδημοσίευση, “Δωδώνη” 1960, με μικρὲς περικοπές.

3. Αλ. Φιλαδ. *Νικόπολις*, ὄπ. παρ.

4. ΠΑΕ καὶ ΑΕ, ὄπ. παρ.

λιο πολλές φορές στη Νικόπολη να ειδούν και αποθαυμάσουν τον αρχαιολογικό θησαυρό των ψηφιδωτών, υπέβαλε σχετικό έγγραφο στο Δήμο Πρέβεζας, με το οποίο ζητούσε οικονομική ενίσχυση για κατασκευή «στεγάστρου εκ κηρωτής οθόνης». Το Δημοτικό Συμβούλιο ανταποκρίθηκε στο αίτημα του Αλ. Φιλαδελφέως, όπως φαίνεται με την παρακάτω συνεδρίαση και πράξη του της 2-9-1915⁵:

«29η Πράξις

» Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Πρεβέζης συγκείμενον ἀπὸ τὸν Προεδρεύοντα Δήμαρχον Κωνσταντῖνον Τόλιαν καὶ τοὺς Δημοτικούς Συμβούλους Σεῖχ Σαμπρῆν, Σωτήρ. Ζέλην καὶ Χρῆστον Σωτηρέλην,

Συνελθὸν εἰς συνεδρίασιν ἐν τῷ Δημαρχιακῷ Καταστήματι καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριάσεων σήμερον τὴν 2αν τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ 1915 ἔτους, ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος Τετάρτην καὶ ὥραν 4½ μ.μ. κατὰ πρόσκλησιν τοῦ προεδρεύοντος Δημάρχου καὶ λαθὸν ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπ' ἀριθμ. 143 ἐ.ἔ. ἔγγραφον τοῦ διευθύνοντος τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Νικοπόλεως Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀ. Φιλαδελφέως, δι' οὗ οὗτος ζητεῖ, ὅπως ψηφισθῇ πίστισις πρὸς στεγασμὸν ἐκ κηρωτής οθόνης τῶν ἐν Νικοπόλει ἀποκαλυφθέντων ψηφιδωτῶν, ἅτινα ἄνευ τοῦ ἀμέσου τούτου μέτρου ἀπειλοῦνται ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῶν βροχῶν νὰ καταστραφῶσι.

» Τὸ Συμβούλιον λαθὸν ὑπ' ὄψιν ταῦτα καὶ ὅτι τὰ ἀνευρεθέντα εἶναι μεγάλης ἀξίας ὡς ἀντελήφθη τοῦτο καὶ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ ἐπιθυμοῦν ὅπως προφυλαχθῶσι ταῦτα πρὸς τε τὸ συμφέρον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πόλεώς μας.

» Ἀποφαίνεται ὁμοφώνως καὶ ψηφίζει:

1) Ἐγκρίνει τὴν χορήγησιν ποσοῦ ἐκ τριακοσίων δραχμῶν, εἰς βάρος τοῦ ἀποθεματικοῦ κεφαλαίου τῆς ἐφετεινῆς χρήσεως, πρὸς τὸν ἐνεργοῦντα τὰς ἀνασκαφὰς Ἐφορον τῶν Ἀρχαιοτήτων διὰ τὴν κατασκευὴν καλυμμάτων ἐκ κηρωτής οθόνης πρὸς στεγασμὸν τῶν μοναδικῶν τούτων τῆς ἀρχαιοτάτης χριστιανικῆς τέχνης μνημείων.

2) Ἀναθέτει τῷ Δημάρχῳ τὴν ἐνέργειαν τῶν δεόντων πρὸς ἔγκρισιν τοῦ παρόντος διὰ τὰ περαιτέρω.

» Ἐγένετο καὶ ἐξεδόθη ἐν Πρεβέζῃ αὐθημερόν.

Ὁ Προεδρεύων Δήμαρχος

Κ. Τόλιας

(Υπογραφές)

Τὰ μέλη

Σεῖχ Σαμπρῆς,

Σ. Ζέλης,

Χρ. Σωτηρέλης »

Ἡ κηρωτή οθόνη δε θα ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὸ γνωστὸ “κηρωτό”, τὸ κηρόπανο, τὸ κοινῶς λεγόμενον μουσαμά (ειδικὸ ὕφασμα ἐμποτισμένο με κηρί καὶ ἄλλες χημικὲς ουσίες, γιὰ νὰ καταστεῖ ἀδιάβροχο).

Τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ Φιλαδελφέως γιὰ τὴν κατασκευὴ σκεπαστρῶν στα ψηφιδωτὰ διαπιστώνουμε καὶ ἀπὸ ἄλλο γραπτό τοῦ ἀργότερα:

5. Πρακτικά Συνεδριάσεων Δήμου Πρεβέζης, ἔτους 1915. Πράξις 29/2-9-1915. Ἀρχεῖο Δημοτ. Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

«... Ουδεμίαν δὲ εἶχον οὐδαμόθεν ἀρωγὴν, μόλις δὲ καθικετεύων τὸν τότε δήμαρχον Πρεβέζης, τὸν ἀγαθώτατον καὶ εὐγενῆ τὴν ψυχὴν ἀείμνηστον Τόλιαν, ἔπεισα αὐτὸν ν' ἀνεγείρῃ ὁ Δήμος Πρεβέζης ἐν ὑπόστεγον ἀντὶ πεντακοσίων δραχμῶν, ὅπως στεγασθῆ τὸ μέγα ψηφιδωτὸν τῆς Προθέσεως. Βραδύτερον κατώρθωσα, ἵνα καὶ τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας ἀνεγείρῃ ὅμοιον ἀπέναντι ἐκείνου πρὸς στέγασιν τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Διακονικοῦ... Τουναντίον μὴ ληφθείσης οὐδεμιᾶς περὶ τούτων φροντίδος πρὸς στερέωσιν καὶ συμπλήρωσιν ἠναγκάσθη μόνος νὰ στερεώσω ταῦτα προχειρῶς μὲ μείγμα τσιμέντου, ἀσβέστου καὶ ἄμμου, νὰ καλύψω δὲ κατόπιν δι' ἄμμου, ἥνπερ ἐκόμισα δι' ἐργατῶν ἐκ διαφόρων ῥυακίων τῆς Νικοπόλεως, διότι δὲν πρέπει νὰ εἶναι αὕτη ἐκ θαλάσσης. Παρ' ὅλα δ' ὅμως αὐτὰ μετὰ εἴτη ἐφύτρωσαν καὶ ἐπὶ τῆς ἄμμου παντοῖοι θάμνοι καὶ διάφορα χόρτα παράσιτα...»⁶.

Την ἐπόμενη χρονιά, 1916, ὁ Αλ. Φιλαδελφεὺς υπέβαλε καὶ πάλιν ἐγγράφως αἴτημά του πρὸς τὸ Δήμο Πρέβεζας. Αὐτὸ το μαθαίνουμε ἀπὸ τα Πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν «28 Συνεδρίασίν του τῆς 21 Σεπτεμβρίου 1916, ἡμ. τετάρτη, 5 μ.μ. Δήμαρχος Κων. Π. Τόλιας, Παρόντα Μέλη: Σεῖχ Σαμπρῆς, Σωτ. Ζέλης, Ἴω. Αὐγερινός, Ἰωσήφ Λεβῆς, Γεώργιος Περδικάρης. (Παράγρ. II Θεμάτων): Ἐνακοίνωσις τῆς ὑπ' ἀριθμ. 406 ἐ.ε. ἀναφορᾶς τοῦ ἐνεργοῦντος τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Νικοπόλεως Ἀρχαιολόγου κ. Ἄ. Φιλαδελφέως»⁷.

Ἡ ἀνακοίνωσις καὶ συζήτησις τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Φιλαδελφέως δὲν ἐγένετο σ' αὐτὴ τὴν Συνεδρίασιν τοῦ Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας. Αναβλήθηκε γιὰ τὴν ἐκτακτὴν «29 Συνεδρίασιν τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1916, ἡμέρ. Τετάρτη». Ὅμως καὶ πάλιν ἀναβλήθηκε. (Ἔτσι, δὲν γνωρίζουμε, ἀν καὶ πότε συζητήθηκε τὸ αἴτημα τοῦ Φιλαδελφέως).

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἀρχαιολόγου δὲν βρέθηκε στα Ἀρχεῖα. Εἶναι, ὅμως βέβαιον ὅτι με αὐτὴ θὰ ἐκθέτονταν τὰ γνωστὰ προβλήματα γύρω ἀπὸ τὴς ἀνασκαφές στὴ Νικόπολη καὶ θὰ προβάλλονταν αἰτήματα.

Γιὰ ἕναν ἄλλο Δήμαρχο Πρέβεζας ὁ Αλ. Φιλαδελφεὺς θὰ γράψῃ το 1922:

«Τελευτῶν ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω πᾶσας τὰς Διοικητ. καὶ στρατιωτικὰς ἀρχάς, αἵτινες μεγάλως ὑπεβοήθησαν τὸ ἔργον μου. Ἰδιαίτερος δὲ πρέπει νὰ ἐκφράσω τὰς θερμοτάτας μου εὐχαριστίας πρὸς τὸν Δήμαρχον Πρεβέζης Κων. Ἰ. Ρέντζον, ὅστις παντοιοτρόπως μὲ συνέδραμεν ἐν μέσῳ ἀπείρων δυσχερειῶν, ἅς συνήνητσα ἐφέτος ἐν Νικοπόλει. Ὁ κ. Ρέντζος ἀντελήφθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος τὴν μεγάλην σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ Νικόπολις διὰ τὴν ὅλην Ἠπειρον ἰδιαίτατα δὲ διὰ τὴν Πρέβεζαν. Δεκάκις τουλάχιστον ἦλθεν εἰς Νικόπολιν, ἀφήσας πᾶσαν ἄλλην ἐργασίαν του, ἵνα ἐπὶ τόπου συζητήσωμεν καὶ λύσωμεν τὸ μέγα πρόβλημα τῆς διαφυλάξεως καὶ συντηρήσεως τῶν ἐν Νικοπόλει ἀρχαιοτήτων»⁸.

Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Φιλαδελφεὺς ἔκανε διάλεξιν στὴν Πρέβεζα γιὰ «τὴν Ἱστορία καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Νικοπόλεως», στὴν ὁποία «παρέστησαν ὅ,τι ἐπίσημον καὶ διακε-

6. Αλ. Φιλαδ. Νικόπολις, ὁπ. παρ.

7. Πρακτικά Συνεδριάσεων Δημ. Συμβουλίου Πρεβέζης, ἔτους 1916, ὁπ. παρ.

8. ΠΑΕ ἔτους 1922-23, σελ. 44.

κριμένον περικλείει ή μικρά αὐτή ήπειρωτική πόλις». Από τη διάλεξη αυτή εισπράχθηκαν 3.000 δρχ. τις οποίες ο ομιλητής φιλοδόκησε να διαθέσει για την ίδρυση “αναμνηστικού Μνημείου” στη Νικόπολη, αφού εκεί στα ερείπιά της δόθηκε η μάχη για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από τον τουρκικό ζυγό⁹.

Σε δύο ακόμη συνεδριάσεις του, επί Δημαρχίας Βασ. Μπάλκου το 1926, ασχολήθηκε το Δημοτικό Συμβούλιο Πρέβεζας με τον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, ύστερα από προφορική εισήγηση των αρχαιολόγων που πραγματοποιούσαν τις ανασκαφές, Γ. Σωτηρίου και Αλ. Φιλαδελφέως. Τα αποσπάσματα αυτά των Πρακτικών των Συνεδριάσεων έχουν ως εξής:¹⁰

«Πρακτικά της ΙΖ΄ Συνεδριάσεως του Δημοτικού Συμβουλίου Πρεβέζης της 7ης Ιουλίου 1926, ήμ. Τετάρτη ώρα 10.30 π.μ.

Εισηγητής: Β. Μπάλκος, Δήμαρχος. Παρόντα μέλη: Ν. Λάζαρος, Β. Πουτέσης, Α. Μαυρογεώργης, Ί. Κλοντζάρης, Άρ. Παπαδόπουλος, Ν. Γέρος, Π. Καββαγίας, Γ. Ποῦρος, Δ. Θεοφύλακτος, Ίεσουλά Κοέν, Χρήστος Σωτηρέλης. Άπόντα μέλη: Άρ. Δόνος, Θ. Μποντίνας, Δ. Λελόβας, Π. Μουσιτάκης, Σ. Κανέλλος, Ί. Κακαμπίνης, Δ. Σταθόπουλος.

» Β' Εΐτα ό κ. Δήμαρχος ήτήσατο παρά του Συμβουλίου, όπως εγκρίνη και καταβληθῶσιν εκ μέρους του Δήμου εις τον καθηγητήν κ. Χρήστον Κοντιόν δραχμαί δέκα χιλιάδες (10.000) επιμελητήν του Έφόρου Αρχαιοτήτων Πρεβέζης, αιτινες να διατεθῶσιν υπ' αὐτοῦ εις τας γενομένας εν Νικοπόλει ανασκαφάς προς εξεύρεσιν διαφορών αρχαιοτήτων και τουτο ίνα προικισθῆ το Αρχαιολογικόν Μουσείον Πρεβέζης με πλείονα είδη αρχαιολογικής αξίας, πράγμα όπερ θα αποβῆ λίαν ώφέλιμον διά τον Δήμον.

» Το Δημοτικόν Συμβούλιον άκούσαν τα υπό του κ. Δημάρχου λεχθέντα και έχον υπ' όψει του τα διά μακρών εκτεθέντα αυτω προφορικώς κατά την έναρξιν της συνεδριάσεως υπό του καθηγητου του Πανεπιστημιου κ. Σωτηρίου και του αρχαιολόγου κ. Φιλαδελφέως, αφιχθέντων ένταυθα προς επιθεώρησιν και ενέργειαν ανασκαφών.

» Αποφαίνεται όμοφώνως και ψηφίζει: Έγκρίνει όπως καταβληθῶσιν εκ μέρους του Δήμου εις τον Καθηγητήν κ. Χρήστον Κοντιόν, επιμελητήν του Εφόρου των Αρχαιοτήτων Πρεβέζης, δραχμαί δέκα χιλιάδες (10.000), αιτινες θα διατεθῶσιν υπ' αὐτοῦ εις τας γενομένας εν Νικοπόλει ανασκαφάς προς εξεύρεσιν διαφορών αρχαιοτήτων εκ του Αποθεματικού Κεφαλαίου της τρεχούσης χρήσεως ως μη αναγραφόμενης ειδικής προς τουτο πιστώσεως και επί αποδώσει λογαριασμου εις το Δημοτικόν Συμβούλιον έντός τριών μηνών από της έξοφλήσεως του έκδοθησομένου σχετικού εντάλματος πληρωμής.

» Μεθ' ό διελύθη ή συνεδρίασις.

Ό Πρόεδρος

Β. Μπάλκος

Τα μέλη

(Υπογραφές 10, ευανάγνωστες ή δυσανάγνωστες)»

9. Όπ. παρ.

10. Πρακτικά Δήμου Πρεβέζης έτους 1926, Συνεδριάσεις ΙΖ΄ της 7-7-1926 και ΚΔ΄ της 1-12-1926.

«Πρακτικά τῆς ΚΔ' Συνεδριάσεως τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Πρεβέζης τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1926 (ἡμ. Τετάρτη).

Εἰσηγητής: Β. Μπάλκος, Δήμαρχος. Παρόντα μέλη: Ν. Λάζαρος, Β. Πουτέσης, Χρ. Σωτηρέλης, Ἀ. Μαυρογεώργης, Α. Παπαδόπουλος, Ἴ. Κλοντζάρης, Ἴ. Κοέν, Θ. Μποντίνας, Δ. Λελόβας, Ν. Γέρος, Σ. Κουνέλος, Π. Καθθαγίας. Ἀπόντα μέλη: Γ. Τζοῦρος, Ἴ. Κακαμπίνης, Π. Μουστάκης, Δ. Θεοφύλακτος, Δ. Σταθόπουλος. (Στη στήλη του εἰσηγητῆ Δημάρχου αναγράφονται καί: Ἀρ. Κυριάκης, Νομομηχανικός, Ν. Λάζαρος, Νομικός Σύμβουλος).

» (Θέμα) 2. Εἶτα ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ κ. Δημάρχου ὁ λογαριασμός τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων 8ης Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας γενομένης δαπάνης διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Πρεβέζης πρὸς τακτοποίησιν τῶν ὑπ' ἀριθμ. 49 καὶ 207 χρήσεως 1926-1927 χρηματικῶν ἐνταλμάτων (ἐπὶ ἀποδώσει λογαριασμοῦ) καὶ παρακαλεῖ τὸ Συμβούλιον ὅπως ἐξελέγχον τοῦτον ἐκδώσει τὴν σχετικὴν ἀπόφασίν του.

» Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον ἀκούσαν τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Δημάρχου λεχθέντα, διεξεληθὸν τὰ δικαιολογητικὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαρτίζοντα τὸν ἀποδιδόμενον λογαριασμόν, θεωρεῖ ὅτι τὰ δαπανηθέντα καλῶς διετεθήσαν, τὰ δὲ δικαιολογητικὰ ἀποχρόντως δικαιολογοῦσιν ἐκάστην πληρωμὴν.

Ἀποφαίνεται ὁμοφώνως καὶ ψηφίζει:

Ἐγκρίνει τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Ἐφόρου τῆς 8ης Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας κ. Ἰωάννου Μηλιάδη ἀποδοθέντα λογαριασμόν, νομιμοποιεῖ τὴν γενομένην δαπάνην ἐκ δραχμῶν δέκα χιλιάδων (10.000) καὶ ἀγατίθησι τῷ κ. Δημάρχῳ, ὅπως ἐνεργήσῃ καὶ ἐπισυναφθῶσιν τὰ δικαιολογητικὰ στοιχεῖα εἰς τὰ μνησθέντα χρ. ἐντάλματα».

.....
Γι' αὐτὴ τὴν οικονομικὴ ἐνίσχυση ὁ Γεώργιος Σωτηρίου θα γράψῃ το ἴδιο ἔτος (1926) στα Πρακτικά τῆς Αρχαιολογικῆς Εταιρείας (ΠΑΕ):¹¹

«Ἡ παρουσία δύο ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων (εννοεῖ τον εαυτό του καὶ τον Ορλάνδο) μετὰ τοῦ ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἀνασκάπτοντος τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον κ. Φιλαδέλφως ἐν Πρεβέζῃ διήγειρε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἰθυνότων τὸν Δήμον καὶ τῇ προτάσει τῶν ἐχορηγήθη ποσὸν ἐξ 22 χιλιάδων δραχμῶν (10 χιλ. ἐκ μέρους τοῦ Δήμου καὶ 12 χιλιάδες ἐκ μέρους τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπῆς) πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Νικοπόλει ἐργασιῶν».

Οἱ 10.000 δρχ. δόθηκαν μέσω του Χρήστου Κοντού, καθηγητῆ Γυμνασίου Πρέβεζας, γιατί τότε αὐτός ἦταν καὶ Ἐπιμελητὴς Αρχαιοτήτων Νικοπόλεως, ἀλλὰ καὶ πολίτης Πρέβεζας¹². Ἐπομένως, καλυπτόταν καὶ νομικὰ ὁ Δῆμος Πρέβεζας.

Ἀπὸ τα ἀπολογιστικὰ στοιχεῖα τοῦ δευτέρου Πρακτικοῦ διαπιστώνεται ὅτι τα χρήματα διατέθηκαν «διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Πρεβέζης».

11. ΠΑΕ 1926, σελ. 126.

12. Ὁ Χρ. Κοντός υπῆρξε καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου Πρέβεζας, Ἐπιμελητὴς Αρχαιοτήτων Νικοπόλεως, αγωνιστὴς τῆς Δημοκρατίας. Ἡ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Πρέβεζας φέρει τ' ὄνομά του.

Το Μουσείο Πρέβεζας ίδρυσε ο Αλέξ. Φιλαδελφεύς από του πρώτου έτους των ανασκαφών στη Νικόπολη, 1913¹³. Καταρχήν τούτο “ως πρόχειρο και μικρό” στεγάστηκε στο χώρο “του Διοικητηρίου Πρεβέζης”. Αυτό λίγο αργότερα μεταφέρθηκε “εις τα ισόγεια του Δημαρχείου”, όπου οργανώθηκε, από το Φιλαδελφεία βέβαια, καλύτερα και με περισσότερο αρχαιολογικό υλικό. «Πολλοὶ δὲ ἡμεδαποὶ τε καὶ ξένοι ἐπισκέπτονται τοῦτο ἐν τοῖς ἰσογείοις τοῦ Δημαρχείου Πρεβέζης στεγαζόμενον», θα γράψει ο Φιλαδελφεύς¹⁴.

Μετά δωδεκαετή αγώνα του Φιλαδελφείως το Μουσείο στεγάστηκε εκεί που αυτός επιθυμούσε από του πρώτου έτους των ανασκαφών, “στο οθωμανικό τέμενος (τσαμί)” στο φρούριο Πρέβεζας (γνωστό με το όνομα “Αγίου Ανδρέου”), το οποίο μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη πυρομαχικών από το Ε΄ Σώμα Στρατού. «... Οὔτω δὲ νῦν θὰ στεγασθῶσιν ἐν τῷ λαμπροτάτῳ χώρῳ πάντα τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Νικοπόλεως, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ Νομοῦ Πρεβέζης καὶ ἀλλαχόθεν περισυλλεγόμενα ἀρχαῖα», θα γράψει αυτή τη χρονιά ο φιλόπονος αρχαιολόγος για το Αρχαιολογικό Μουσείο Πρέβεζας, το στεγασμένο στο “τουρκικό τέμενος”¹⁵. Όμως, καταστροφή ανεπανόρθωτη το περίμενε σ’ αυτό το χώρο. Το τσαμί βομβαρδίστηκε στις αρχές του 1941 από τα παλικά αεροπλάνα και το ανεκτίμητης αξίας αρχαιολογικό υλικό ή καταστράφηκε ή σκορπίστηκε και αρπάχτηκε. Τα λίγα εναπομείναντα αρχαιολογικά αντικείμενα μεταφέρθηκαν στο Γυμνάσιο Πρέβεζας και από εκεί χάθηκαν ολότελα, γιατί και το κτίριο αυτό επιτάχθηκε από τον παλικό στρατό. Την περιπέτεια του Μουσείου Πρέβεζας διαδέχθηκε το υπάρχον σήμερα στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης¹⁶.

13. ΠΑΕ, 1913, 1921, 1922-23, 1924. ΑΕ: 1922 και 1950-51. Αλ. Φιλαδ. Νικόπολις, όπ. παρ.

14. ΠΑΕ, 1922-23, σελ. 43.

15. ΠΑΕ, 1924, σελ. 111.

16. Χρ. Σκανδάλη, εφημ. *Ήπειρος* Ιωαννίνων, φύλ. 16-1-1997. Άρθρο για το ιστορικό Μουσείο Πρέβεζας-Νικόπολης.

Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

(Πρέβεζα 22 - 24 Σεπτεμβρίου 1989)

Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΜΠΕΤΣΟΣ
Συνταξιούχος δασκάλος

Ο Θεόδωρος Απ. Βαρζέλης και το κληροδότημά του

Αριστερά της κύριας εισόδου του Αγίου Χαράλαμπου της Πρέβεζας υπάρχουν εντοιχισμένες δυο μαρμάρινες πλάκες, όπου είναι λαξευμένες ισάριθμες επιτύμβιες επιγραφές. Κι οι δυο μας λένε ότι στον εμπρός απ' αυτές χώρο του προαυλίου του ναού έχουν ενταφιαστεί δυο σημαίνοντα για την Πρέβεζα πρόσωπα, ο Θεόδωρος Απ. Βαρζέλης και ο Μητροπολίτης Νικοπόλεως Αμβρόσιος ο Α΄. Πριν να πλακοστρωθεί το προαύλιο (δε

γνωρίζομε πότε) υπήρχαν εκεί και οι μαρμάρινοι τάφοι τους. Φαίνεται ότι, για τη στενότητα του προαυλίου στο σημείο αυτό οι τάφοι καλύπθηκαν χωρίς να μετακινηθούν και τα οστά των παραπάνω. Και για να τους θυμίζουν στους επερχόμενους, εντοιχίσθηκαν, απέναντι των τάφων τους, οι παραπάνω επιγραφές.

Ο “Άγιος Χαράλαμπος”, μετά την τελευταία Ενετοκρατία της Πρέβεζας (1797)¹, λόγω του ότι βρίσκεται σε κεντρικό ση-

1. Στην τελευταία φορά, που η Πρέβεζα έμεινε στα χέρια των Ενετών (1717-1797), δεν ήταν έδρα Μητροπόλεως. Κεντρικότερος ή επισημότερος ναός της τότε ήταν ο Άγ. Κωνσταντίνος. Αυτόν είχαν οι επισημότερες οικογένειες της Πρέβεζας ενοριακό τους ναό και στο Νεκροταφείο του θάπτονταν τα μέλη τους (Κουεμένοι, Μαρμάτη, Καραμάνη, Μπάλκου, Γερογιάννη, Ρέντζου κ.π.ά.). Απέναντι αυτού (προς βορρά), μεταξύ διδακτηρίου παλιού Γυμνασίου και Αγ. Κωνσταντίνου, είχαν χτίσει οι Ενετοί το Διοικητήριό τους. Αυτό, το 1845, γκρέμισε ο Αχμέτ Ντίνου πασάς κι έχυσε το 2ο τζαμί (Γενή Τζαμί) της Πρέβεζας, που σήμερα στεγάζει καταστήματα και επιπλοποιείο. Το μιναρέ του γκρέμισαν οι Πρεβεζάνοι τον Οκτ. του 1912 μόλις λευτερώθηκαν από τους Τούρκους.

μείο της Αγοράς της και λόγω του ότι συνδέεται (κατά την παράδοση) με τη σωτηρία της Πρέβεζας από κάποια θανατηφόρα επιδημία των κατοίκων της, αποτέλεσε, και πριν ανιδρυνθεί το 1881 η Μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης, τον κεντρικό ναό αυτής. Από την ανίδρυση της Μητρόπολής μας καθιερώθηκε ως Μητροπολιτικός ναός της πόλης μας.

Έτσι, η ταφή του Θεόδ. Βαρζέλη, το 1850, στον Άγιο Χαράλαμπο και μάλιστα σε τέτοια περίοπτη θέση (ενώ τότε οι ενορίτες του θάπτονταν στο πίσω του ναού Νεκροταφείο του, που σήμερα αποτελεί κι αυτό προαύλιό του), υπήρξε εκδήλωση, για τότε, της πιο μεγάλης τιμής που οι Πρεβεζάνοι είχαν δείξει σ' ένα συμπατριώτη τους².

Θάφτηκε, λοιπόν, ο παραπάνω στο πιο επίσημο μέρος της Πρέβεζας, στο “δημόσιον σήμα” της θα έλεγαν οι γνώστες της ιστορίας των αρχαίων προγόνων μας. Και τούτο έπραξαν οι Πρεβεζάνοι, γιατί ο εν λόγω συμπατριώτης τους άφησε στην Πρέβεζα το δεύτερο, κατά χρονολογική σειρά, άξιο λόγου κληροδότημα. Το πρώτο ήταν του Αναστασίου Θεοφάνη, που άλλη φορά θα γράψουμε. Άλλωστε ο ίδιος ο ευεργέτης είχε δηλώσει την προτίμησή του προς τον Άγιο Χαράλαμπο με διάταξη της Διαθήκης του, ορίζοντας τους κατά καιρούς Επιτρόπους

του, μετά το θάνατο των δύο πρώτων Επιτρόπων του κληροδοτήματός του, ως “εσαι” επιτρόπους τούτου, γιατί δεν όρισε ως τέτοιους της Παναγίας των Ξένων της Πρέβεζας, όπου η οικογένεια του πατέρα του Αποστόλη Βαρζέλη είχε ενορία και τα “θαφτικά” του. Η επιτύμβια πλάκα του Θεόδ. Βαρζέλη (η εντοιχισμένη στον Άγιο Χαράλαμπο) γράφει τα εξής:

«ΣΥΓΧΩΡΗΣΑΙ ΚΑΙ ΚΛΑΥΣΑΙ, Ω! ΔΙΑΒΑΤΑ, ΤΟΝ ΩΔΕ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΒΑΡΖΕΛΗΝ, ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΑ ΕΙΣ ΠΡΕΒΕΖΑΝ ΚΑΙ ΥΠΗΚΟΟΝ ΡΩΣΩΝ ΚΑΙ ΥΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΡΖΕΛΗ, ΕΞ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ, ΑΠΟΘΑΝΟΝΤΑ ΕΝΤΑΥΘΑ, ΤΟΥ 1850, ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 19, ΟΝΤΑ ΕΤΩΝ 32»³.

Την επιγραφή δε θα εξετάσουμε από απόψεως συντάξεως, αλλά από το περιεχόμενό της. Είναι άξια μεταλύτερης προσοχής τα παρακάτω σημεία της: Ότι ήταν γιος του Αποστόλη Βαρζέλη, που είχε μετοικήσει στην Πρέβεζα από την Ακαρνανία, ότι γεννήθηκε στην Πρέβεζα πριν 32 χρόνια από το θάνατό του (δηλ. το 1818), ότι ήταν υπήκοος Ρώσος και ότι πέθανε στην Πρέβεζα την 19/10/1850.

Ο συντάκτης της επιγραφής αυτής έκανε μια ουσιώδη παράλειψη, θεληματική ή όχι. Γιατί δεν έγραψε κάτι για το κληροδότημα, που άφησε στην Πρέβεζα. Αυτό θα δικαιολογούσε στον αναγνώστη

2. Κάτι παρόμοιο έπραξαν οι Πρεβεζάνοι για την οικογένεια των Κονεμένων αργότερα. Τους παραχώρησαν τάφο στο δυτικό προαύλιο του Αγ. Κωνσταντίνου και αριστερά της θύρας του “κυρίως ναού”. Ο μαρμάρινος αυτών τάφος, με επιτύμβια στήλη, σωζόταν μέχρι την καταδάφιση του πριν ναού (1987) και ανέγερση του σημερινού στην ίδια θέση. Τα μαρμάρια τμήματά του είναι σε χώρο του προαυλίου εγκαταλειμμένα.

3. Το θαυμαστικό και τα κόμματα δεν υπάρχουν στην επιγραφή. Τα βάλαμε εμείς για την καλύτερη κατανόησή της. Αυτή η επιγραφή αντιγράφηκε από την επιτύμβια πλάκα του τάφου, πριν χαλαστεί για να διευρυνθεί το προαύλιο.

αυτής το γιατί θάφτηκε σ' αυτή την τιμητική θέση, όπως είναι η αμέσως, μετά την αυλόθυρα του ναού.

Εύλογο είναι, εξ απίας της παραλείψεως αυτής του επιτυμβιογράφου, να συμπεραίνει ο οιοσδήποτε αναγνώστης ότι θάφτηκε εκεί γιατί ήταν υπήκοος Ρώσσης, που κάποια σπουδαία υπηρεσία πρόσφερε στη Ρωσσία και την Πρέβεζα ταυτόχρονα, που την ωφέλησε αρκετά.

Ο κ. Μιχ. Κατσαούνης έγραψε πρόσφατα για το Θεόδ. Βαρζέλη κάτι που πλησίασε στην αλήθεια, όχι όμως και όλη την αλήθεια. Ότι θάφτηκε εκεί γιατί άφησε κάποιο κληροδότημα στον Άγιο Χαράλαμπο⁴. Τί άφησε, όμως, δεν έγραψε, γιατί, όπως φαίνεται, δε γνώριζε.

Αλλά κι εμείς, μέχρι πριν λίγο δεν ξέραμε⁵.

Πρόσφατα βρήκαμε τόσο πληροφο-

ρίες για την πατρική του οικογένεια, για τον ίδιο και το κληροδότημά του, όσο και τη Διαθήκη του, που διαφωτίζουν "πλήρως" το θέμα και δικαιολογούν την εκεί τιμητική ταφή του, που δεν την επέλεξε μόνο η ενορία του Αγ. Χαράλαμμου, αλλ' όλη η Πρέβεζα.

Για την οικογένεια Απ. Βαρζέλη, έγραψε τα εξής το 1884 ο Μητροπολίτης Άρτας και Πρέβεζας Σεραφεΐμ σε βιβλίο του⁶: Ότι καταγόταν από τη Ζαθέρδα (παραθαλάσσια κωμόπολη) της Ακαρνανίας και ότι οικογενειακά μετοίκησε στην Πρέβεζα το 1830⁷. Ότι είχε πέντε αγόρια. Τα, Δημήτριο (γιατρό)⁸, Θεόδωρο (καβαλιέρο)⁹, Νικόλαο (υποπρόξενο της Ρωσσίας στην Άρτα-Πρέβεζα)¹⁰ και τους Σωτήριο και Αλέξανδρο (που ασχολούνταν με το εμπόριο, όπως και ο πατέρας τους). Ότι ο Απ. Βαρζέλης είχε γίνει

4. *ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΓΝΩΜΗ*, εφημ. Πρέβεζας, φύλλο 21/11-12-1990 στο μελέτημα: "Η Πρέβεζα και οι δρόμοι της".

5. Τότε, που στην ημερήσια εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑ*, τις χρονιές, 1979, 1980 και 1981, δημοσιεύαμε (σε συνέχειες) μελετήματά μας σχετικά με την ιστορία και Λαογραφία της Πρέβεζας με το ψευδώνυμο "ΠΑΛΙΟΚΑΙΡΙΝΟΣ".

6. *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της τότε αρχαίας και έγκριτου πόλεως Άρτης και της... Πρεβέζης*, Αθήνα 1884.

7. Η χρονολογία (1830) είναι λανθασμένη, αφού η επιτύμβια επιγραφή γράφει ότι ο Θ. Βαρζέλης γεννήθηκε στην Πρέβεζα πριν 32 χρόνια (δηλ. το 1828) και αφού ο πατέρας του Απόστολος έχει υπογράψει έγγραφο, μαζί με άλλους Πρεβεζάνους, το 1823, που δημοσιεύσαμε στο μελέτημά μας: "Το 1821 και η Πρέβεζα", *ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, τ. 5.

8. Ασκούσε το επάγγελμά του στα Γιάννινα. Σ' αυτόν ο Αθ. Αθανασιάδης απευθύνθηκε το 1850 (μ' επιστολές του) για την ανεύρεση Ελληνοδιδασκάλου για τη Θεοφάνειο Σχολή. Βλέπε *Κώδ. Θεοφ. Σχολής*.

9. Η λ. "καβαλιέρος" είναι παλικιά και σημαίνει όχι μόνο αξιωματικό αλλά και βαθμό αξιωματικού (ελλ. ταγματάρχη).

10. Γράφει ότι στην Άρτα εγκαταστάθηκε το 1844, όπου απέκτησε πολλά κτήματα. Παράλληλα ασχολούνταν με τα κοινά σαν καλός πατριώτης. Και ότι «... διά της ευγενούς αυτού συμπεριφοράς και ικανότητας εγένετο εν έτει 1859, και υποπρόξενος Άρτης και Πρεβέζης της κραταιάς Ρωσικής Αυτοκρατορίας... μετέβη εις την αιωνιότητα την 9 Δεκεμβρίου 1868, ένταφιασθείς εις τόν εν τῷ Ναῶ Κοιμήσεως έν Πρεβέζῃ, τῶν γεννητῶρων αὐτοῦ, τάφον...».

γνωστός στη Ρωσία από το 1774, από τον αρχιναύαρχο Ορλώφ, όταν στην επανάσταση των Ελλήνων, που η αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη η Μεγάλη οργάνωσε στην Ελλάδα, είχε έρθει εδώ για να την ενισχύσει και καθοδηγήσει, και ότι, για τις υπηρεσίες του που πρόσφερε στους επαναστάτες και στον ίδιο, τον τίμησε η Αικατερίνη με βραβείο, ο τίτλος του οποίου αποτελούσε οικογενειακό τους κειμήλιο.

Το βραβείο όμως εκείνο φαίνεται ότι έδινε στον Απ. Βαρζέλη αφενός μεν τη Ρωσική υπηκοότητα σ' αυτόν και τους απογόνους του, αφετέρου δε και τη δυνατότητα ένας αρσενικός απόγονός του να υπηρετεί ως βαθμοφόρος στην αυτοκρατορική φρουρά του Τσάρου της Ρωσίας. Και ο πρώτος που υπηρέτησε σ' αυτή ως αξιωματικός ήταν ο γιος του Θεόδωρος. Γι' αυτό στο ίδιο βιβλίο ο παραπάνω Μητρ/της Άρτας-Πρέβεζας γράφει ότι «... έχρημάτισεν εν τῇ Ρωσικῇ αὐλῇ ἱκανά ἔτη ἱππότης αὐτῆς ...». Στην αρχή δεν τον ονομάζει ἱππότη ἀλλὰ καβαλιέρο, που ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ αξιωματικοῦ. Ὅμως ὅσα γράφει στὴ συνέχεια, ὅτι, μετὰ τὸ θάνατό του, τὸν διαδέχθηκε ὁ γιος του Γεώργιος δὲν εἶναι σωστό κατὰ τούτο. Ὁ Γεώργιος ἦταν ἀνηψιός του. Καὶ συγκεκριμένα γιος τοῦ ἀδελφοῦ του Νικολάου (πρωτότοκος). Σωστά εἶναι ὅσα γράφει γιὰ τὸ διάδοχό του στὴ Ρωσικὴ αὐλή. Δηλ. «... τιμηθεῖς, διὰ τὰ ἀξιωματικὰ πλεονεκτήματά του, διὰ Βασιλικῶν παρασήμων τῆς τε Ρωσικῆς Ἀυτοκρα-

τορίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλείας καὶ ἦν ἐξακολουθῶν ἄχρι τοῦ 1881... προστατεύων τοὺς Χριστιανούς Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, ἐν ᾗ (ἐννοεῖ τὴν Ἄρτα), ὡς Πράκτορα, ἀντιπρόσωπον ἔσχε μέχρι τοῦ 1878 (φαίνεται ὅτι ἔπαψε νὰ υπηρετεῖ στὴν Ἄρτα ὡς τέτοιος, λόγω τοῦ γενομένου τότε Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου) τὸν τοῦ Σωτηρίου Βαρζέλη υἱὸν καὶ ἐξάδελφον αὐτοῦ, νέον ἀξιότιμον, εὐπαιδευτὸν καὶ ἱκανότατον Ἀπόστ. Βαρζέλην, καὶ διαφόρων ἄλλων προτερημάτων κάτοχον».

Ἀκόμα ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν παραπάνω Απ. Βαρζέλη, υπηρετοῦσε ὡς υποπρόξενος τῆς Ρωσίας στὴν Περιφέρεια Ἄρτας καὶ Πρέβεζας, ἀπὸ τὸ 1859 μέχρι τὸ 1868 που πέθανε (τὴν 9/12/1868 καὶ θάφτηκε στὸν ὀικογενειακό τάφο τοῦ Απ. Βαρζέλη στὴν Παναγία τῶν Ξένων Πρέβεζας), ὁ ἀδελφός του Θεόδωρου Νικόλαος «... τιμηθεῖς καὶ δι' Ἀυτοκρατορικοῦ Ρωσικοῦ παρασήμου τῆς Ἁγίας Ἄννης... πολλῆς καὶ μεγίστης ὠφελείας γενόμενος εἰς ἅπασαν τὴν ἐπαρχίαν ταῖς θερμοῦργοις αὐτοῦ πράξεσιν...». Δε γράφει μέχρι πότε ὁ παραπάνω Γεώργιος Νικ. Βαρζέλης ἔμεινε στὴ Ρωσικὴ αὐλή καὶ ὅταν ἐφυγε ἢ παραπήθηκε ἢ πέθανε, ἀντὶ τῆς θέσης τοῦ πήρε ἄλλος Βαρζέλης, γιὰ τὸ 1884 ἐκδόθηκε τὸ βιβλίο του. Ἀλλὰ δε μας λέει καὶ γιὰ τὸ Θεόδωρο γιὰ τὴν βρισκόταν στὴν Πρέβεζα, ὅπου πέθανε καὶ θάφτηκε, καὶ ὅχι στὴ Ρωσικὴ Αὐλή (στὴ Ρωσία), στὴ φρουρά τῆς ὁποίας υπηρετοῦσε ὡς αξιωματικὸς τιμητικά¹¹.

11. Ἡ Διαθήκη του εἶναι καταχωρημένη στὸν ἀριθ. 86 (τοῦ ἀρχειοθέτη) Κώδικα «... Διαθηκῶν τῶν ἐν Πρεβέζῃ κληροδοτημάτων (1814-1942)». Σ' αὐτὴ δὲν γράφει ὅτι ὁ Θ. Βαρζέλης ἔχει σύζυγο καὶ παιδιὰ. Τούτο μας ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι πέθανε ἀγάμος καὶ ἀτεκνος. Ἄρα κάνει σ' αὐτὸ λάθος ὁ Σεραφεῖμ, που γράφει στὸ Δοκίμιό του ὅτι ἦταν ἐγγαμὸς καὶ εἶχε παιδιὰ.

Τυχαία βρήκαμε τ' όνομα τούτου σε δύο πράξεις του Συμβολαιογράφου της Πρέβεζας Ι.Α. Αυγερινού, που συντάχθηκαν το 1841 και αφορούν το ίδιο θέμα. Στην πρώτη βεβαιώνει ένας Ιθακήσιος πλοίαρχος ότι υπηρέτησε (πριν 3½ χρόνια) στο πλοίο του Ελληνικής υπηκοότητας (φαίνεται είχε και την ελληνική υπηκοότητα) Θεόδωρος Βαρζέλης του Αποστόλη, κατοικοεμπόρου της Πρέβεζας, σε ναυτική υπηρεσία «... ενός χρόνου, έπιτελών τά της εργασίας του εμπείρως και ευστόχως...». Παρόμοια βεβαίωση πήρε και με άλλη μαρτυρία άλλου πλοιάρχου την ίδια χρονιά. Κι εκεί αναγράφεται ως κάτοικος και έμπορας της Πρέβεζας¹². Το ότι κατοικούσε προσωρινά τότε στην Πρέβεζα και το ότι πέθανε στα 32 χρόνια του μας κάνει να υποθέσουμε ότι ενωρίς έφυγε με αναρρωτική άδεια από τη Ρωσική αυλή και ήρθε στην Πρέβεζα, όπου, από την πολυχρόνια εκείνη αρρώστια του, πέθανε τελικά το 1850. Αυτή δε η αγιάτρευτη αρρώστια του (πιθανόν να ήταν φυματίωση) τον έκανε να μη παντρευτεί, γιατί γνώριζε ότι δε θα ζούσε πολλά χρόνια ακόμα. Το τέλος του, μάλιστα, αισθάνθηκε ότι πλησιάζει το 1848, αφού τότε σύνταξε, για τελευταία φορά, Διαθήκη, με την οποία ακύρωνε όλες τις προηγούμενες. Απ' αυτή φαίνεται ότι είχε κάνει και πανεπιστημιακές σπουδές, μάλλον στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, γιατί του άφησε χρήματα, και για τον τέλειο τρόπο που ιδιοχειρα (χωρίς τη βοήθεια άλλου) τη σύνταξε και την παράδωσε στον Πρόξενο της

Γαλλίας στην Πρέβεζα, για φύλαξη και άνοιγμά της μετά το θάνατό του. Δεν είχε τότε έδρα το προξενείο της Ρωσσίας, της οποίας ήταν αξιωματούχος, την Πρέβεζα, αλλά την Άρτα. Στη Διαθήκη, άλλωστε, γράφει ότι, όσο καιρό ζούσε στην Πρέβεζα, τον προστάτευε το Προξενείο της Γαλλίας, το οποίο, υποθέτουμε, είχε αναλάβει αυτή την υποχρέωση έναντι κάποιας αμοιβής ή εκδούλευσης που έκανε στη Γαλλία η Ρωσσία. Η προστασία εκείνη, τόσο αυτού όσο και της περιουσίας του (που ήταν κοινή με εκείνη των αδελφών του μέχρι το θάνατό του), αφορούσε τις τουρκικές, κυρίως, αυθαιρεσίες, που τότε ήταν συχνές στους υπόδουλους ομοεθνείς του, χωρίς να βρίσκουν δίκιο ποτέ όταν τολμούσαν να καταφεύγουν στα τουρκικά δικαστήρια.

Αλλά ας δούμε ποιο ήταν το κληροδότημά του, που άφησε στην Πρέβεζα και ποιες άλλες φιλανθρωπικές γράφει στη Διαθήκη του ότι έκανε. Γράφει ο ίδιος τη 12/5/1848 (μέρα Τετάρτη) τα εξής: «... Ών ό άνθρωπος, εις κάθε στιγμήν, ύποκείμενος εις θάνατον και πολύ περισσότερο οί άσθενείς, άπεφάσισα, λέγω, σήμεραν τήν... τοῦ έτους..., τοῦ νά διαθέσω, διά της παρούσης μου ιδιοχείρου διαθήκης μου, ήτις, μετά τόν θάνατόν μου θέλω νά έχη όλην τήν ισχύν και ενέργειαν έν παντί κριτηρίω, όλην τήν κινητήν και άκίνητον περιουσίαν μου (ήτις είναι τό πέμπτο μέρος εκείνης της τών Άποστόλου Βαρζέλη και υιών, δηλ. έμοῦ και τών αύταδέλφων μου..., κατοικούντων και έμπορευομένων διά λογα-

12. Οι βεβαιώσεις, προφανώς, του χρησίμευσαν για να βγάλει άδεια πλοιάρχου, προκειμένου ν' αγοράσει πλοίο (της εποχής) για την εμπορική εταιρία των Βαρζέληδων. Βλ. *Κώδικα Συμβολήφου Πρέβεζας Ι.Α. Αυγερινού*, αριθ. πράξεων 141 και 142.

ριασμόν συντροφικόν μας καθ' ὅλα, ὁ μὲν εἰς Ἰωάννινα, ὁ δὲ εἰς Ἄρταν, ἐγὼ δὲ καὶ οἱ δύο τελευταῖοι ἐνταῦθα), ἵνα τὴν διαθέσω, λέγω, κατὰ τὴν ἀκόλουθον θέλησίν μου, θά σημειώσω χωρὶς νά παρακινήθῃ ἀπὸ κανέναν, ἀλλ' ἀπ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν θέλησιν καὶ συνείδησιν...».

Και στὴ συνέχεια πρῶτα δίνει τὴ συγκώρπωση σε ὅλους καὶ ζηταίει τὴ δική του ἀπὸ ὅλους καὶ ὕστερα ακυρώνει κάθε προηγούμενη Διαθήκη του. Ἐπεπὰ γράφει ὅτι «... καταλείπω ἐπιτρόπους καὶ ἐκτελεστάς τὸν ἄνω αὐτάδελφόν μου Νικόλαον Βαρζέλην, τὸν κ. Πέτρον Σκέφερην, οἵτινες, μετὰ τὸν θάνατόν μου θέλουν πράξει ὅσα εἰς αὐτὴν σημειῶ.

Δηλαδή, ἅμα περάσω εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, νά λάβουν εἰς χεῖρας τῶν ἀπὸ τοὺς μνησθέντας τέσσαρας αὐταδέλφους μου τὴν τότε καὶ τὸ πέμπτον ἀναλογούσαν μοι περιουσίαν (ἣτις θά εἶνε καὶ κινητὰ τε καὶ ἀκίνητα κτήματα, καὶ χρήματα, ὁμολογία καὶ λοιπὰ εὐρισκόμενα ἐδῶ, εἰς Ἄρταν, εἰς Ἰωάννινα, Ἑλλάδα καὶ λοιπὰ μέρη) καὶ, ἀφ' οὗ τὰ κάμουν εἰς χρήματα (ἐκτός τῶν ἀσφαλῶν ὁμολογιῶν καὶ μερικῶν κτημάτων κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, ὅπου ὀπισθεν ἀφήνω εἰς διαφόρους), νά δανείωσι κατὰ πρῶτον ἐπ' ὀνόματί μου σαράντα πέντε χιλιάδας γρόσια (45.000) εἰς ὑποκείμενα ἀσφαλῆ τε καὶ τίμια καὶ ὄχι στρεψιδικά, εἴτ' ἐδῶ εἴτε εἰς ἄλλας γειτονικὰς μας πόλεις καὶ χωριά μὲ τόκον ὄχι περισσότερον τῶν δέκα τοῖς ἑκατόν (10%), ὁ ὁποῖος τόκος νά δίδεται παρὰ τῶν ρηθέντων ἐπιτρόπων μου κατ' ἔτος εἰς τὴν μητέρα μου ὀλόκληρος ἕως οὗ ζεῖ, ὑποχρεωμένη, ὅμως καὶ αὐτὴ νά ὑπανδρεύῃ κατ' ἔτος, ἐπ' ὀνόματί μου, μίαν ἀπ' ἐδῶ ἀξίαν ἐλέους κόρην μὲ χίλια γρόσια <1.000> καὶ

νά μοῦ κάμῃ ἕνα συλλειτουργόν ἅμα λαμβάνῃ τὸν ρηθέντα τόκον, ὅστις θά εἶνε ἐκ τεσσάρων χιλιάδων πεντακοσίων γροσίων <4.500>, καθ' ὅτι θέλω νά τοκίζονται οἱ ὡς ὀπισθεν 45.000 ὄχι ὀλιγότερον τῶν δέκα τοῖς ἑκατόν κατ' ἔτος, ἀποθανούσης δὲ τῆς μητρός μου, τὸ μὲν ἡμῖς ἐκ τοῦ ἄνω τόκου νά στέλληται παρὰ τῶν μνησθέντων Ἐπιτρόπων μου εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀκαδημαϊκὴν Σύγκλητον, διὰ νά τὰ μεταχειρισθῇ, ἐπ' ὀνόματί μου, ὅπως καὶ ὅπου παρ' αὐτῆς ἐγκριθῇ σκόπιμον διὰ τὸ ἐκεῖ πανεπιστήμιον, τὸ δὲ ἄλλο ἡμῖς τῶν ἰδίων νά ἐξοδεύεται ἐπίσης παρὰ τῶν ἰδίων Ἐπιτρόπων μου πρὸς ὑπανδρείαν πτωχῶν κορασίων ἀπὸ τὴν ἐνταῦθα πόλιν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἀφαιρούνται κατ' ἔτος ὅσα ἀναγκαῖοῦν δι' ἕνα συλλειτουργόν μου, τὸ ὁποῖον νά μοῦ κάμουν τὴν ἡμέραν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.

Μετὰ ταῦτα νά δώσουν τέσσαρας χιλιάδας γρόσια, ἐπ' ὀνόματί μου, διὰ νά γίνῃ τὸ Ὀρολόγιον τοῦ παζαριοῦ, ὡς ἦτο ἐπὶ Βενεζάνων, μὲ καμπάναν, καὶ ἂν ἀπαντήσουν δυσκολίας ἐκ τῆς τοπικῆς διοικήσεως ἢ δὲν φθάσουν τ' ἄνω χρήματα, τότε τὰ μισὰ νά τὰ δώσουν εἰς τὸν ἐνταῦθα Προφήτην Ἡλίαν διὰ νά ἐξοδευθοῦν πρὸς καλλωπισμόν τοῦ ναοῦ τοῦ ἢ ὅπου παρὰ τῶν ἰδίων Ἐπιτρόπων μου καὶ παρὰ τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ ἰδίου ναοῦ κριθῇ εὐλογον, τὰ δὲ ἄλλα μισὰ πάλιν νά δοθῶσιν εἰς ἕνα ἄλλον ἐνταῦθα ναόν, ὁποῖον οἱ ρηθέντες Ἐπίτροποι μου θελήσωσιν, διὰ νά μὲ μνημονεύωσιν οἱ ἱερεῖς καὶ τῶν αὐτῶν Ναῶν, ὅποτε ἱερουργοῦν. Νά στείλουν εἰς τοὺς Ἐπιτρόπους τοῦ ἐν Ζαβέρδα Ναοῦ Ἁγίου Νικολάου χίλια διακόσια γρόσια (1.200), ὅπως τὰ ἐξοδεύσουν ὅπου παρ' ἐκεῖνων

καί παρά τοῦ ἐκεῖ Δημάρχου κριθῆ ἀναγκαιὸν διὰ τὸν ρηθέντα Ναόν.

Νά στείλουν διὰ τὸ ἐνταῦθα Ἑλληνικὸν Προξενεῖον δύο χιλιάδας γρόσια <2.000> εἰς τοὺς Διευθυντάς τοῦ ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικοῦ καταστήματος, διὰ νά τὰ ἐξοδεύσουν ὅπου δι' αὐτὸ κριθῆ εὐλογον παρά τῶν ρηθέντων διευθυντῶν του καί νά δώσουν ἐπίσης ἑτέρας δύο χιλιάδας <2.000> εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἄρτης, διὰ νά ἐξοδεύη εἰς τὴν Μητροπόλιν του, ὅπου αὐτὸς ἐγκρίνει καί διὰ νά μέ μνημονεύει ὅποτε ἱερουργεῖ...». Καί συνεχίζει με δωρεές (μέχρι 1.000 γρόσια) σε ἀνηψιούς καὶ φίλους καὶ νύφες καὶ ξαδέλφια του καὶ ἀναδεχτό, ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπηρετῆ του, καὶ τοὺς ἀδελφούς του (μέχρι 1.500 γρόσια). Στον ἀνεψιὸν του Γεώργιο (τοῦ Νικ. Βαρζέλη, που ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸν διαθέχθηκε σὴν τσαρική φρουρά) ἀφῆσε τὸ χρυσὸ ρολοῖ του με «... τὰς δύο χρυσὰς ἀλύσεις του». Να χαρίσουν τοὺς Πρεβεζάνους Θ. Κοινογιάννη καὶ γιο τοῦ Δημήτρη τὸ πέμπτον ἀπὸ τὰ ὅσα χρωστούν, «... σὺν τῷ τόκῳ αὐτῶν», σὴν κοινοπραξία τῶν Βαρζέλη. Στον ἀδελφὸ τοῦ Δημήτρη, γιατρὸ στα Γιάννινα, ἀφῆσε περισσότερα ἀπ' ὅσα τοὺς ἄλλους ἀδελφούς (2.000 γρόσια καὶ τὸ πέμπτον ἀπὸ τὰ σπῆια τοὺς σὴν Πρέβεζα καὶ τὸν ἀνεμόμυλο, που οἱ Βαρζέληδες εἶχαν σὴν Πούντα-Ἄκτιο), γιατί, υποθέτουμε, τὸ ἐπάγγελμά του τοῦ παρείχε τότε λίγα ἔσοδα. Εἶχε καὶ ἀδελφή, που ἦταν σὴν Κέρκυρα παντρεμένη, καὶ τῆς ἀφῆσε 2.000 γρόσια. Καί συνεχίζει: «Ἀφ' οὗ, λοιπόν, οἱ μνησθέντες Ἐπίτροποι τῆς παρούσης Διαθήκης μου κ. Πέτρος Σκέφερης καὶ αὐτάδελφός μου Νικόλαος Βαρζέλης ἐκτελέσωσι καὶ δώσω-

σι ὅσα εἰς αὐτὴν ἀναφέρω ἐκ τῆς ὀλικῆς περιουσίας μου με τὴν ἀράδα τὸ καθέν, ὡς τὰ σημειῶ (τὰ ὅποια ἄλλα ἀφήνω πρὸς χάριν ἐλέους, ἄλλα δι' εὐχαρίστησιν καὶ ἐνθύμησιν καὶ ἄλλα πρὸς ψυχικήν σωτηρίαν), τότε, ὅσα μένουσιν ἐκ τῆς ρηθείσης περιουσίας μου, δηλ. εἰς χρήματα, κτήματα κινητὰ τε καὶ ἀκίνητα, ὁμολογίας, ἐνέχυρα καὶ λοιπά, ὅλα τὰ ἀφήνω εἰς τὸν αὐτάδελφόν μου... Νικ. Βαρζέλην...». Καί με τὸν ὄρο, ἀν ἡ σύμβαση τοῦ πέμπτου τῆς περιουσίας τοῦ καθυστερήσει νὰ δώσει ὅσα σὴν ἀρχὴ γράφει ἀπὸ δική του καὶ νὰ τὰ πάρει ἀπ' ὅσα ὡς ἐπίτροπος τῆς διαθήκης του (μαζί με τὸν Π. Σκέφερη) θὰ μαζέψουν γιὰ λογαριασμό του. Ἀν οἱ παραπάνω ἐπίτροποι τῆς Διαθήκης τοῦ ἀμελήσουν σὴν ἐκτέλεση αὐτῆ ὀρίζω «... τοὺς Διευθυντάς τοῦ τε ἐνταῦθα Γαλλικοῦ Προξενικοῦ Πρακτορείου (παρά τοῦ ὁποίου σήμερον προστατεύομαι) καὶ τοῦ ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Προξενεῖου, οὕσιν καὶ διορίζω, νά εἶνε Διευθυνταὶ τοῦ ἐκ 45.000 γροσίων, ὡς ὀπισθεν, λάσσου μου, ὁμοῦ με τοὺς Ἐπιτρόπους τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους, ὅταν οἱ πρῶτοι δύο Ἐπίτροποί μου, δηλ. ὁ Π. Σκέφερης καὶ ὁ αὐτάδελφός μου Νικόλαος, περάσουν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, χωρὶς νά δύναται κανεὶς ἐξ αὐτῶν νά σμικρύνῃ τὸ ρηθέν λάσσον μου, ἀλλ' αἰωνίως νά μένη τὸ αὐτό, καὶ νά ἐξοδεύηται μόνον ὁ τόκος...», δαπανώμενος εἰς ὑπανδρείας τῶν πτωχῶν κορασιῶν ἀπὸ χίλια γρόσια <1.000>, με κλήρους, ἐπὶ παρουσία τῶν Προκρίτων τῆς ἐνταῦθα πόλεως καὶ τῆς Ἐκκλ/κῆς Ἐπιτροπῆς τὴν ἡμέραν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, καὶ τὰ ὅποια γρόσια νά τοκίζωνται παρά τῶν ἰδίων Ἐπιτρόπων ἕως οὗ στεφανωθῇ ἡ κόρη, διὰ νά τῆς δίδωνται τότε με ὅσον

τόκον συνάξουν καί ὄχι πρωιτέρα, διά νά μή ἐξοδεύωνται...». Ὅσο ζει ἡ μητέρα του νά ἐκλέγει αὐτή τις κοπέλλες κάθε χρόνο «... χωρίς νά ἐπέμβῃ κανεῖς ἄλλος καί τῆς ὁποίας μητρός μου ἀφήνω ὅλα τὰ φορέματά μου νά τὰ μοιράσῃ διά τήν ψυχὴν μου, φορεμένα καί ἀφόρετα, ὅπου καί ὅπως αὐτὴ θελήσει...». Καὶ συνεχίζει, γράφοντας ὅτι, ἀν κάποιος ἀπ' αὐτοὺς ποὺ τοὺς ἀφίνει κάτι ἐναντιωθεὶς στὴ Διαθήκῃ του καὶ κινήσει δίκῃ γιὰ περισσότερα, οἱ Ἐπίτροποί του νά μὴ του δώσουν ὅσα γι' αὐτὸν ἀφήνει, «... ἀλλὰ νά τα προσθέσουν καί αὐτὰ εἰς τὸ ἄνωθεν λάσσον μετὰ τῶν 45 χιλιάδων γροσίων...».

Τέλος γράφει ὅτι ἡ σφραγισμένη (μὲ ψαρόκολλα) αὐτὴ Διαθήκῃ του, μὲ τὴν υπογραφή του μόνον (γιατί ἐδῶ δὲν ἔχει σφραγίδα) «... μετὰ τὸν θάνατόν μου θὰ εὐρεθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐνταῦθα Γαλλικοῦ Πρακτορείου, παρὰ τοῦ ὁποίου σημερον προστατεύομαι, διά νά τὴν κοινοποιήσῃ, μετὰ τὸν θάνατόν μου, ὅπως αὐτὸ ἐγκρίνει... Ἡ δὲ παροῦσα μου νά μὲνῃ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἰδίου πρακτορείου διά κάθε ἐνδεχόμενον...».

(Ἀκολουθεῖ ἡ χρονολογία τῆς Διαθήκῃς καὶ ἡ υπογραφή).

Παρακάτω θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ ἀν υλοποιήθηκε τὸ κληροδοτήμα τοῦ Θεόδ. Βαρζέλη, γιὰ τὴν προικοδότηση δύο φτωχῶν κοριτσιῶν τῆς Πρέβεζας κάθε χρόνο καὶ γιὰ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν μὲ ἄλλο τόσο ποσό, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ποσό τῆς προικοδότησης τῶν πρώτων.

Ὁ Σεραφεῖμ, Μητροπολίτης Ἄρτας καὶ Πρέβεζας, μᾶς δίνει ἐλάχιστες καὶ λανθασμένες πληροφορίες τὸ 1884, ἀν καὶ πολλές φορές ἡ υλοποίηση τοῦ κληροδοτήματος αὐτοῦ τὸν εἶχε ἀπασχολήσει ὅταν ἐπισκεφτόταν τὴν Πρέβεζα. Πιστεύομε ὅτι ἐσκεμμένα ἀπέφυγε νά γράφῃ τὴν ἀλήθεια¹³.

Ἀλλὰ λάθη καὶ παραλείψεις ἔγραψε κι ἐκάμε καὶ ὁ Ι. Λαμπρίδης γιὰ τὸ ἐν λόγω κληροδοτήμα τὸ 1880. Συγκεκριμένα γράφει ὡς ποσὸ τοῦ κληροδοτήματός του 22.500 καὶ ὄχι 45.000 γρόσια. Γιατί ἀπὸ τὸν τόκο τοῦ μισοῦ κεφαλαίου του (2.500 γρ.), ἀφοῦ ἀφαιρούσαν 200 γρόσια γιὰ τὸ ἐτήσιο μνημόσυνο του, θὰ μοίραζαν τὸ υπόλοιπο ποσὸ (2.300 γρόσια) σὲ δύο φτωχὰ κορίτσια, μαζί μὲ τὸν τόκο τους, τὴν ὥρα τοῦ γάμου τους. Ἐπρεπε νά μὴ παραλείψῃ καὶ τὰ ἄλλα 22.500 γρόσια τοῦ ἐνιαίου κληροδοτήματος τοῦ Θ. Βαρζέλη, ὁ τόκος τῶν ὁποίων (2.500 γρ.) θὰ στέλλονταν, κάθε χρόνο, στο Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

Βέβαια δὲν κρύβει τὸ γεγονός ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα τῆς Πρέβεζας δανείσθηκε ἀπὸ τὸν "Οἶκο" Βαρζέλη ἴσο περίπου ποσὸ μὲ τόκο καὶ ἐπειδὴ δὲν τὰ ἐπέστρεψε «... συνεννοήθη μετὰ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ (ἐννοεῖ τοῦ Θεόδ. Βαρζέλη) καὶ ἐξώφλησε τὸ χρέος, ὑποχρέωσασα συγχρόνως πάσας τὰς ἐκκλησίας (ἐννοεῖ τῆς Πρέβεζας), ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτελῶσιν ἐτησίως τὰς διατάξεις τοῦ ἐλεοθέτου... ». Ὅμως δε μᾶς γράφει τὸ πὼς ἡ κοινότητα ξόφλησε τὸ μισὸ ποσὸ

13. Συγκεκριμένα γράφει: «Γ. Θ. Βαρζέλης, Ἐκ τοῦ τόκου τῶν χρημάτων ὑπανδρεύεται ἐτησίως μία κόρη πτωχῆ». Οὔτε τὸ ποσὸ τοῦ κληροδοτήματος ἀναφέρει οὔτε τοὺς τόκους αὐτοῦ. Οὔτε ὅτι θὰ μοιράζονταν οἱ μισοὶ αὐτοῦ τόκοι σὲ δύο κορίτσια καὶ οἱ ἄλλοι μισοὶ θὰ στέλλονταν στο Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

του κεφαλαίου του κληροδοτήματος του Θ. Βαρζέλη, ούτε τι έγινε με το άλλο μισό, οι τόκοι του οποίου έπρεπε να στέλνονται στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αφήνει τούτο να εννοηθεί μ' όσα γράφει στο τέλος για το θέμα. Ότι «... οι κληρονόμοι του άγαθού και τιμίου εκείνου άνδρός (εννοεί του Θ.Β.) (πρέπει νά) έμπεινώσι προς στερέωσιν του κληροδοτήματος, ύποχρεούντες τήν κοινότητα, ίνα τό ποσόν εκείνο κατατεθῆ έν τῇ Έθνική Τραπεζῇ, άνατοκίση δέ και επί τινα έτη, ίνα άκεραία ή πρόσοδος διατηρηθῆ... »¹⁴.

Από την έρευνά μας σ' άλλες πηγές, που παρακάτω τις πληροφορίες τους θ' αναφέρομε, η κοινότητα Πρέβεζας δεν εξόφλησε το χρέος της προς τον οίκο Βαρζέλη, αλλά το συμψήφισε με το μισό του κεφαλαίου του κληροδοτήματος Θ. Βαρζέλη που αναλογούσε για την προικοδότηση των δύο φτωχών κορπισιών της Πρέβεζας κάθε χρόνο, εξαναγκάσασα τις εκκλησίες και τα μοναστήρια της, στο Σκαφιδάκι να δίνουν κάθε χρόνο το ποσό των 2.500 γροσίων (ίσο με τον ετήσιο τόκο τους), ώστε να γίνεται η προικοδότηση των κορπισιών, χωρίς να υπάρχει στην ουσία σχετικό κληροδοτήμα. Όταν ο Οίκος Βαρζέλη το 1847 είχε δανείσει τη χριστιανική κοινότητα της Πρέβεζας, εκείνη είχε βάλει ενέχυρα τα κτήματά της (λιβάδια στη Νικόπολη και τον Κούκο και προσόδους των χωριών Μιχαλίτσι και Μύτικα, που της είχε παραχωρήσει ο Αλής και αναγνωρίζει ο Σουλτάνος ύστερα από τον Αλή) και μπορούσε να της τα κατασχεσει δικαστικά. Αλλά δεν το έκαναν αυτό οι Βαρζέληδες, γιατί δέχτηκαν οι Επίτροποι του κληροδοτήματος Θ. Βαρ-

ζέλη αυτή τη λύση, που το κοινό της Πρέβεζας αποφάσισε, ενώ, στην ουσία έπρεπε να πάρουν θέση αυτή, που συνέφερε το κληροδοτήμα. Δε βρήκαμε δε καμιά πληροφορία σχετική με το αν το Πανεπιστήμιο Αθηνών, έπαιρνε τους ετήσιους τόκους του μισού κεφαλαίου του κληροδοτήματος αυτού και αν δεν έπαιρνε, αν έκανε κάποια προσπάθεια για να τους εξασφαλίσει, είτε δικαστική είτε μέσω του Ελλ. Υπ. Εξωτερικών και του, στην Πρέβεζα "εδρεύοντος", Προξενείου του.

Όμως ποια ήταν η απία που η χριστιανική κοινότητα της Πρέβεζας αναγκάστηκε να δανειστεί χρήματα από τον "Οίκο" Απόστ. Βαρζέλη και Υιών που ύστερα δεν μπόρεσε η ίδια να τα επιστρέψει και αναγκάστηκε να συμψηφίσει το χρέος της αυτό με τα χρήματα του κληροδοτήματος Θεόδ. Βαρζέλη;

Μας πληροφορεί η με αριθμό 11/27-9-1845 συμβολαιογραφική πράξη του Πρεβεζάνου Ιωάννου Αθ. Αυγερινού. Γράφει σχετικά:

«... Κατά τήν 27 (και ολογράφως) Σεπτεμβρίου, του έτους 1845 (και ολογράφως) έν Πρεβέζῃ ήμέρα Πέμπτη, μοι έπαρουσιάσθη τό πρωτότυπον του έπομένου αντιγράφου, παρά των εύγενών κυριών Άνδρέου Κονεμένου, Προεστώτος και λοιπών Προκρίτων της πόλεως ταύτης, διά νά καταχωρήσω έν τῇ παρούση βίβλω μου των διαφόρων πράξεων, ίσον αυτού άπαράλλακτον και έπειτα νά τό επιστρέψω προς τους ίδιους». (το αντιγράφει): «Έν Πρεβέζῃ τῇ 23 Αυγούστου: 1845: πέντε. Διά του παρόντος φανερώνομεν οι κάτωθι ύπογεγραμμένοι κάτοικοι Πρεβέζης, ότι, έπει-

14. *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Β' μέρος, σελ. 175-176, έκδ. Εταιρ. Ηπειρ. Μελετών, 1971.

δή τό κρατικόν (αντί κραταιόν) Δεβλέτι ἀπέστειλεν εἰς τὰς ἐπαρχίας μας ἐπιτροπήν, διὰ νά ἐξετάσῃ τήν κατάστασιν, τὰ συμφέροντα, τάν ἀνάγκας καί δυστυχίας του λαοῦ, νομίζοντες δέ τήν περίστασιν ταύτην ἀρμοδίαν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀρπαχθείσης ἡμῶν ἰδιοκτησίας καί τῶν ἄλλων ἀπαιτήσεών μας, ἐνεκρίναμεν ὡς ἀκολουθεῖ: Συνεδριασθέντες εἰς συνέλευσιν γενικήν, ἐκλέγομεν σήμερον Ἐπιτροπήν συνθεμένην ἀπό τοὺς κυρίους Ἄνδρέαν Κονεμένον, Κώνσταν, Ἰωάν. Ἄθ. Αὐγερινόν, Ζώην Γκινάκαν, Σπυρίδωνα Καραμάνην, Χρήστον Σκέφερην, Πέτρον Σκέφερην, Ἀθανάσιον Ἀθανασιάδη, Περικλῆν Λουρόπουλον, Βασ. Κιτζήλην, Νικ. Π#Δόπουλον, Παναγιώτην Μαρμάτην, Δημήτρ. Τριανταφύλλην, Νικόλ. Γιακουμήν, Χρῆστον Γερογιάννην καί Ζώην Λαϊνᾶν, εἰς τοὺς ὁποίους δίδομεν ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα:

αον. Τό νά ἐκλέξωσι δύο (αντί δύο) ἢ τρεῖς ἀπό τοὺς ἄνω εἰρημένους, διὰ νά ἀπέλθωσιν εἰς Ἰωάννινα, ἂν ἡ χρεῖα τό καλέση καί εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ τό ἄνωθεν τέλος.

βον. Νά δανεισθῶσι χρήματα ὑπό τό ὄνομα τῆς Πολιτείας, ὅσα χρησιμεύουν διὰ τήν ἀποστολήν αὐτήν, ὑποσχόμενοι ὅλοι γενικῶς μέ τὰ παντοῖα μας ἀγαθά, παρόντα καί μέλλοντα, διὰ τήν πληρωμήν τοῦ αὐτοῦ χρέους.

γον. Κάθε πράξις τῆς Ἐπιτροπῆς τότε θέλει ἔχει τό κύρος, ὅταν ἡ ὅλον τό σῶμα γνωμοδοτῇ ἢ, εἰς ἔλλειψιν τοῦ ἀκεραίου τοῦ σώματος, εἰσὶ τὰ δύο τρίτα, ἢ ὁποία θέλει ἀποφασίζει ὅ,τι κάνει ὠφέλιμον εἰς τήν πατρίδα μας, τῆς ὁποίας τὰς πράξεις θέλει τας θεωροῦμεν στερεάς καί ἀμετατρέπτους ὡς γενομένας ἀπό ὅλους γενικῶς τοὺς πολίτας. Ἡ αὐ-

τή (ἐννοεῖ Ἐπιτροπή) θέλει συνεννοηθῆ μέ τοὺς ἀπεσταλμένους καί συμφωνήσῃ περὶ τῆς ποσότητος τῶν τακτικῶν ἐξόδων των, δι' ὅσον καιρόν λείπουν ἀπό τήν πατρίδα, ἕως εἰς τήν ἐπιστροφήν των.

δον. Κάθε ἔκτακτον ἐξοδον ἔχουν χρέος οἱ ἀπεσταλμένοι νά ἰδεάζουν τήν Ἐπιτροπήν, διὰ νά τὰ ἀξιολογῇ καί ἐξοικονομῇ, ἢ ἐν καιρῷ καί μέ αὐτήν νά ἀνταποκρίνηται.

εον. ὅλα τα ἐξοδα τῆς ἀποστολῆς, τακτικά τε καί ἔκτακτα, τὰ ὁποία θέλει ἀκολουθήσουν διὰ τὰς ὑποθέσεις αὐτάς, ἂν ἡ εὐσπλαγχνία τοῦ Βασιλέως (ἐννοεῖ το Σουλτάνο) μᾶς ἀποζημιώσῃ μέ τό ὅλον ἢ μέ τό μέρος αὐτῶν, νά πληρώνωνται ἀπό ἐκείνους ὅπου λάβουν τό ὄφελος τῆς ἀποζημιώσεως, κατὰ ἀναλογίαν τῆς ἀπολαβῆς καί ἀξίας τῶν κτημάτων ἐκάστου. Ὑποκύπτοντα τὰ αὐτὰ κτήματα εἰς τήν πληρωμήν τῶν ἐξόδων. Ἄν δε, τουναντίον, (ὅπερ μή γένοιτο) ἀποτύχωμεν τῆς τοιαύτης εὐσπλαγχνίας, τότε τὰ ἐξοδα αὐτά θέλουν πληρωθῆ γενικῶς παρ' ὅλων τῶν πολιτῶν, χωρὶς ἐξαίρεσιν τινος, κατὰ τήν τάξιν ἣτις ἐπικρατεῖ εἰς τήν πόλιν μας καί διὰ τὰ ἄλλα πολιτικά ἐξοδα.

στον. Ἐάνχρεϊας τυχοῦσης καί γίνῃ ἢ ἀποστολή εἰς Κων/λιν, ἀποφασίζομεν ὡς δῶρον τῶν ἐκδουλεύσεων καί ζῆλον τῶν ἀπεσταλμένων, ἀνά δύο τοῖς ἑκατόν ἀπό τῆς ἀποζημιώσεως, τήν ὁποίαν (θα) λάβωμεν παρά τοῦ κράτους.

Τό παρόν θέλει καταστρωθῆ εἰς Μνημονικὰς πράξεις, καί δοθῆ εἰς χεῖρας τῶν ἀπεσταλμένων. Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 23 Αὐγ. / 4 Σεπτ. 1845...

Οἱ Πολῖται τῆς Πρεβέζης»

Ἀκολουθοῦν 146 υπογραφές ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν Πρέβεζας, τις ὁποῖες παραλείπουμε γιὰ ἐξοικονόμησιν χώρου.

Ύστερα ο νοτάριος καταχωρεί το στερεότυπο επιλόγού του και τις υπογραφές των μαρτύρων για την ακριβή αντιγραφή του και επιστροφή του πρωτοτύπου.

«... Ἡ Ἐκκλ/κή Ἐπιτροπή

Νικόλαος, Ἱερεὺς Κορωναῖος Οἰκονόμος, μαρτυρῶ.

Βασίλειος, Ἱερεὺς καὶ Σακελλάριος Δεβάρης, μαρτυρῶ.

Οἱ τοῦ Ἁγίου Ἄρτης ἐπίτροποι: Σπυρίδων Γκινάκας (λείπει ὄνομα ἄλλου)

Ἰωάν. Ἀ. Αὐγερινός καὶ ὡς συμβολαιογράφος¹⁵».

Το παραπάνω, με λίγα λόγια, μας λέει δύο πράγματα:

1) Να πάρουν οι Επίτροποι δάνειο στο όνομα της χριστιανικής κοινότητας Πρέβεζας, για να καλύψουν τα έξοδα, προκειμένου να διεκδικήσουν τα αρπαγμένα κτήματα μελών της και για άλλες απαιτήσεις της, που δεν κατονομάζει, και

2) Να εξοφληθεί (τόκοι και κεφάλαιο του δανείου) ως εξής: Αν μεν δικαιωθεί η προσπάθειά τους να το ξεφλήσουν αυτοί που πήραν πίσω τα κτήματά τους ή την αξία τους σε χρήματα. Αν δεν δικαιωθεί η προσπάθεια, η εξόφληση να γίνει απ' όλα τα μέλη της κοινότητας. Και στις δύο περιπτώσεις θα επιβαρυνθεί ο καθένας ανάλογα με την αξία των κτημάτων που πήρε πίσω και με την οικονομική κατάστασή του αντίστοιχα.

Αλλά για ποιες αρπαγμένες ιδιοκτησίες και άλλες απαιτήσεις εννοεί η παραπάνω πράξη των ελληνικής καταγωγής Πρεβεζάνων;

Και για μεν τις αρπαγμένες ιδιοκτησίες μπορούμε ν' απαντήσουμε με ακρίβεια, για δε τις "άλλες απαιτήσεις" με κάποια επιφύλαξη.

Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων, όταν άρπαξε οριστικά, για δεύτερη και τελευταία φορά, την Πρέβεζα (1807) εγκατέστησε σ' αυτή (κυρίως στις συνοικίες Αγ. Παρασκευής – τ. Ομέρ πασά – και Αγίου Βασιλείου – τ. Προύσσας) περίπου 100 τουρκαλθανικές οικογένειες από το Γαρδίκι της Αλθανίας, «... άπονεύμας προς συντήρησιν αὐτῶν, οὐ μόνον τῶν διὰ τὴν λύσσαν αὐτοῦ ἐκπατρισθέντων Πρεβεζαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν διαμεινάντων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας αὐτοῦ, τὰ ἀξιολογώτερα, κακεντρεχῶς, οἰκήματα, ἐλαιόδενδρα καὶ γαῖας καὶ αὐτὸ τὸ Ἄκτιον...»¹⁶

Ὅμως στην Πρέβεζα Τούρκοι εγκαταστάθηκαν σε αρπαγμένα σπίτια και κτήματα κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης και αμέσως με το τέλος της (μέχρι το 1830), προερχόμενοι κυρίως από την Απωλοακαρνανία και Δ. Πελοπόννησο.

Για τις "άλλες απαιτήσεις" των Πρεβεζάνων από την Τουρκία, υποθέτουμε ότι ήταν μία κυρίως: Η νέα φορολογία

15. Βιβλίο πράξεων αυτού, αριθ. 143 (Αρχειοθέτη).

16. α) *Δοκίμιον ἱστορικῶν...* κ.λπ., σελ. 223. Στη συνέχεια γράφει σ' αυτό: «... οἱ ἀξιολύπητοι Πρεβεζαῖοι ἐξητήσαντο διὰ τοῦ Στρατάρχου Χουροῦ Πασσᾶ παρά τῆς Ἱ.Π. τὴν δικαιοσύνην κατὰ τῶν ἀπανθρώπων ἀρπαγῶν καὶ θιαοπραγιῶν, ὅσας ὑπέστησαν παρά τοῦ τυράννου, ἀποδείξαντες ὅτι δυνάμει τῆς μεταξύ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας συνθήκης τοῦ ἔτους 1800, ἐθεωροῦντο οὗτοι αὐτόνομοι καὶ ὅτι ὁ τύραννος κατέσχε τὴν πόλιν τῷ 1808, οὐχὶ ὡς πολεμίας, ἀλλὰ διὰ ραδιουργιῶν. Αἱ ἐξαιτήσεις ὅμως αὐτῶν πᾶσαι καὶ αἱ διάφοροι θυσίαι καὶ ἀγῶνες ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης ἀπέβησαν μάταιαι...».

στο παραγόμενο ελαιόλαδο από τις ελιές της Πρέβεζας, που επιβλήθηκε το 1844 ή 1845, ήταν πολύ μεγαλύτερη απ' εκείνη που ο Αλή πασάς, για πρώτη φορά, είχε επιβάλει. Η του δεύτερου, που λεγόταν τουρκικά "κεσίμι", ανερχόταν σ' ένα κατ' αποκοπήν μικρό ποσό που έδιναν κάθε ελαιοπαραγωγική χρονιά.

Φαίνεται ότι οι Πρεβεζάνοι αρνήθηκαν να συγκεντρώσουν 12% από το παραγόμενο λάδι τους για τους Τούρκους και απαίτησαν με τις ενέργειές τους για τα αρπαγμένα κτήματα και την κατάρνηση της παραπάνω νέας φορολογίας του λαδιού τους. Όμως ο πασάς της Ηπείρου (Φαρίκ Ζία) για τη μη αποδοθείσα αυτή φορολογία έκανε κατάσχεση των κτημάτων της χριστιανικής κοινότητας Πρέβεζας¹⁷.

Οι Πρεβεζάνοι, όσο κρατούσαν οι ενέργειές τους για τα δύο παραπάνω θέματα (μάλλον ως το 1850) δεν έδιναν το νέο φόρο του λαδιού. Αλλά στερούνταν και τα έσοδα που εισπρατταν από τα κτήματα της κοινότητάς τους. Αυτά δε τα κτήματα είχαν βάλει ενέχυρα στον Οίκο των Βαρζέλιδων, για να πάρουν το δάνειο την 1/3/1847 των 22.500 γροσ. (με τρία ομόλογά τους), που ήταν το μισό των 45.000 γροσ. που το 1850 ο Θεόδ. Βαρζέλης άφησε για το κληροδοτήμα του. Το άλλο μισό, που ο τόκος του ανήκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ασφαλώς το δανείσθηκαν, οι αδελφοί του Θεόδωρου με τόκο. Πρέπει οι επίτροποι του κληροδοτήματος να εισπρατταν και να έστελλαν στο Πανεπιστήμιο, και εννοούμε τους Πέτρο Σκέφερν (πέθανε το 1865)

17. Τα κτήματα της χριστιανικής κοινότητας Πρέβεζας έχομε γράφει πιο πάνω στο μελέτημά μας. Το ότι οι "άλλες απαιτήσεις" της παραπάνω κοινότητας αφορούσαν το νέο αυξημένο φόρο του λαδιού αυτής μας το λένε δύο πηγές: Η μια είναι το *ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ* (βιβλίο ταμείου) του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, όπου στα έξοδα της σελ. 99 ο ταμίας Κ. Κακαμίνης την 8/2/1847 γράφει: «Εἰς τὸν πατριώτην μας κ. Περικλῆ Λουρόπουλον, ἀποσταλέντα εἰς Ἰωάννινα διὰ σπουδαιότητην τῆς πατρίδος ὑπόθεσιν τοῦ καραγιουμπρουενιοῦ (ὄνομα δικαστηρίου) – ἵνα μὴ ἐπιβληθῆ εἰς τελώνιον 12 τοῖς ἑκατὸν τὸ ελαιόλαδον-». Τα εντός των παυλῶν έσθθησε ο ελέγξας το *ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ* Πρόεδρος των Επιτρόπων Αθ. Αθανασιάδης, γιατί (νομίζομε) ο ταμίας έπρεπε να γράψει και την πρώτη διεκδίκηση των χριστιανῶν Πρεβεζάνων, που ήταν η επιστροφή των αρπαγμένων κτημάτων τους ή πληρωμή της αξίας τους, αλλά δεν χωρούσε η σειρά για να τη γράψει εκείνος. Κι έτσι στους μέλλοντες να διαβάσουν το *ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ* δεν θα ήταν μονομερής η ενημέρωση. Η άλλη πηγή είναι το δημοσιευμένο αρχείο του Ρωσσοικῦ υποπροξενείου Άρτας-Πρέβεζας, της ίδιας περιόδου, στο περιοδικό *ΣΚΟΥΦΑΣ*, όπου στα τεύχη 42-43 / Ιουλ.-Δεκ. 1976 και (κυρίως) 46-47 / Ιουλ.-Δεκ. 1977, υπάρχουν δύο έγγραφα του υποπροξένου Νικ. Βαρζέλν, που έχουν χρονολογία το 1859. Το μεν πρώτο αναφέρεται σε παράπονα τριῶν χωριῶν της Λάκκας Σουλίου (Μπουλμέτι, Ντάρα και Νάσσαρη) για το ότι ενώ για τις ελιές τους πλήρωναν από τον καιρό του Αλή πασά μέχρι τότε (1845) 60-100 γρ. συνολικά το χρόνο της ελαιοπαραγωγής το καθένα, τώρα ο ιδιοκτίτης τους (τσιφλικός) θέλει να πάρει 30% απ' αυτή. Το δε δεύτερο γράφει ότι ο γιος του Αχμέτ Ντίνου Βεπσέλημπης ζητάει να εισπράξει από τα χωριά της Λάκκας Σουλίου 100.000 γρόσια για δάνεια που είχαν πάρει από τον πατέρα του το 1845, ενώ εκείνοι ισχυρίζονται ότι τα είχαν εξοφλήσει στον μακαρίτη πατέρα του, χωρίς να τους επιστρέψει τα ομόλογα πριν πεθάνει. Ασφαλώς τα χωριά (10 τον αριθμό) της Λάκκας Σουλίου ελαβαν το 1845 δάνεια για την ίδια υπόθεση και έκαναν κοινή ενέργεια

και Νικ. Βαρζέλη (πέθανε το 1868) και, στη συνέχεια, τους Επιτρόπους του Αγ. Χαράλαμπου Πρέβεζας.

Όμως ούτε των πρώτων τους λογαριασμούς βρήκαμε ούτε το αρχείο των χρόνων εκείνων του Αγ. Χαράλαμπου σώθηκε, για να βεβαιωθούμε ότι έτσι έγινε, όπως υποθέτομε¹⁸.

Τις δαπάνες των κινήσεων της Επιτροπής, που με την παραπάνω γενική συνέλευση μελών της χριστιανικής Κοι-

νότητας Πρέβεζας εκλέχτηκε για τη διεκδίκηση όσων παραπάνω γράφομε, γνωρίζομε ότι κατέβαλαν αφενός το Θεοφάνειο Κληροδότημα (τις περισσότερες), αφετέρου ορισμένες εκκλησίες της Πρέβεζας, από τις οποίες γνωρίζομε μόνο μία μέχρι τώρα¹⁹. Στο βιβλίο Ταμείου του πρώτου παραπάνω ("ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ" επιγράφεται) υπάρχουν χρεωμένες συνολικά δαπάνες για τις κινήσεις τους (μέχρι και το 1850) γρόσ. 2.285.²⁰ Ακόμα στο

και δίκη. Κι αυτή ήταν – ποια άλλη; – η νέα αυξημένη της ελαιοπαραγωγής τους φορολογία. Πριν πλήρωναν ελάχιστο ποσό, το λεγόμενο τ. "κεσίμι", που για πρώτη φορά είχε επιβάλει ο Αλή πασάς. Τη δεκάτη (του σουλτάνου) ανέκαθεν πλήρωναν.

18. Όπως ο εφημέριος τούτου μας είπε (πριν 15 χρόνια) το αρχείο το πέταξαν οι Επίτροποι του, προκειμένου την τότε αποθήκη να μετατρέψουν σε γραφείο του ναού. Σαν να μη μπορούσαν σ' άλλη αποθήκη ναού ή Δήμου ή της Μητρόπολης ή Σχολείου, να το μεταφέρουν. Τους έλειπε η αγάπη για την ιστορία του ναού και της ενορίας του, που είναι κομμάτι της ιστορίας της Πρέβεζας.

19. Βλ. "Ο Άγιος Κων/νος της Πρέβεζας" Οδ. Μπέτσου, περιοδ. ΠΡΕΒ. ΧΡΟΝΙΚΑ, τ. 14, 15, 16, 17, 18 και 19, 20. Στο ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ (βιβλίο) του Αγ. Κων/νου Πρέβεζας έχουν χρεωθεί οι παρακάτω δαπάνες: α) Το Σεπ. του 1845 «Μία όμολογία ιδίου της Πολιτείας, γρόσ. 300». β) Την 19/1/1846 «Έδωσαμε διά την δουλειαν της Πολιτείας γρόσ. 30», και γ) Την 15/3/ 1849: «Του ανθρώπου όπου έστειλεν η Πολιτεία εις Ίωάννινα γρόσ. 30».

20. Όπως είναι καταχωρημένες: α) Την 20/1/1846 από τον ταμία Κ. Κακαμπίνη, «Του ταχυδρόμου διά τά γράμματα της Κων/λεως, διά ύπόθεσιν της πατρίδος, γρόσ. 15». β) Από τον ίδιο ταμία: «Πρός τον κ. Άνδρ. Κονεμένον, διά την άποστολήν του εις Ίωάννινα προς ύπόθεσιν της πόλεως μας, με άποδεικτικόν έδωσα, κατά την 8/1/1847 (και ολογράφως) προς διαπραγματεύσιν με την εκείσε Αρχήν, προς άπελευθέρωσιν δυνατήν των κτημάτων μας, κατά πρόσκλησιν της ίδιας Αρχής, γρόσ. 500». γ) Ο ίδιος ταμίας την 8/2/1847 (σελ. 99): «Εις διαταγήν του κυρίου Άνδρ. Κονεμένου, άποσταλέντος εις Ίωάννινα, κατ' έγκρισιν της πατρίδος, υπέρ των συμφερόντων αυτής, ως τό άποδ/κόν της Έπιτροπής (ήτοι περί της ένδεχομένης έλευθερώσεων των κτημάτων)». δ) Στην ίδια ημερομηνία (και σελίδα) ο παραπάνω ταμίας γράφει: «Εις διαταγήν του κυρίου Α. Κονεμένου, ως τό άπ/κόν της Έπιτροπής της Θ. Σχολής, εις συμπλήρωσιν των έξόδων, δαπανηθέντων κατά την εις Ίωάννινα διατριβήν του εις άνάγκην της πατρίδος (διά τά άνω) γρόσ. 500». ε) Ο ίδιος ταμίας ό.π. γράφει: «Εις τον πατριώτην μας κον Περικλή Λουρόπουλον, άποσταλέντα εις Ίωάννινα, διά οπουδαιοτάτην της πατρίδος ύπόθεσιν του... (κ.λπ. βλέπε σημ. 17) γρόσ. 150». στ) Το Φλεβάρη του 1849 ο ταμίας Χρ. Καρκαντζούλης (σελ. 109) γράφει: «Εις τον Νικ. Π#Δόπουλον, άποσταλέντα εις Ίωάννινα διά αναγκαίας ύποθέσεις της πατρίδος, κατ' έγκρισιν τριών πατριωτών, κατά την ρητήν ως προς τούτο πρόσκλησιν του έξοχωτάτου Μουδέρη Ρεστέμ Πασσά, γρόσ. 120» και ζ) Την 28/10/1850 ο ταμίας Δημ. Κων. Τζακαλώτος (σελ. 121) γράφει: «Έπληρώθησαν εις τον κ. Περικλή Λουρόπουλον δι' έξοδα της εις

ίδιο βιβλίο υπάρχουν καταχωρημένοι και οι επίσημοι τόκοι του δανείου της κοινότητας σε χρήμα των τριών πρώτων χρόνων, συνολικά 8.940 γρόσια και άλλοι που πληρώθηκαν με ανείσπραχτες ομολογίες δανείων του Θεοφανείου Κληροδοτήματος σε 15 Πρεβεζάνους, που είχαν δανεισθεί από το 1835 μέχρι και 1843, και που η αξία τους, χωρίς τους τόκους τους, την 11/7/1843, ήταν περίπου 15.500 γρόσια. Τους οφειλόμενους τόκους αυ-

τών δεν γνωρίζουμε γιατί μετά το 1843 και μέχρι το 1853, που γνωρίζουμε ότι δόθηκαν στους επιτρόπους της κοινότητας Πρέβεζας για είσπραξη και πληρωμή των επίσημων τόκων του δανείου της στον οίκο των Βαρζέληδων, δεν καταχωρήθηκαν στο "ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ" του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, ούτε πόσοι ήταν οι τόκοι της κάθε μιας, γιατί δεν εισπράττονταν, άγνωστο σε μας γιατί²¹. Γι' αυτό δεν ξέρουμε πόσων χρόνων επίσημους τό-

Ἰωάννινα μεταβάσεώς του, διά τήν ὑπόθεσιν τῶν κτημάτων τῆς πατρίδος γρῶσ. 300». (Ὅσες φράσεις των παραπάνω είναι κλεισμένες σε παρένθεση έχουν μπει από τον Αθ. Αθανασιάδη. Βλέπε και ό,τι γράφουμε στη σημ. 17, και έχουν διαγραφεί απ' εκείνον). Δε χρεώνονται στο ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ άλλες, σε χρήμα, δαπάνες για "την υπόθεσιν της πατρίδος". Τα Γιάννινα, υποθέτομε, απάντησαν αρνητικά στις απαιτήσεις των Πρεβεζάνων (είτε διοικητικά είτε δικαστικά είτε και με τους δύο αυτούς τρόπους). Γι' αυτό ύστερα θέλησαν να στείλουν Επιτροπή στην Κωνσταντινούπολη. Δεν πιστεύομε ότι μπόρεσαν να στείλουν, αφού το Θεοφάνειο Κληροδοτήμα δε δέχτηκε να κλείσει το Ελληνικό της Σχολής του, για να περισσέψουν χρήματα για την αποστολή εκείνη. Άρα το δάνειο των 22.500 γρ. από τους Βαρζέλη της κοινότητας το είχαν ξοδέψει με τις μέχρι τότε ενέργειές τους.

21. Σελ. 71. Είναι όλες οι ομολογίες χρεωμένες (για τελευταία φορά). Τότε τις χρέωσε ο ταμίας Γ. Λαϊνάς, παραδίδοντάς τες στο νέο ταμία Αθαν. Τζουμάνη. Είναι δε οι εξής:

1843	Ἰουλ. 11	Πρέβεζα.	Σημειοῦνται αἱ ὁμολογίαι... κ.λπ.	
1835,	αἱ	Αὐγούστου	ὁμολογία τοῦ Πάνου Λεκατζᾶ,	κεφ. γρ. 736:14
1835,	4	Νοεμβρίου	ὁμολογία τῆς πόλεως,	» » 500. -
1837,	-	-	ὁμολογία τοῦ Γαλάνη Χριστοδοῦλου	» » 500. -
1840,	αἱ	Ἀπριλίου	ὁμολογία τῆς Ἀκριθῆς Ροῦμπου	» » 1.100. -
1840,	»	»	ὁμολογία τοῦ Νικ. Π#Δοπούλου	» » 790:34
1841,	»	»	ὁμολογία τοῦ Χαράλ. Πετανίτου καὶ ἀνεψιοῦ Σωτήρη	» » 941:20
1841,	»	»	ὁμολογία τοῦ Θωμᾶ Γενοβέλη	» » 768: -
- ,	-	-	ὁμολογία τῆς Ἀσημίνας Πανταζῆ Ἀδάμ	» » 100: -
- ,	-	-	ὁμολογία τοῦ Ἀθανάση Μιχάλη	» » 1.504:30
1843,	αἱ	Μαρτίου	ὁμολογία τοῦ Χριστοῦ Γερογιάννη	» » 3.025:20
1841,	αἱ	Ἀπριλίου	ὁμολογία τοῦ Δημητρίου Ταλάρου	» » 975. -
1841,	αἱ	Μαρτίου	ὁμολογία τοῦ Ἀποστόλη Γραμματικοῦ	» » 1.318. -
1841,	αἱ	Ἀπριλίου	ὁμολογία τοῦ Ἀνδρέα Κονεμένου	» » 2.437. -
1841,	αἱ	Μαρτίου	ὁμολογία τοῦ Χριστοῦ Γερογιάννη	» » 3.025:20
- ,	-	-	ὁμολογία τοῦ Πέτρου Κεχρᾶ	» » 200. -
1843,	Ἰουλίου	12	ὁμολογία τοῦ Δημητρίου Μότσικα	» » 500: -
- ,	-	-	ὁμολογία τοῦ Νικολάου Εἰσιτρῆ	» » 50. -
			Συμποσοῦνται ὅλα αἱ ὁμολογίαι 16	(γρ. 14.946:30)
1853,	Νοεμβρ.	16,	τῶν ἐπ/πων Ἀγ. Χαράλ.	κεφ. γρ. 400 (γρ. 15.346:30)

κους του δανείου της κοινότητας κάλυψαν οι παραπάνω ομολογίες του Θεοφανείου Κληροδοτήματος.

Δεν έφταναν όμως όσα παραπάνω πλήρωσε για ανάγκες της χριστιανικής κοινότητας Πρέβεζας το Θεοφάνειο Κληροδοτήμα. Τα μέλη της, τα Χριστούγεννα του 1848, συνήλθαν στην εκκλησία του Αγ. Δημητρίου και αποφάσισαν: Επιτροπή τους να πάει στην Κωνσταντινούπολη και να κάνει άλλες εκεί ενέργειες και δίκες (ίσως), τα έξοδα των οποίων θα τα πλήρωνε το παραπάνω κληροδοτήμα, εξοικονομώντας τα με το κλείσιμο, για μερικά χρόνια, του τμήματος Ελληνικού της Θεοφανείου Σχολής. Δηλαδή από

τους μισθούς του διδασκάλου (και Διευθυντή της Θεοφανείου Σχολής) ιερέα Παν. Ματσούκη, που ο ετήσιος μισθός του, μαζί με τα “δοσίματα” (ενοίκιο σπιτιού, ξύλα, κρέας τις μεγάλες γιορτές και οδοιπορικά έξοδα από την Κεφαλλονιά στην Πρέβεζα κι αντίθετα) ανέρχονταν περίπου στα 7.000 γρόσια. Απιολόγησε η κοινότητα την απόφαση αυτή ότι οι φοιτώντες μαθητές ήταν λίγοι (εννούν της Γ’ και τελευταίας τάξεώς του, όπου δίδασκε). Όπως γράφουν δε οι Επίτροποι της σε γράμμα τους προς τον Πρόξενο της Αγγλίας Σάνδερ ήταν μόνο τρεις (3) και ανήκαν σε εύπορες οικογένειες της Πρέβεζας²².

Σ’ άλλες σελίδες υπάρχουν πληροφορίες ότι του Ανδρ. Κονεμένου δε δόθηκε για είσπραξη στην κοινότητα. Ακόμα ότι ο Χρ. Γερογιάννης πλήρωσε στον ταμία της Θεοφανείου Σχολής 841:20 γρόσ. από την ομολογία του. Ότι τις ομολογίες αυτές τις πήρε και είσπραξε η κοινότητα μας λένε υπομνήματα των σελ. 71 και 80 του Αθ. Αθανασιάδη (στο ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ), που γράφουν τα εξής: Της σελ. 71: (Να δώσω) τον Οκτ. 1856: «Εκ τῶν ἀνωτέρω ὁμολογιῶν, τινές εὐπόρων πατριωτῶν, ἐξαργυρώθησαν καί ἐδόθησαν ἀπέναντι τοῦ πρὸς τοὺς κ. Ἀδελφούς Βαρζελαίους χρέους τῆς κοινότητος ταύτης, καθὼς ἐπλήρωσε πρὸς αὐτοὺς προηγουμένως ἐπὶ ἓνα ἔτος ἡ Θεοφ. αὐτὴ Σχολὴ καὶ τὸν τόκον, μόνον ἢ τοῦ κ. Ἄν. Κονεμένου μένει ἀκόμη ἀνεξόφλητος...» (το 1855 πέθανε, και ο γιος του Γεώργ. Κονεμένος την εξόφλησε τελικά το 1866). Της σελ. 80: «Τὸ 1843 ὁ Ἄθ. Τζουμάνης ἐπλήρωσε μέρος τῶν πρὸς τὴν Θεοφ. ταύτην Σχολὴν ὀφειλομένων τουρκ. γροσίων 323 (καὶ ολογράφως), ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως ταύτης, κατ’ ἔγκρισιν τῶν κων. Ἐπιτρόπων τῆς Σχολῆς καὶ ἐδόθη ἀπέναντι τῶν τόκων τοῦ πρὸς τοὺς κους Βαρζελαίους χρέους τῆς κοινότητος ταύτης, καθὼς ἐξαργυρώθησαν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τινες τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ μνημονευομένων ὁμολογιῶν, πιστώσεων τῆς Σχολῆς, ἔνεκα τῶν ἀναγκαστικῶν κατὰ τῆς κοινότητος μέτρων τῶν δανειστῶν κων Βαρζελαίων, Πρέβεζα τὴν 10 Ἰαν/ρίου 1856 ἔτους. Ἄθων. Ἄθων/δης».

22. *Κώδικας Θεοφανείου Σχολής*, αριθ. αρχειοθέτη 122. Η σπουδαιότερη περικοπή της λέει: «... Οἱ ὑποφαινόμενοι πολῖται Πρεβέζης, συναθροισθέντες εἰς συνέλευσιν, ἀφορῶσαν περὶ τῆς τῶν κτημάτων μας ἀγωγῆς καὶ συσκεφθέντες περὶ τῶν μέσων τῆς ἀποστολῆς ταύτης, εὖρομεν εὐλογον, ὅτι ἐπειδὴ καὶ ἡ Θεοφ. Σχολὴ, μὴ ἔχουσα τοὺς ἀναγκαίους μαθητὰς πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀναλόγων τῆς μισθώσεως Ἑλληνικοῦ Διδασκάλου, καὶ ἀφ’ ἑτέρου οὕσα ἡ ἀνάγκη ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα τῆς ἀποστολῆς ταύτης, ὡς ἀφορῶσα τὴν εὐτυχίαν τῶν κατοίκων ταύτης τῆς πόλεως, διὰ τοῦτο εἰδοποιουῦμεν τοὺς κυρίους Ἐπιτρόπους τῆς Θεοφ. Σχολῆς, ὅπως, ἀπὸ τοῦ νῦν, εἰδοποιήσωσι τὴν προσωρινὴν παῦσιν τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς, ἵνα τὰ χρήματα αὐτὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν θεῖον μας τοῦτον σκοπὸν, ὑποχρεούμενοι νὰ ἀποδώσωμεν ταῦτα εἰς περιστάσεις κρείττονας, πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ρηθέντος ταμείου. Πρέβεζα τῆ 27 Δεκ. 1848». (ἐπονται οἱ υπο-

Οι επίτροποι του Θεοφανείου Κληροδοτήματος (ήταν οι επίτροποι των 3 εκκλησιών της Πρέβεζας Αγ. Νικολάου, Αγ. Χαράλαμπου και Αγ. Αθανασίου) την 9/1/1849 κάλεσαν τους εγκριτοτέρους Πρεβεζάνους στην εκκλησία του Αγίου Ι. Χρυσοστόμου, αφενός για να τους δώσουν αρνητική απάντηση στην απόφαση της κοινότητας (στηριζόμενοι στις διατάξεις του άρθρου 4 της Διαθήκης του Αν. Θεοφάνη) και αφετέρου για να συζητήσουν για την εξεύρεση των απαιτούμενων χρημάτων από άλλες πηγές. Όμως στη συνεδρίαση εκείνη οι προσκεκλημένοι Ανδρέας Κονεμένος και Περικλής Λουρόπουλος έφεραν μαζί τους και μερικούς που δεν είχαν προσκληθεί, οι οποίοι στη σύσκεψη εκείνη παρενέβαιναν φωνασκούντες και εξαπέλυαν απειλές κατά των επιτρόπων του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, φθάσαντες στο σημείο να μη επιτρέπουν την αποχώρησή τους από τη σύσκεψη αν δεν υπογράψουν υποσχετικό, με το οποίο να υπόσχονται το κλείσιμο του τμήματος Ελληνικού της Θεοφανείου Σχολής ή την παραίτησή τους από επίτροποι των εκκλησιών τους. Επειδή οι επίτροποι αρνήθηκαν να υπογράψουν τούτο δέχθηκαν οι παραπάνω της κοινότητας τελικά την πρόταση του Σπ. Καραμάνη να λυθεί η σύσκεψη οι δε του Θεοφανείου Κληροδοτήματος επίτροποι να δώσουν απάντηση θετική ή παραίτηση μέχρι την 22/1/1849. Η συνάντηση της 22ας αυτή δεν έγινε γιατί ο Ανδρέας Κονεμένος δε δέχθηκε να βρίσκονταν σ'

αυτή και μερικά πρόσωπα, που εκ των προτέρων, είχαν εκθέσει την αντίθεσή τους για το κλείσιμο του Ελληνικού της Θεοφανείου Σχολής²³.

Με την άποψη των Επιτρόπων της Θεοφανείου Σχολής τάχθηκε και ο πρόξενος της Αγγλίας στην Ήπειρο και Αλβανία Σμιθς Σάνδερ (έδρα είχε την Πρέβεζα, γραμματέας του ήταν ο Πρεβεζάνος Επίτροπος του Θεοφανείου Κληροδοτήματος Αθ. Αθανασιάδης) με γράμματά του που αντάλλαξε με τον Ανδρέα Κονεμένο και με πολίτες της Πρέβεζας για το ίδιο θέμα²⁴.

Την 17/2/1849 οι Επίτροποι του Θεοφανείου Κληροδοτήματος έλαβαν επιστολή των Επιτρόπων της κοινότητας, η οποία τους έκανε γνωστή την από 2/2/1849 απόφαση του λαού της Πρέβεζας «... όπως εις πενταήμερον διορίαν συντρέξητε, ίνα συμφώνως συστήσωμεν κριτήριο, συνθέμενον από άτομα αδιάφθορα και νουνεχή, διά την διάλυσιν της διαφοράς μεταξύ της κοινότητος και ύμων, αποβλέπον ... (1 λέξη δυσανάγνωστη) σας περί δικαιωμάτων των πτωχών μαθητών, παραχωρηθέντων εις τό τέταρτον άρθρον της διαθήκης του άειμνήστου λασσοθέτου Άν. Θεοφάνους, περί κατακράτησεως αυτών εκ μέρους σας και λοιπά αναφερόμενα εις την έντολήν μας, με γενικής επιφύλαξιν και ύποσημειούμεθα.

(Ημερομηνία)

Οι πατριώται σας και Έπίτροποι της κοινότητος Άνδρ. Κονεμένος, Νικ.

γραφές 147 Πρεβεζάνων). Όπως τους το κοινοποίησε ο νοτάριος της Πρέβεζας Ι. Α. Αυγερινός, που το πρωτότυπο καταχωρήθηκε σε βιβλίο του.

23. Ο.π. Φέρουν αριθμό αρχειοθέτη 123.

24. Ο.π. Φέρουν αριθμούς αρχειοθέτη 124, 125, 128 και 129.

Π#Δόπουλος, Θεόδ. Μαρκῆς»²⁵.

Την 18/2/1849 οι Επίτροποι του Θεοφανείου Κληροδοτήματος απάντησαν στους παραπάνω: «... Ἐλάβομεν τὴν χθεσινήν σας, δια τοῦ ὁποίου μᾶς λέγεται ὅτι, δυνάμει ἑνὸς ἐγγράφου 2 Φεβρ. 1849, παρουσιασμένου πρὸς τὸν Συμβ/φον κ. Σπ. Παπακώσταν ἐκλεχθέντες ὑμεῖς παρὰ τινῶν Ἐπιτρόπων..., μᾶς προσκαλεῖτε νὰ συντρέξωμεν εἰς πενταήμερον διορίαν, ἵνα συμφώνως συστήσωμεν κριτήριον, συνθέμενον ἀπὸ ἄτομα ἀδιάφθορα καὶ νουνεχῆ διὰ τὰ πρακτικὰ ἡμῶν καὶ ἐρχόμεθα νὰ σᾶς ἀποκριθῶμεν, ὅτι ἡμεῖς λογιζόμεθα ὑπόλογοι: α) Πρὸς τὸ σῶμα τῶν Προκρίτων ἐκείνων οἵτινες πάντοτε ἀντεπροσώπευσαν καὶ αὐτὴν ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτοδικαίως ἀντιπροσωπεύουσι, β) Πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς ἡμῶν, καὶ γ) Πρὸς τοὺς ἐν Μόσχᾳ τιμωτάτους Ἐπιτροποὺς, ἄλλην δὲ Ἐπιτροπὴν ἐκλεγμένην παρ' οἰουδήποτε καὶ οἰανδήποτε πληρεξουσιότητα ἐνδεδυμένην εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς Θεοφ. Σχολῆς ν' ἀναγνωρίσωμεν δὲν δυνάμεθα, καὶ ὑποσημειούμεθα. Οἱ πατριῶταί σας καὶ Ἐπίτροποι: Ἄγ. Νικολάου Ἄθ. Ἀθανασιάδης, Νικ. Γιακουμῆς, Δημ. Ἡλίας, Ἄγ. Χαραλάμπους Χρ. Σκέφερης, Χρ. Καρκανιζούλης, Ζώης Λαϊνᾶς, Ἄγ. Ἀθανασίου (χηρεῦει ἢ θέσις)²⁶.

Μετὰ ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀπάντησιν στον «ΚΩΔΙΚΑ» καὶ στο «ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ»

του Θεοφανείου Κληροδοτήτος δὲν ὑπάρχει σχετικὰ ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν παραπάνω Ἐπιτροπῶν. Φαίνεται ὅτι σταμάτησε ἡ ἀπαίτησις αὐτῆς κοινότητας ἀπὸ το Θεοφάνειο Κληροδοτήμα.

Υπάρχει, ὅμως, στον κώδικα ἀλληλογραφίας τῶν Ἐπιτροπῶν καὶ τοῦ Προέδρου τοὺς (Ἀθ. Αθανασιάδην) με τὸν παραπάνω ἱεροδιδάσκαλο τοῦ Ἑλληνικοῦ τῆς Θεοφανείου Σχολῆς, ὁ ὁποῖος ζήτησε ἀδεία τῆς γιορτῆς τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1849, γιὰ νὰ ἐπισκεφτεῖ τὴν οἰκογένειά του στὴν Κεφαλλονιά. Ἐκεῖνοι τοῦ ἔδωσαν ἀλλὰ δὲν ἐπέστρεψε ἐκεῖνος με τὴν λήξιν τῆς ἀδειᾶς του. Σὲ ἐπιστολὴν τοῦ ἀπάντησε ὅτι ὡς ἱερέας πρέπει ν' ἀποφεύγῃ προσηγορίας, ποὺ γίνονται γιὰ τὴν παρουσία μου κοντὰ τοὺς. Σὲ ἄλλο γράμμα φανερώνει ὅτι ὁ Ἑλληνοδιδάσκαλος τῆς Θεοφανείου Σχολῆς Χρ. Γερογιάννης, ἐπειδὴ εἶχε ταχτεῖ με τὴν ἀποψη ἐκείνων ποὺ ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀπομάκρυνσός του γιὰ τὴν ἐξοικονόμησις χρημάτων γιὰ τὴν ἀποστολὴν ἐπιτροπῆς στὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ τὸ θέμα τῶν κτημάτων κ.λπ. καὶ εἶχε διακόψει τὴν συνεργασίαν μαζί του, ἀν καὶ ἦταν ὄχι μόνον συνάδελφος τοῦ ἀλλὰ καὶ Διευθυντῆς του. Παρὰ τῆς παρακλήσεως τῶν Ἐπιτροπῶν ἀρνήθηκε νὰ ἐπανέλθῃ στὴν θέσιν του. Καὶ οἱ Ἐπίτροποι βρῆκαν μὲν ἄλλον νὰ προσλάβουν στὴν θέσιν του, ἀλλ' ἐκεῖνος (ὁ Παν. Μαυροκέφαλος) ἦρθε μετὰ ἀπὸ πλήρες ἐξάμη-

25. Ὁ.π. Φέρει ἀριθμὸν » 126. Ὑπάρχει σημείωσις, ποὺ λέει ὅτι τὸ πρακτικὸν καταχωρήθηκε σὲ βιβλίον τοῦ Συμβ/φου τῆς Πρέβεζας Σπυρ. Παπακώστα, κι αὐτὸς τὸ κοινοποίησε τοῖς Ἐπιτροποῖς τοῦ Θεοφανείου Κληροδοτήματος. Δὲν ἔχει ὅμως, καταχωρηθεῖ στον κώδικά του. Γιατί; Δὲ γνωρίζομε πῶς ὁ πολὺ σχολαστικὸς Ἀθ. Αθανασιάδης ἀφῆσε τέτοιο στοιχεῖο ἀκαταχώρητο.

26. Ὁ.π. Αριθ. ἀρχειοθέτη 127. Σὲ ἄλλο ὑπόμνημα τοῦ Αθανασιάδην (ἀριθ. ἀρχειοθέτη 123) ὑπάρχει πληροφορία ὅτι ὁ μοναδικὸς ἐπίτροπος Ἀγ. Αθανασίου Κ. Κακαμπίνης εἶχε υποβάλῃ ἀπαίτησιν τὴν 18/1/1849 γιὰ τὴν ἐρίδα αὐτῆς κοινότητος καὶ Θεοφ. Κληροδοτήματος.

νο (10/7/1849), πράγμα που ζημίωσε τους μαθητές του Ελληνικού τμήματος. Για τη στάση εκείνη του Ελληνοδιδασκάλου Χρ. Γερογιάννη η επιτροπή του Θεοφανείου Κληρ/τος αποφάσισε να μην τον προσλάβει για τη σχολική χρονιά 1849-50 και τον απέλυσε αρχές Σεπτεμβρίου (1849), μόλις βρήκε αναπληρωτή του²⁷.

Και τώρα πρέπει να απαντήσουμε στα ερωτήματα: 1) Στάλθηκε επιτροπή των Πρεβεζάνων στην Κωνσταντινούπολη; 2) Πλήρωσε το δάνειο η κοινότητα που είχε πάρει από τον οίκο "Βαρζέλη"; και 3) Πώς και πότε λειπούργησε η προικοδότηση δύο φτωχών κορπισιών της Πρέβεζας από το κληροδότημα Θ. Βαρζέλη;

Στο πρώτο ερώτημα η απάντηση είναι υποθετική. Δηλαδή το Θεοφάνειο Κληροδότημα έδωσε το 1853 στην Κοινότητα τις ανείσπραχτες ομολογίες της από δάνεια, τα οποία εκείνη εισέπραξε και πλήρωσε τους τόκους του δανείου της, που το κεφάλαιό του μαζί με τους απλήρωτους τόκους τριών χρόνων (1850-1853) είχε γίνει 30.777 γρόσια.

Τούτο μας το πληροφορεί η παρακάτω απόφαση της Κοινότητας, που βρίσκεται καταχωρημένη στο "ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ" του Αγίου Κωνσταντίνου Πρέβεζας²⁸.

Γράφει: «... Έχουσα η κοινότης Πρεβέζης εις τόν κ. Απόστολον Βαρζέλην και υιούς από τοῦ 1853, Δεκ. 1, χρέη Γρ. 30.777 (ενώ το δάνειο είχε πάρει την 1/3/1847) και επειδή ὁ ἐν μακαρία τῇ λήξει κ. Θεόδ. Βαρζέλης ἄφησεν λάσσον

πρός τὴν ἐδῶ κοινότητα, δυνάμει διατάξεώς του, πρὸς ὑπανδρείαν πτωχῶν κορπισίων. Συνελεύσεως γενομένης ἐπροστέθησαν εἰς τὸ χρεωστικόν τὰ ἀκόλουθα εἰς προσθήκην τῶν ὅσον τὸ αὐτὸ χρεωστικόν διαλαμβάνει. Ἐπειδὴ καὶ ὁ κ. Ν. Βαρζέλης ὡς ἀδελφός καὶ ὡς κληρονόμος του (ἀντὶ Ἐπίτροπός του) καὶ ὁ κ. Πέτρος Σκέφερης, Ἐπίτροποι τοῦ διαθέτου, ἀπήτησαν ὅπως δεκτῆς τῆς ζητήσεως τῶν καὶ ἀφαιρεθέντος τοῦ αὐτοῦ ποσοῦ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων (του χρεωστικῆς) Γρόσ. 30.000 τοῦ λάσσου ἐκκαθαρίζεται ὅτι ἐκ συμφώνου σημερινῶ λογαριασμῶ εἰς βάρος τῆς κοινότητος, μένον λάσσον ὑπὸ τούς ἐν τῷ παρόντι ἐγγράφῳ διαληφθέντας ὄρους καὶ συμφωνίας συνίσταται εἰς Γρόσ. 27.700, ἅτινα (πρὸς) 8% ἀπὸ τῆς πρώτης Δεκεμβρίου 1859 φέρουν τόκον ἐτήσιον Γρόσ. 2.216, τὰ ὅποια οἱ κατὰ καιρὸν Ἐπίτροποι τῶν Ἐκκλησιῶν (ἐννοεῖ Πρέβεζας) θέλουν ἐμβάζουν εἰς τὴν λήξιν ἐκάστου ἔτους, διὸ καὶ πρὸς ἐνδειξιν προσυγράφεται παρὰ τῶν Ἐπιτρόπων. Τῇ 23 Φεβρουαρίου 1860, Πρέβεζα. Ἔπονται αἱ ὑπογραφαί» (Δεν ἔχουν καταχωρηθεῖ στο "ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ".)

Ἦστερα ὁ ταμίας χρεώνει σ' αὐτὸ ἐτίσεις δόσεις γιὰ τὴν προικοδότηση κορπισίων ἀπὸ τόκους τοῦ κεφαλαίου Κληροδοτήματος Θ. Βαρζέλη, που μέχρι το 1864 (Οκτώβρη μῆνα) συνολικὰ φτάνουν το ποσό 1.689: 24 γρόσια. Ἀνάλογα ποσὰ ἔδωσαν καὶ ἄλλες Ἐκκλησίες τῆς Πρέ-

27. β) Ὁ.π. Η ἀλληλογραφία τους φέρει ἀριθμούς ἀρχειοθέτη 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 156, 157, 158, 159, 166 καὶ 222, καὶ β) ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ ταμία Θ. Σχολῆς, ὅπου δεν φέρεται μισθοδοτούμενος μετὰ το Σεπτ. του 1849.

28. ΠΡΕΒ. ΧΡΟΝΙΚΑ, "Ὁ Ἅγ. Κων/νος τῆς Πρέβεζας" Ὁδ. Μπέτσου, τ. 14, 15, 16, 17, 18 καὶ 19-20. Τὴν ἔχει καταχωρημένη ὁ Γραμματέας τοῦ Ναοῦ (π. Κατσιγιέρης) τὸ Μάρτιο του 1862.

βεζας, που, όπως γράψαμε, αγνοούμε τόσο τα ποσά τους όσο και ποιες υποχρεώθηκαν να δώσουν μέχρι τον Οκτώβριο του 1864.²⁹ Άρα με χρήματα του Θεοφαναίου Κληροδοτήματος δεν πήγε η Επιτροπή της κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη, όπως ζητούσε εκείνη επίμονα. Αλλ' ούτε, υποθέτουμε, από άλλη πηγή, αφού το 1853 η Ρωσσία κήρυξε πόλεμο κατά της Τουρκίας (το λεγόμενο Κριμαϊκό), που κράτησε μέχρι το Φλεβάρη του 1856, ενώ στην Ήπειρο, ταυτόχρονα σχεδόν, κηρύχθηκε επανάσταση, που έληξε μαζί με τον παραπάνω πόλεμο άδοξα. Δηλαδή χωρίς απελευθερωτικό αποτέλεσμα, αλλά με κατατρεγμούς από τους Τούρκους κατά των Ηπειρωτών, που έλαβαν μέρος στην επανάσταση εκείνη.

Στο δεύτερο ερώτημα η απάντηση είναι βέβαιη. Δηλαδή δεν το πλήρωσε η κοινότητα και ο οίκος Βαρζέλη δεν απέ-

δωσε το μισό κεφάλαιο του κληροδοτήματος Θεόδ. Βαρζέλη, συμφηφίζοντάς το με το δάνειο.

Στο τρίτο ερώτημα γνωρίζουμε από πηγές ότι λειτούργησε μέχρι το 1880, που ο Ι. Λαμπρίδης το αναφέρει σε βιβλίο του, που τότε έκδωσε³⁰. Δηλαδή γνωρίζουμε τη λειτουργία του από το 1860 μέχρι το 1880. Υποθέτουμε ότι η λειτουργία του συνεχίστηκε μέχρι την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Αλλά για μετά την απελευθέρωση αμφιβάλλουμε για τη λειτουργία του με εισφορές των Εκκλησιών της Πρέβεζας να λειτούργησε³¹.

Παρακάτω θα καταχωρήσουμε ποιες άλλες πληροφορίες έχουμε για τη λειτουργία του.

Ο Μητροπολίτης Άρτας-Πρέβεζας το 1864 με απόφασή του όρισε να συνεισφέρουν τα εξής ποσά τα παρακάτω "καταστήματα" της Πρέβεζας. Ήτοι:

«Κατ' απόφασιν της κοινότητος Πρεβέζης, από τουδε, διά τό χρέος του κυρίου Βαρζέλη, θέλουσι συναχθή από τας Έκκλησίας ως ακόλουθως τά κατωτέρω χρήματα 2.215, εις νόμισμα άνεβασμένον, δηλ. προς Γρόσ. 30 τό τάληρον:				
Άπό την	έκκλησίαν του	Άγ. Νικολάου	άνεβασμένα	γρόσια 300
»	»	»	της Άγ. Φανερωμένης	» » 150 450
»	»	»	του Άγ. Χαλαμπους	» » 300
»	»	»	του Άγ. Κωνσταντίνου	» » 200
»	»	»	του Άγ. Άθανασίου	» » 80
»	»	»	του Προφήτου Άηλιου	» » 60
»	»	»	της Κοιμήσεως	» » 60
»	»	»	του Άγ. Χρυσοστόμου	» » 60
»	»	»	του Άγ. Δημητρίου	» » 80
»	»	»	του Άγ. Βασιλείου	» » 60

29. Αρχείο Αγ. Κων/νου Πρέβεζας

30. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΑΓΑΘΟΕΡΓΗΜΑΤΑ, Β' μέρος, Εταιρ. Ηπειρ. Μελετών, 1971 (έκδοση).

31. Ίσως γι' αυτό δεν αναγράφεται το κληροδοτήμα στα εκδιδόμενα Ημερολόγια τσέπης, που, τα τελευταία χρόνια, εκδίδει η Μητρόπολή μας (Νικοπόλεως).

Ἐκ τῆς ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος	»	»	150
» » » τῆς Μαργαρώνας	»	»	50
» τὸ Μοναστήρι τῶν Ἀποστόλων	»	»	150
» τὸ » τῆς Ἁγ. Τριάδος	»	»	150
» τὸ λάσσον Μακαρίτου Μπάλκου	»	»	100
» τὸ » Μακαρίτου Γιούργα	»	»	100
» τὸ » Μακαρίτου Οἰκονόμου	»	»	105
	»	»	2.215

Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 23 Ὀκτωβρ. 1864
(Τ.Σ.) Σεραφεῖμ (υπογραφή) “Ἐπιβεβαιοῖ”³²

Σε συνοπτικό πίνακα των κληροδοτημάτων της Πρέβεζας, που κατάρτισε την 11/3/1866 η Δημογεροντία της Πρέβεζας γράφει σχετικά:

«... Ὁ ἀείμνητος Θεόδ. Βαρζέλης διέθεσε περὶ τὰ ἔννεακόσια τάληρα, ὁ τόκος τῶν ὁποίων δίδεται ἐτησίως πρὸς ὑπανδρείαν δύο πτωχῶν χριστιανικῶν κορασιῶν, ἐκτελεσταί τῆς Διαθήκης του ἦσαν ὁ μακαρίτης Πέτρος Σκέφερης καὶ ὁ ἐπιζῶν ἀδελφός αὐτοῦ κος Νικόλαος Βαρζέλης, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου θέλουν εἶσθαι ἐκτελεσταί τῆς Διαθήκης οἱ κατὰ καιρὸν Ἐπίτροποι τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους, κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ διορισμὸν τοῦ Μακαρίτου».³³

Τελειώνοντας δηλώνουμε ὅτι εἴμαστε πεισμένοι ὅτι τὸ κληροδοτήμα τοῦτο κάθηκε ἀν ὄχι στο διάστημα 1880-1912 βέβαια δε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, μαζί με τὴν προικοδότηση τῶν δύο φτωχῶν τῆς Πρέβεζας κορπισιῶν. Καὶ κάθηκε γιὰ μὴ χιμαιρική ἐπιδίωξη τῆς χριστιανικῆς κοινότητος Πρέβεζας. Τα κτήματα δὲν ἐπιστράφηκαν στα μέλη τῆς, ἀλλ’ οὔτε ἐκείνη ἐπέστρεψε τὰ χρήματα που δανείσθηκε ἀπὸ τὸ κληροδοτήμα Θ. Βαρζέλη. Προφήτης γιὰ τοῦτο ἐγένετο τὸ 1880 ὁ Ι. Λαμπρίδης³⁴, γράφοντας ὅτι πρέπει ἡ κοινότητα νὰ τὰ συγκεντρώσει καὶ καταθέσει στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ δὲν τὰ εἰσπραξε...

32. α) Ἀ΄ Κώδικας Δημογεροντίας Πρέβεζας, καὶ β) ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ Ἁγ. Κωνσταντίνου Πρέβεζας, ὅπου φράφεται ὅτι: «... Ἐκανόνισαν (ἐννοεῖ οἱ πρόκριτοι) τὴν πληρωμὴν λάσσου Βαρζέλη ὡς εἰς σελ. 34 τοῦ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ βιβλίου, καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Κων/νου καὶ Ἑλένης εἰς τὸ ἐξῆς θὰ δίδῃ ἐτήσιον πρὸς Γρόσ. ἀνεβασμένα 200». Καὶ τὴν 8/3/1865 στο ἴδιο: «Πρὸς τὸν κ. Σωτ. Βαρζέλην πληρωμὴ ἐτησίου ἀναλογίας ἐπὶ τοῦ λάσσου τοῦ Μακ. Θεοδ. Βαρζέλη... ἕως μίᾱ (1) Δεκ. 65, ἀνεβασμένα Γρόσ. 200 μὲ 30 τὸ τάληρον, φέρουν Γρόσ. 153». Μετὰ ὁ ταμίας χρησιμοποιοῖ ἄλλο βιβλίον που δὲν ὑπάρχει στο ἀρχεῖο τοῦ Ναοῦ.

33. Ὁ.π., σελ. 190 (α΄ περίπτωση).

34. Ὁ.π., β΄ μέρος, ἐκδόση 1971 (Ἐτ. Ἡπ. Μελ.).

Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
πρώην Δ/ντής Νομαρχίας Πρέβεζας

Η Εκπαίδευση στην Πρέβεζα

Προλεγόμενα

Ο Παν. Αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Βιτάλης, στην εργασία του “Η Θεοφάνειος Σχολή Πρεβέζης”, η οποία δημοσιεύθη εις το περιοδικό *Μνήμη Σουλίου*, Αθήνα 1980, σημειώνει ότι το πρώτο Σχολείο που ιδρύθηκε στην Πρέβεζα, είναι εκείνο του Αγίου Κοσμά. Την ίδρυσή του την τοποθετεί το 1800, οφείλεται δε η ίδρυσή του στις ενέργειες των προκρίτου της Πρεβέζης Ιωάννη Γενοβέλη και του Μητροπολίτη Άρτης και Πρεβέζης κ. Ιγνατίου ο οποίος ως συνδεόμενος με κάποια φιλία με τον Αλή Πασά εξησφάλισε την σχετική προς τούτο άδεια και με πρώτο Σχολάρχη τον Πρεβεζιάνο Κων/νον Αθανασίου Μάνον και τέλος ότι την δαπάνη λειτουργίας του την εκάλυπταν τα Μοναστήρια.

Αν και δεν αναφέρεται σε πηγές ή

πηγή γραπτή ή προφορική παράδοση, απ’ όλα τα παραπάνω τα οποία συνθέτουν το όλον θέμα της ιδρύσεώς του, ανταποκρίνονται στα ιστορικά δεδομένα μόνο τα αναφερόμενα πρόσωπα:

Την εποχή εκείνη ήτοι στις αρχές του 19ου αιώνα στα Ιωάννινα λειτουργούσε η Μπαλαναία σχολή (1725-1820). Η φήμη των Σχολείων και των διδασκάλων των Ιωαννίνων είχε περάσει τα τοπικά όρια και εκτός των άλλων την εποχή εκείνη μεσουρανούσαν στα Ιωάννινα, οι νεωτεριστές Ψαλίδας και Βηλαράς τους οποίους εκτός των άλλων τιμούσε με την φιλία του ο τρομερός Βεζύρης Αλή Πασάς, ο οποίος όχι μόνο δεν ημπούσε την μάθηση αλλά και την βοηθούσε και συνέτρεχε με κάθε τρόπο αφού άλλωστε καμμιά διάκριση δεν έκαμε ανάμεσα στην πίστη Χριστιανών-Μουσουλμάνων

Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
πρώην Δ/ντής Νομαρχίας Πρέβεζας

Η Εκπαίδευση στην Πρέβεζα

Προλεγόμενα

Ο Παν. Αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Βιπάλης, στην εργασία του “Η Θεοφάνειος Σχολή Πρεβέζης”, η οποία εδημοσιεύθη εις το περιοδικό *Μνήμη Σουλίου*, Αθήνα 1980, σημειώνει ότι το πρώτο Σχολείο που ιδρύθηκε στην Πρέβεζα, είναι εκείνο του Αγίου Κοσμά. Την ίδρυσή του την τοποθετεί το 1800, οφείλεται δε η ίδρυσή του στις ενέργειες των προκρίτου της Πρεβέζης Ιωάννη Γενοβέλη και του Μητροπολίτη Άρτης και Πρεβέζης κ. Ιγνατίου ο οποίος ως συνδεόμενος με κάποια φιλία με τον Αλή Πασά εξησφάλισε την σχετική προς τούτο άδεια και με πρώτο Σχολάρχη τον Πρεβεζιάνο Κων/νον Αθανασίου Μάνον και τέλος ότι την δαπάνη λειτουργίας του την εκάλυπταν τα Μοναστήρια.

Αν και δεν αναφέρεται σε πηγές ή

πηγή γραπτή ή προφορική παράδοση, απ’ όλα τα παραπάνω τα οποία συνθέτουν το όλον θέμα της ιδρύσεώς του, ανταποκρίνονται στα ιστορικά δεδομένα μόνο τα αναφερόμενα πρόσωπα:

Την εποχή εκείνη ήτοι στις αρχές του 19ου αιώνα στα Ιωάννινα λειτουργούσε η Μπαλαναία σχολή (1725-1820). Η φήμη των Σχολείων και των διδασκάλων των Ιωαννίνων είχε περάσει τα τοπικά όρια και εκτός των άλλων την εποχή εκείνη μεσουρανούσαν στα Ιωάννινα, οι νεωτεριστές Ψαλίδας και Βηλαράς τους οποίους εκτός των άλλων τιμούσε με την φιλία του ο τρομερός Βεζύρης Αλή Πασάς, ο οποίος όχι μόνο δεν ημποδίζει την μάθηση αλλά και την βοηθούσε και συνέτρεχε με κάθε τρόπο αφού άλλωστε καμμιά διάκριση δεν έκαμε ανάμεσα στην πίστη Χριστιανών-Μουσουλμάνων

και Εβραίων.

Ο Περαιβός στην ιστορία Σουλίου και Πάργας, σελίς 42, γράφει ότι, «*παρ' ουδενός άλλου Πασά επιμήθησαν οι Έλληνες εν υψηλοίς και απηγορευμένοις κατά τον Οθωμανικόν Νόμον υπουργήμασι*» και πολύ περισσότερο στο σύντομο χρονικό διάστημα Οκτώβριος 1798 - Μάρτιος 1800 που ο Αλής κατέλαβε την Πρέβεζα και κατά κάποιο τρόπο την εκυβέρνησε, οι Πρεβεζάνοι όχι μόνο δεν κατεκτήθησαν αλλά και εγοήτευσαν τον Αλή ο οποίος τους θεωρούσε φίλους του. Την μόνη ζημιά που υπέστη η Πρέβεζα κατά τα πολεμικά γεγονότα του Οκτωβρίου του 1798 ήσαν αυτοί που επλήγησαν διότι βοήθησαν με τα όπλα τους Γάλλους Δημοκρατικούς.

Οι Πρεβεζάνοι, όταν η πόλις των αυτονομήθηκε με τις άλλες πόλεις, Πάργα, Βόνιτσα και Βουθρωτό (1800-1807), με την συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 μεταξύ Ρώσων και Τούρκων και κατέστησαν ελεύθερες νησίδες μέσα στο Κράτος του Αλή Πασά, σκέφθηκαν ως Διοίκηση πια να ιδρύσουν ένα κοινό Σχολείο, («*προς εκρίζωσιν των φθοροποιών αποτελεσμάτων τα οποία φέρνει η αμάθεια και η οκνηρία των νέων*» κατά την εισήγηση του θεσπίσματος ιδρύσεώς του).

Ημείς ερευνώντας το Αρχείο της Πρεβέζης (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως & Πρεβέζης) της εποχής εκείνης για την εύρεση στοιχείων περί του εσωτερικού δικαίου Διακυβερνήσεως της ελεύθερης αυτής πόλεως, που η υποδειγματική οργάνωση και η ένωσή των εις συμπολιτεία αυτών, αποτελεί λαμπρά σελίδα εις την ιστορίαν του προεπαναστατικού Ελληνισμού, εντοπίσαμε στοιχεία τα οποία με ακρίβεια και συνέπεια

συνθέτουν την ίδρυση του πρώτου “**Δημοσίου Σχολείου**” εις την Πρέβεζα από την Διοίκηση αυτής με το θέσπισμα της 20 Απριλίου 1803.

Συνεπώς η Πρέβεζα κατέχει το πρόνομιον της ιδρύσεως εις τον τότε Τουρκοκρατούμενον Ελλαδικό χώρο του πρώτου “Δημοσίου Σχολείου”, με συνέπεια η Θεοφάνειος Σχολή, το κόσμημα αυτό της Πρέβεζας με την αιωνόβια λειτουργία της και παρουσία της εις την εκπαίδευση των Πρεβεζάνων να δύναται να θεωρηθεί ως συνέχεια του πιο πάνω σχολείου.

Επί τούτοις σημειούμε ότι και αυτή η επάνησος Ρεπούμπλικα (1800-1807), δημιούργημα και αυτή της πιο πάνω συνθήκης της 21 Μαρτίου 1800, μόλις το 1805 ίδρυσε στην Κέρκυρα Δημόσιο Σχολείο το της Τενέδου, με πρώτους διδασκάλους τον εκ Πάργης ιερέα Ανδρέα Ιδρωμένο και τον αγωνιστή Χριστόφορο Περαιβό.

Παρατίθεται αυτούσιο το Θέσπισμα της 20ής Απριλίου 1803:

«Πρέβεζα 20 Απριλίου 1803

Αρχείου Πρεβέζης φάκελλος 20ός

Εις το έκλαμπρον Κογκλάβιον τακτικής συντάξεως του ολοκλήρου Σώματος.

Η Αναφορά οπού επαρισίασεν των ευγενών Προέδρων, ο περίβλεπτος πολίτης κύριος Ιωάννης Γενοβέλης δια την ανακαίνησιν ενός κοινού Σχολείου έφερεν την αγαλίασιν ταύτης της συγκλήτου. Τα φρονήματα οπού παρασταίνει διάμεσον οπού επροσπάθησαν είναι άξιος του ζήλου του πατριωτισμού του, αλλά και εμπύχωσιν της αρετής αυτού, διορίζοιτας ομογνυμώνως και υπερασπίζεται ότι η αυτή η αναφορά και ρεγγιστράρισμα

κατόπιν της παρούσης εις φήμην τον αναφερτιόν και εις παράδειγμα των μεταγενεσετέρων.

Κάνοντας προσέτι ανταξίαν σκέψην η σύγκλητος εις την τοιαύτην αναγκαιότητα την αποστολήν εγνώρισαν πρώτον από κάθε άλλον ευλογοφανές την εκλογήν τριών αξίων και εναρέτων υποδειγμάτων με έδνυμα επιτρόπου ήτοι επισιτών του κοινού σχολείου δια να φροντίσουν πρώτον δια την οικοδομήν του κοινού καταλλήματος συνάζοντας τα σόλδια από τους ζηλωτές και πλουσιοδώρους αφιερώτας οπού εις την αυτήν αναφοράν φαίνονται δια να ερευνήσουν και να συνάξουν όλας ταις άλλαις αφιερώσεις όπου δια το αυτό σχολείον έκαναν οι διευθύνοντες συμπολίτες μας δια την καλήν έκβασιν του οποίου άρθρου θέλει εύρουν οι επιστάτες πάντοτε έτειναν τον βραχίονα της διοικήσεως και τέλος πάντων δια να έχει ο ζήλος τους να μην αφίσει κανένα μέσον οπού να γνωρίσει αναγκαίον δια το καλόν τέλος της τοιαύτης υποθέσεως κρατούντες από το μα νέγγιστο ρεγγίστρο δια περισσοτέραν τιμήν και καντελιά ονοματίσθησαν λοιπόν δια επίτροποι ήτοι επιστάται του κοινού σχολείου ο κ. Ιωάννης Γενοβέλης - ο Κώστας Παπαλέξης και ο Αντώνιος Βαλεντίνης, οι οποίοι ψηφισθέντες έλαβον όλας τας ψήφους με το ναι και εδιορίσκει έτσι από το παρόν θέσπισμα ως ακόλουθον αναφοράν να τους δοθεί ίσον δια φως τους και δια την ενεργειαν του παρόντος θεσπίσματος.»

Ακολουθεί η αναφορά:

«Ευγενέστατοι πρόεδροι,

Πόσον είναι αναγκαίον εις κάθε πόλιν και λαόν η σύστασις των σχολείων ως πράξεις που μαρτυρούν και αποδεικνουν από αυτάς κρέμεται η παιδεία των νέων και η καλλιέργεια του νοός οι οποίοι καταθλιμένοι από την αμάθειαν και υστερημένοι από τα μέσα δια ν' αποκτήσουν την παιδείαν βυθίζονται εις την οκνηρίαν και εις την ευτέλειαν και κατασταίνονται δυστυχείς από αυτά ως επί το πλείστον βλασάνουν τα βλαβερά ελαττώματα εις τους συμπολίτες μας, αλλά με το σχολείον όχι μόνον αποκτώνται οι επιστήμες ως τοιούτον αναγκαίον εις κάθε (*) αλλά ακόμη σχηματίζουν και την καλήν το όφελος του συμπολιτεύματος και τον Χριστιανισμόν υπό την κραταιάν σκέψην.

Εις την απόκτησιν τοιαύτης δόξης σθεναράς υψηλής επιστήμης ως αθλητές ακολουθούντες την κοινήν γνώμην τόσων γενεών και ποληπειών παρασταίνεται η περίστασις του Κυρίου Κωνσταντίνου Αθανασίου. Ο συμπολίτης μας αυτός έχει τάξει να λάβει το έργον του διδασκάλου και να καταγίνεται όλος εις αυτό δια να διδάξει τους νέους μας την γλώσσαν μας και την ηθικήν διδασκαλίαν τόσων επάναγκες εις την πατρίδα μας όπου δια να εμψυχωθεί και ορηθείς διδάσκαλος εις ένα έργον τόσον θεάρεστον και επωφελές έχει χρειάν από την υπεράσπισιν της Διοικήσεως εγώ ο ταπεινός συμπολίτης Ιωάννης Γενοβέλης τον προβάλω εις την φροντίδα σας και τον προσφέρω αντ' αυτόν δια επίσιον μι-

(*) Με τα σημειούμενα κενά (.....) δηλούται ότι το πρωτότυπον κείμενον είναι δυσανάγνωστον.

σθόν γρόσια 180. Τα μεν πενήντα από τον πανιερότατον Ιωαννίνων, τα δε εκατόν από τον πλουσιόδορον ιεράρχην μας, τα δε τριάκοντα από τον ευγενή Λογοθέτην κύριον Νικόλαον Χαλκιοπούλου όπου εμπροσθεν σας εκινήθει λόγος περί τούτου τις προάλλες και οι πανιερότατοι ως ποιμένες του χριστεπόνυμου λαού και εραστές της σοφίας και ο άλλος ως καλός πολίτης υποσχέθησαν να τα δώσουν δια το εναποληφθέν τον μισθόν του και ανοικοδόμησιν του κοινού καταλήμματος κρέμεται από τον ζήλον της αφεντιά σας όπου να εύρει τα μέσα της για την αποκατάστασιν τοιούτου αγαθού και επαινετού έργου χάρις Αμήν.

Ν. Ρέντζος Πρόεδρος
Αγ. Βαλεντίνης
Ν. Γκριτζάλης »

Παρατίθεται κατωτέρω το θέσπισμα της 14ης Σεπτεμβρίου 1803 το οποίο καθορίζει τα των πόρων λειτουργίας του σχολείου:

«Πρέβεζα 14 Σεπτεμβρίου 1803
Αρχεῖον Πρέβεζας - φάκελλος 20ός
Εἰς το ευγενές Κονκλάβιον - Ἐκτακτος σύναξις.

Ἡ φρόνησις ταύτης της αξιοσεβάστου ομνηγύρεως γνωρίζοντας τα φθοροποιά αποτελέσματα όπου εἰς πάσαν πόλιν φέρνουν ἡ ἀμάθεια, ἡ οκνηρία και ἡ ανεμελιά των νέων εστοχάσθη να ξεριζώσει τοιαύτα βλαβερά ελαπτώματα με τὴν διόρισιν της συστάσεως ενός κοινού σχολείου και με το Σεβάσμιον θέσπισμα της 20 Ἀπριλίου του ἔτους τούτου, ἐκλεξε διαθεμελιωτάς τοιαύτης αναγκαίας συστάσεως τους κυρίους Ἰωάννην Γενοβέλην, Κώσταν Παπαπολύζου και Ἀντώνιον

Βαλεντίνην.

Αυτοί οἱ ἐνάρετοι πολῖτες ἐδέχθησαν μετὰ πάσης χαράς το βάρος όπου ἡ πατρίς τους ἔδωσε. Μάλιστα ο Γενοβέλης πλέον ἐνθερμος και φιλόπατρις ἐδέχθη προσπαθώντας και ξένες βοήθειες δια τὴν καλήν ἐκβασιν και επακολούθησιν τοιούτου ἱεροῦ ἔργου. Ἐπρόβαλεν περί πλέον ἡ φρόνησίς του και ἕτερα ὠφελήματα, μέσα πλὴν ἡ περίστασις της πολιτείας μας και ἄλλες βαρύτατες φροντίδες μας ἠμπόδισαν να πάρωμεν ὡς πρότινα.

Δια τούτο ἡ προεδρία θερμῶς προβάλλει τις κάτωθεν προβλέψεις.

Α) Ὅτι οἱ ἐπίτροποι της κάθε ἐκκλησίας να ἔχουν ἀπαραίτητον χρέος εἰς κάθε κυρώνυμον και εορτάσιμον ἡμέραν μετὰ το Ἅγιον Ευαγγέλιον να ζητοῦν ελεημοσύνην δια το σχολεῖον και τα σόλδια όπου ἠθέλεν συνάξουν να τα περνοῦν ἀφεύκτως τον κάθε μήνα εἰς χείρας των ἀνω μελετημένων θεμελιωτῶν του Σχολείου λαβαίνοντας ἀπό τῶν αὐτῶν Ρετζιβούτα δια καντελάτους και οἱ θεμελιωτές παρ' ὁμοίως ἔχουν χρέος τον πάσα χρόνον να δίδουν Ἄσμιόν της Διοικήσεως τόσον εἰς το ἔσοδον ὅσον και στο ἔξοδον όπου ἠθέλε κάμουν.

Β) Περί πλέον δια μέσου του παρόντος να ἐπιτευχθεῖ σφοδρός ο ζήλος των Νοταρίων ταύτης της πολυτείας να ἔχουν εἰς το ἐξῆς χρέος ἀφευκτον να ἐρωτοῦν εἰς τας διαθήκας και να παρακινούν τους διατάκτας να κάμουν ἀφιέρωση εἰς το σχολεῖον, ἀπέχοντας να ἐρωτοῦν δια τα σπιτάλια και ἄλλα ἀνωφελή όπου δεν υπάρχουσι και μετὰ τὴν ἀποβίωσιν του διατάκτου όπου ἠθέλε κάμει ἀφιέρωσιν εἰς το Σχολεῖον να ἔχουν ευθύς οἱ Νοταριοὶ χρέος να το δίδουν εἰς φως των θεμελιωτῶν δια τὴν συνεχὴ παραλαβὴν ἡ

οποία θέλει ακολουθήως με τον τρόπον ο-
πού εδιορίσθη εις το πρώτον κεφάλαιον.

Γ) Θέλουσι έχουν χρέος οι Νοτάριοι
εις διορίαν ημέρας 8 (οκτώ) από την ει-
δοποίησιν του παρόντος να κάμουν α-
κριβή έρευναν εις τας βιβλους των εάν
άφησαν εις το απερασμένον τινές ελεη-
μοσύνην δια το σχολείον δια να το δώ-
σει εις φως της αγρύπνου προμηθείας
των θεμελιωτών δια τούτο λαβών.

Εις το περιεχόμενον του ψηφοδοχέ-
ως εις κρίσιν απεφασίσθη από άρθρον
εις άρθρον το άνωθεν θέσπισμα και έλα-
βον όλα τα άρθρα τους ψήφους όλους
εις το Ναι και από το παρόν θέλει δοθεί
ένα ίσον εις όλες τας εκκλησίας εις εί-
δησιν των επιτρόπων και παρομοίως ό-
λων των Νοταρίων και θεμελιωτών δια

φως τους και δια την εντελεστάτην ενέρ-
γειαν του παρόντος θεσπίσματος.

Ν. Ρέντζος Πρόεδρος

Ν. Κιριζίλης Πρόεδρος »

Τα πιο πάνω ικανοποιούν τον ερευ-
νητή μόνο ως προς το σημείο της ιδρύ-
σεως από την Διοίκηση της πόλεως Πρε-
βέζης, “**Δημοσίου Σχολείου**”. Αν ο Πα-
νοσιολογιώτατος κ. Φ. Βιπάλης σημείωνε
από πού έσχε τις πληροφορίες του για
την ίδρυση το 1800 πρώτου Σχολείου
στην Πρέβεζα, θα ακολουθούσε έρευνα
και ίσως βρισκότανε η άκρη. Από την εν
τέλει διαθήκη της κυρίας Π.Α.Β. Σχολείο
λειτούργούσε στην Πρέβεζα από το
1796, με διδάσκαλο τον κυρ Διονύσιο.
Το όλο θέμα χρίζει έρευνης.

Σημείωση ερευνητού: Όπου οι λέξεις «*το έκλαμπρον κογκλάβιον τακτικής συνάξεως του ολο-
κλήρου σώματος*», νοείται ότι η σύναξη αποτελείται από τους εκπροσώπους Πρεβέζης, Πάργας
και Βονίτισης, οι οποίοι μετά των έξι κογκλαβιστών συνέθεταν τη «*Βουλή*» τρόπον τινά, η
οποία και εξέδιδε «*θέσπισμα*», δηλ. πράξη νομοθετικού περιεχομένου.

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Πρέβεζα, 3-4 Σεπτεμβρίου 1994

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΕΜΕΝΟΣ

Ένας ριζοσπάστης λόγιος του 19ου αιώνα

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Ιστοριοδίφης

Πρεβεζάνοι εθελοντές στρατιώτες

Όλος ο Ελληνικός στρατός είχε συγκεντρωθεί στη Μακεδονία. Ο 2ος Βαλκανικός πόλεμος εμαίνετο. Η Κυβέρνηση σύμφωνα με τον διεθνή νόμο δεν μπορούσε να κηρύξει επιστράτευση στις ελευθερωμένες περιοχές, γιατί δεν είχε υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης. Η Ιταλία και η Αυστρία δεν ήθελαν την Ελλάδα στην ανατολική πλευρά του στενού του Οτράντο και μηχανορραφούσαν. Επαρκείς δυνάμεις για να αποτρέψουν είσοδο Αλβανών ατάκτων στη Βόρειο Ήπειρο δεν υπήρχαν. Οι Ηπειρώτες έβλεπαν τον κίνδυνο και για να τον αποτρέψουν, στο στρατιωτικό σκέλος, πολλά μέλη του Κομιτάτου κατατάχθηκαν εθελοντές στρατιώτες. Γενναία πράξη, γιατί ο Έλληνας εύκολα πηγαίνει εθελοντής αντάρτης, δύσκολα όμως στρατιώτης, λόγω διαφορετικού επιπέδου πειθαρχίας.

Όπως έλεγαν, από την Πρέβεζα πήγαν οι περισσότεροι. Κατατάχθηκαν στα Γιάννενα και ύστερα από στοιχειώδη εκπαίδευση πήγαν στη Βόρειο Ήπειρο. Στις αποθήκες του στρατού δεν υπήρχαν

στρατιωτικές στολές, γι' αυτό ο λόχος στον οποίο εντάχθηκαν οι Πρεβεζάνοι ντύθηκε με στολές της Βασιλικής Φρουράς.

Λίγο προτού πεθάνει ο Ορέστης Τσακαλώτος, του ζήτησα να μου γράψει ονόματα Πρεβεζάνων εθελοντών στρατιωτών. Έγραψε 46, όσα θυμήθηκε. Είναι ονόματα πατεράδων και παππούδων μας. Τα παραθέτω:

- 1) Αλφαντάκης Γεώργιος
- 2) Γαλανός Δημήτριος
- 3) Γιώτης Μιχαήλ
- 4) Γούργαρης Γεώργιος
- 5) Γκανάλας Πέτρος
- 6) Γιοβάνης ή Καλομοίρης Δημ.
- 7) Γκούμας (Σκαφιδάκι)
- 8) Δράμαλης Χρήστος
- 9) Καβάγιας Θωμάς
- 10) Κανιώρης Αντώνιος
- 11) Καρέλης Βασίλειος
- 12) Καστάνης Ηλίας
- 13) Κατνιώτης ή Τράμπας Θωμάς
- 14) Κοκκινάτος Ιωάννης
- 15) Κονκουρής Λάμπης

- 16) Κρεμμύδας Δημ. (Άγιος Θωμάς)
- 17) Κυριακάτος Γεράσιμος
- 18) Κωστακιώτης Μιχαήλ
- 19) Κωστακιώτης Χρήστος (45 ετών)
- 20) Κωλέτσος (Μύτικας)
- 21) Κοφάρης Ευστράτιος (Λούρος)
- 22) Λαχανάς Πάνος
- 23) Μαγκλάρης Μιχαήλ
- 24) Μανόπουλος Σωτήριος
- 25) Μουσταάκης Ιάσων
- 26) Μπάλκος Ιωάννης (Νάκος)
- 27) Μπάκας Χρήστος
- 28) Μπανάκος Λάμπρος
- 29) Νίκας Βασίλειος
- 30) Παλάντζας Γεράσιμος
- 31) Παρασκευάς Κων/νος
- 32) Παπαδήμας Θωμάς (Κορωνοσία)
- 33) Παπαθανασίου ή Καλαντζής Χρ.
- 34) Πέτρης Χρήστος (Ωρωπός)
- 35) Σακκάς ή Κουτσοκολιός Γεράσιμ.
- 36) Σαρδελής Λουκάς
- 37) Σαρδελής Σπύρος
- 38) Στρακαντούνας Στυλιανός
- 39) Συνέσιος Απόστολος
- 40) Τζίμας Βλησάρης (Νεοχώρι)
- 41) Τσακαλώτος Ευκλείδης
- 42) Τσακαλώτος Ορέστης
- 43) Τσανός Αμβρόσιος
- 44) Τσόγκας ή Ψυλοδημήτρης Γεώργ.
- 45) Φιφής Κώστας (Καΐζερ)
- 46) Χριστοδούλου Χριστόδουλος

Ο λόχος δεν έδωσε καμμία μάχη. Τουρκικός στρατός δεν υπήρχε πλέον σ' όλη τη Βαλκανική. Η Ιταλία προτίμησε να κινηθεί διπλωματικά και απέφυγε να υποκινήσει τους Αλβανούς σε δυναμική αντίδραση γιατί εκτίμησε ότι το αποτέλεσμα θα ήταν αρνητικό. Οι στρατιώτες όμως καταπονήθηκαν από τις συνεχείς πεζοπορίες και τον ανεπαρκή εφοδιασμό.

Από το ημερολόγιο του 20χρονου εθελοντή Ιάσονος Μουσταάκη, μερικά αποσπάσματα είναι ενδεικτικά των κινήσεων του λόχου και της ταλαιπωρίας των στρατιωτών.

«Ωρκίσθημεν εν Ίωαννίνοις τήν 3ην Ίουλίου 1913. Είς τας 4 μ.μ. μās έδωσαν ενδύματα και κατετάχθημεν εις τόν Δ (τέταρτον) λόχον, υπό τόν λοχαγόν Πουλόπουλον, ύπολοχαγόν Μπαχράκη και άνθυπολοχαγόν Κωνσταντέλλον. Είς τας 25 ενδύθημεν ευζωνικά και αναχωρήσαμε από τά Ίωάννινα εις τας 27 ίδιου ήμέρα Σάββατον του Άγίου Παντελεήμονος δι' άγνωστον. Αναχωρήσαμε εις τας 5 μ.μ., διανυκτερεύσαμε εις Λυκόστομον. Αντίσκηνο εκάμαμεν πέντε, ό λοχίας Κ. Κόκαλης, Ίωάν. Μπάλκος, Ίωάν. Κοκκινάτος, Βασ. Νίκας και έγώ. Έξυπνήσαμε εις τας 3 και έξεκινήσαμε εις τας 4^{1/2} πρωΐα. Μεσημέρι εκάμαμε εις Χάνι Νεγράδες, εφάγαμε ψωμί και τυρί, έγώ, Κόκαλης και Νίκας. Αναχωρήσαμε από Νεγράδες εις τας 4 μ.μ. (από Ίωάννινα εως Λυκόστομον με τούς γυλιούς, από Λυκόστομον τούς έδώσαμε εις τήν άμαξάν μας. Τήν πρώτην ήμέραν από τά Ίωάννινα - Λυκόστομον εβαδίσαμε δέκα χιλιόμετρα, τήν δευτέραν ήμέρα από Λυκόστομον - Ζαραβίνα εβαδίσαμε τριάκοντα πέντε χιλιόμετρα, εκοιμήθημεν εις Ζαραβίνα. Έκαμα αντίσκηνο με Κόκαλη και Νίκα, εφάγαμε τυρί, ντομάτα, σαλάτα μπαρμπούνη-φασόλια, εκάμε δυνατό κρύο, έγώ εκοιμήτην ενδυμένος και με τό καπότο του Γούσα άμαξά, αι πατούσαις από τά πόδια με πονούν όλίγον, εμείναμε εις Ζαραβίνα τό εσπέρας 28/7 και τας 29 ίδιου εως τας 4 μ.μ. όποτε και αναχωρήσαμε εκειθεν, τά δένδρα προς σκιάν διά ύπνον

Ο εικοσάχρονος εθελοντής Ιάσων Γ. Μουστάκης

σπανίζουν εις Ζαραβίαν, νερό καλό δέν υπάρχει, εφάγαμε δέ και ψάρια τῆς ὁμωνύμου λίμνης τηγανιτά. Ἀπό Ζαραβίνα ἐξεκινήσαμε εἰς τὰς 4 μ.μ. καὶ ἐφθάσαμε εἰς Δελβινάκι εἰς τὰς 5 μ.μ. ὅπου καὶ ἐκοιμήθημεν. Εἰς Δελβινάκι κατασκηνώσαμε καὶ ἐπεράσαμε ὠραία νύκτα, τὸ μέρος ὠραῖον, ἐπειδὴ ὁμως εἰς τὸν δρόμον Ζαραβίνα - Δελβινάκι πολλοὶ ἄνδρες ἐκ τῶν ἄλλων διμοιριῶν ἀνέβαινον εἰς τὰς νταλήκας πού ἔχομε τοὺς γυλιούς μᾶς ἐφοβέριζε ὁ κ. ὑπολοχαγός ὅτι τὸ πρωῖ εἰς τὰς 3 π.μ. θά πάρωμε μαζί μας τοὺς γυλιούς χωρὶς ἄλλο, καὶ ἡμεῖς ἐπήραμε ἓνα σακὴ κενόν καὶ ἐκενώσαμε ἐντελῶς τοὺς γυλιούς δηλ. ἐβάλαμε τὰ ἀσπρόρουχά μας κ.τ.λ. σὶ σακὴ καὶ τὸ ἐδώσαμε εἰς τὸ ἀμάξι, εὐτυχῶς ὁμως τὴν πρωῖαν δέν τὸ ἐπραγματοποίησε, ἐβάλαμε τοὺς γυλιούς εἰς τὸ ἀμάξι καὶ ἐξεκινήσαμε εἰς τὰς 5 τὴν πρωῖαν 30 τρέχοντος μηνός. Εἰς Δελβινάκιον τὸ βράδυ ἐφάγαμε ψάρια Ζαραβίνας καὶ σαλάτα, εἶχαμε δέ καὶ τὸν νοσοκόμον ὁ ὁποῖος παρακολουθοῦσε τὸν λόχον καθὼς καὶ τὸν Γούσα Σιορόκα, ἐπήραμε δέ καὶ ὀλίγον κρασί. Ἀπὸ Δελβινάκι ἐξεκινήσαμε καὶ ἐφθάσαμε τὸ μεσημέρι 13 ἡ ὥρα πρὸ τοῦ Γεωργουσιάτες εἰς τὰ πλατάνια εἰς ἓν ξύλινον γεφύρι ὅπου καὶ ἐμείναμε τὸ μεσημέρι, ἴσκιος ἔκτακτος κάτωθεν τῶν πλατάνων, ἐστρώσαμε κι' ἐκοιμήθημεν τὸν μουσαμάν τῆς ἄμαξας. Ἐχει δέ καὶ ὠραῖον νερό, διέρχεται ἐν ρυάκιον, ἀναχωρήσαμε ἐκ τῶν πλατάνων εἰς τὰς 4 μ.μ. καὶ ἐφθάσαμεν εἰς χωρίον Γράψι εἰς τὰς 6^{1/2} ὅπου καὶ κατασκηνώσαμε, βαδίσαμεν χιλιόμετρα 23, μέ ἔβαλαν σκοπόν ὅπως ἐμποδίσωμε τοὺς στρατιώτας νά πηγαίνουν εἰς τὸ χωρίον, ἐμένα, τὸν Μιχ. Κωστακιώτην καὶ τὸν Κ. Παρασκευᾶν.

Ἐξεκινήσαμε ἀπὸ Γράψι τὴν πρωῖαν τῆς 31 ὥρα 5 πρωῖνῆ, εἰς τὸν δρόμον νερό δέν ἦτο, πολὺ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου εὐρίσκονται πολλὰ χωριά, εἶνε κάμπος μέχρι Ἀργυροκάστρου ὅπου ἐφθάσαμε εἰς τὰς 10^{1/2} μεσημβρία ἀφοῦ ἐσταματήσαμε μία ὥρα πρὸ τῆς πόλεως καὶ ἐπήραμε τοὺς γυλιούς. Ἡ πόλις κεῖται ἀριστερὰ τοῦ δρόμου εἰς τὸ βουνόν, ἔχει ἀνήφορο δυνατὸν, τὸ γεῦμα ἐφάγαμε εἰς τὸ Χάνι τοῦ Καρσοφύλαγα μέ τὸν Νίκαν καὶ τὸν Λοχίαν. Ἐκεῖ δέ ἐφάγαμε καὶ σταφύλια τὰ ὅποια τοῦ ἔφεραν τοῦ Νίκα ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα ἀκριβῶς τὴν ὥρα πού ἀποφάγαμε. Ἐστρατωνίσαμε δέ κάτωθεν τῆς πόλεως. Ἀριστερόθεν τοῦ δρόμου νερό αναβρῦζει. Ὁ καιρὸς φαίνεται βροχερός καὶ θά στήσωμε τὴν σκηνή μας. 1η Αυγούστου μπουμπουνισταριά καὶ ἀστροπελέκια ἤρχισαν μετὰ μεσημβρίαν καὶ ἀσχολούμεθα ὅλοι εἰς τὴν διορθωμὴν τῶν σκηνῶν. Σήμερον δέ συνηντήθη καὶ μέ τὸν κυρ Μπαρίχαν ὁ ὁποῖος εἶνε ὑπίατρος, μέ ἔστειλε δέ καὶ εἰς ὑπηρεσίαν ὅπως τὸν εἰδοποιήσω τί ὥρα θά φύγη τὸ ταχυδρομικὸν αὐτοκίνητο ὅπου καὶ ἔπραξα εἰδοποιήσας αὐτόν εἰς τὴν Μητρόπολιν ὅπου κεῖται καὶ ὁ Μέγαρχος καθ' ἣν ὥραν εἶχαν συνεδρίασιν. Τὸ μεσημέρι ἔφαγα μέ τὸν Παν. Λαχανάν εἰς τὸ ἐστιατόριον ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ἐναντι τοῦ Καρσοφύλαγα. Αὐτὴ τὴν στιγμὴν ψιχαλίζη καὶ εἶμαι κάτωθι τῆς σκηνῆς ὅπου καὶ γράφω, εἶναι δέ ἡ ὥρα 2. Εἰς τὰς 2^{1/2} ἄρχισε ραγδαία βροχὴ εἶμαι δέ μόνος μου ἐν τῇ σκηνῇ, ἐνῶ δέ ἐσυλλογιζόμην πῶς θά διέλθωμὲ τὸν στρατιωτικὸν βίον ἤκουσα ἓνα κριτσανιγμὸ καὶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν δέ ἤλθε ἐν τῇ σκηνῇ μου ὁ Μιχ. Γιώτης ἐκ τῆς παραπλεύρου σκηνῆς του καὶ ἐνῶ ἐκαθήμεθα οἱ δύο

ἔξαφνα ἠκούσαμε ἓνα κριτσανιγμό δεύ-
τερο καὶ βλέπομε ὅτι εἶχε σπάσει ὁ πά-
σαλος ὅστις ἀπαρτίζεται ἀπὸ τούς μι-
κρούς πασάλους καὶ στηρίζεται ἡ σκη-
νή, τότε μέ βοήθησε καὶ ὁ Γιώτης καὶ ἐβά-
λαμε δύο ὄπλα, οὕτω ἐκρατήθη ἡ σκη-
νή, ἡ βροχή ἐξακολουθεῖ ραγδαία. Τό ἐσπέ-
ρας ἐμείναμε μόνον ἐγὼ καὶ ὁ Κόκαλης
ἐν τῇ σκηνῇ καθότι ὁ Νίκας ἔμεινε εἰς
τὴν πόλιν, ὄλην δέ τὴν νύκτα ἔβρεχε, ἡ
σκηνή ἔμπαζε ἀπὸ τὰ πλάγια νερό καὶ
ἐβραχῆκαμε ὀλίγον ἐγὼ μόνον εἰς τὰ
πόδια ὁ δέ Λοχίας εἰς τὴν πλάτην του.
Μόλις ἐξημέρωσε 2 τρέχοντος ἐκάμαμε
μερικὰς διορθώμας ἀλλὰ ἡ βροχή ἐξα-
κολουθεῖ εἰσέτι. Κατὰ τὸ δειλινόν ἡσύ-
χασε ὀλίγον ἡ βροχή καὶ ἀλλάξαμε τὴν
θέσιν τῆς σκηνῆς, ἐστρώσαμε δέ καὶ ξη-
ρὸ χόρτον κάτωθι, ὁ καιρός ὁμως φαίνε-
ται νὰ καθαρίζῃ. 3 ἰδίου ἐξημέρωσε ἡμέ-
ρα λαμπρά. Σάββατον σήμερον εἶναι καὶ
ἡ σειρά τῆς διμοιρίας πρὸς ὑπηρεσίαν
ἐγὼ δέ εἶμαι σκοπὸς δεύτερο νοῦμερο
δηλαδὴ θὰ φυλάξω 12-2 μ.μ. καὶ 12-2 τὰ
ξημερώματα. Κατὰ τα ἐξημερώματα πού
ἐφύλατιον σκοπὸς ἦτο φεγγάρι ἔκτακτον
καὶ ἐπέρασα καλά. Ἐξημέρωσε 4η τρέ-
χοντος Κυριακή, εἶναι φρικτὴ ζέστη. Σή-
μερον ἐκάθησα εἰς τὴν σκηνή μου καὶ
ἔραψα φορέματά μου. Εἰς τὰς 5 ἰδίου
κατὰ τὸ δειλινόν εἶχα πονοκεφαλάρια
δυνατῆ, τὴν νύκτα δέ ἐπῆρα δύο ζαχα-
ρωτὰ κινίνη καὶ εἰς τὰς 6 ἰδίου ἐξημέ-
ρωσα καλά. Σήμερον εἶναι τῆς Ἁγίας
Λωιτῆρος, ἐπῆγαμε εἰς τὸ Φρουραρχεῖον
καὶ ἐδώσαμε δεῖγμα γραφῆς διὰ δεκα-
νεῖς 16 τὸ ὄλον, ἐξ αὐτῶν εἶμαι καὶ ἐγὼ,
τὸ δειλινόν μᾶς κατέταξαν εἰς ἐνωμοτίας
ἐμένα μέ ἔβαλαν εἰς τὴν 4ην ἐνωμοτίαν
τῆς 1ης διμοιρίας καὶ διοικῶ 11 ἄνδρας,
τώρα εἴμεθα ὡς δόκιμοι. Εἰς τὰς 7 ἰδίου

μᾶς ἐδόθη διαταγή νὰ φύγωμε διὰ τὴν
Εἰρίνδην. Εἰς τὰς 8 τ' ἰδίου τὸ πρωῖ ἐξε-
κινήσαμε διὰ Εἰρίνδην, ἐπεράσαμε δρό-
μον 3^{1/2} ὥρας, κεῖται δεξιὰ τοῦ δρόμου
ἐπὶ τοῦ βουνοῦ, ἐκουράσθημεν πολὺ ὅσο
νὰ φθάσωμεν. Ἐπειδὴ ἦτο ἡ σειρά τῆς
διμοιρίας μας πρὸς ὑπηρεσίαν ἐξῆλθον
ἐγὼ μέ τρεῖς ἄνδρες πρὸς περιπολίαν
παρὰ τὸ πλησίον χωρίον Νούκοβο 3/4
μακρὰν τῆς Εἰρίνδης. Ἐκεῖ μᾶς ἐφιλο-
ξένησε ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ, ἔχει σπῖνια
45-50, νερά ἐκτακτὰ δύο βρύσας, ἴσκιος
καλός, θὰ καθίσωμε περίπολος ἕως τὰς
6^{1/2} μ.μ. Ἐξῆλθομε ἀπὸ τὰς 12 μεση-
μβριαν ἀπὸ Νούκοβο, ἐπῆγαμε καὶ εἰς τὸ
χωρίον Μίγκολη 1/4 τῆς ὥρας μακρὰν.
Εἴμεθα καταυλισμένοι ἡ Α διμοιρία εἰς
τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ χωριοῦ, ἡ Β
καὶ Γ εἰς τὸ Τουρκικὸν σχολεῖον. Εἰς
τὰς 9 ἰδίου ἐξῆλθον ἐπίσης περιπολίαν
μέ τούς ἰδίους ἄνδρας, ἐπῆγαμε καὶ εἰς
ἐν μοναστήριον τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς
τὸ μέσον ἢ μᾶλλον πλησίον τῆς Μίγκολη
δεξιὰ ὁμως, ἐκεῖ εὔρομεν τὸν καλόγερον
ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωσε ὀλίγας ντομάτας καὶ
ὀλίγα καστραβέτσια ὁπόθεν ἐφύγαμε
καὶ ἐπῆγαμε εἰς τὴν Μίγκολη καὶ ἀπὸ
ἐκεῖ ἐγυρίσαμε εἰς τὸ Νούκοβο, ἐδῶ
ἠγοράσαμε λίγα αὐγά, τὰ ἐδώσαμε μᾶς
τὰ ἐτηγάνισαν καὶ ἐφάγαμε, κατόπιν τὰ
μέν παιδιὰ ἔπασαν καὶ κοιμοῦνται ἐγὼ
δὲ ἀφοῦ ἄλλαξα τὰ ἐσωτερικά μου ρούχα
ἐπῆρα τὰ ἄπλυτα καὶ τὰ ἔπλυνα εἰς τὴν
βρύση, ἀφοῦ ἐτελείωσα τὴν πλύσιν τῶν
ρούχων μου ἔπλυνα τὰ πόδια καὶ ἐλού-
σθην, τώρα γράφω ταῦτα καθήμενος ἐπὶ
τῆς ρίζης μιᾶς καρυδιᾶς ὅπου κοιμῶνται
καὶ τὰ παιδιὰ καὶ ἀναμένω συνάμα τὴν
ἄλλην περίπολον ὅπως μέ ἀντικατα-
στήση, ἡ περίπολος ἔφθασε εἰς τὰς 4 μ.μ.
ἀντὶ εἰς τὰς ὥρας 12 μεσημέρι. Εἰς τὰς 11

Κυριακή ἕως τὸ μεσημέρι ὁ καιρὸς ἦτο ὥραιος ἀπὸ τὸ δειλινὸν ὅμως ἄρχισε βροχή. Εἰς τὰς 12 ἰδίου Δευτέρα μειτεθῆν ἐκ τῆς Α διμοιρίας καὶ ἐτέθην εἰς τὴν 4ην. Τὴν 13ην μᾶς ἔκαμαν τὸ συσσίτιον διὰ τὸ γεῦμα εἰς τὰς 4 μ.μ. στυφάδο τὸ δὲ ἀπόγευμα συσσίτιον δὲν μᾶς ἔδωσαν, ἀπὸ φαγητὸν ὑποφέρομε, γυμνάσια δὲ εἶχαμε ἕως τὰς 9^{1/2} τῆς νυκτός. 14η ἡμέρα Τετάρτη παραμονὴ τῆς Παναγίας μᾶς κατέταξαν εἰς τὸ 24ον πεζικὸ σύνταγμα ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Π. Πετριδὴν ἐδρεῦον ἐν Πρωψοντίταις, τῆς 9ης Μεραρχίας ἔδρα ἐν Ἀργυροκάστρῳ ὑπὸ Μέραρχον κ. Ἰωάννου συνταγματάρχην τοῦ μηχανικοῦ. Εἰς τὰς 15 ἡμέρα Πέμπτη τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου πῆρα ἄδεια ἀπὸ τὸν λοχαγὸν μας καὶ ἐπῆγα εἰς Ἀργυρόκαστρον ἐπέστρεψα δὲ τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τὰς 7 μ.μ. Εἰς τὰς 16 μετέθην με τρεῖς ἄνδρας εἰς Κάργιανη, ἐκεῖ ἐμαγειρεύσαμε μελιτζάναις καὶ ἐφάγαμε ὥραϊα, τὸ μεσημέρι ἦλθον καὶ μᾶς ἀντικατέστησαν, ἀπὸ ἐκεῖ περάσαμε ἀπὸ τὰ χωριά Καλικῶς καὶ Γουκάταις, εὐρίσκονται ἐπὶ τῶν θουνῶν εἰς μέρος πολὺ ἀπόκρημνα, ὁμιλοῦν δὲ πάντες ἀλθανικά, νερά εἶναι πολλά, τὸ πρωῖ μάλιστα πού ἐπῆγαμε εἰς Κάργιανη ἐλειτουργοῦσε ἡ ἐκκλησία καὶ εἰσήλθομεν ἐκάμαμε τὸν σταυρὸν μας ἀνάψαμε καὶ ἀπὸ ἓνα κερί. Εἰς τὰς 17 μᾶς ἔβαλε ὁ ἀνθυπολοχαγὸς καὶ ἐγυμνάσαμε τούς ἄνδρας τῆς διμοιρίας. Κατόπιν μᾶς πῆρε ἡμᾶς πού εἶχαμε δώσει δείγμα γραφῆς εἰς Ἀργυρόκαστρον ἔβγαλε καὶ πολλοὺς ἄλλους καὶ ἐδώσαμε δείγμα γραφῆς ὅλοι μαζί. Εἰς τὰς 18 Κυριακὴ ἰδίου με εἶδοποίησαν ὅπως μεταβῶ τὸ ἀπόγευμα εἰς Παλαιόκαστρο ὅπου εἶναι ἡ Ἐπιμελητεία νά πάρωμε τρόφιμα με τὰ μεταγωγικά.

Εὐρίσκομαι εἰς μεγάλην ἀδιαθεσίαν, ἔχω νεκρωμένα τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια μου, ἔχω δὲ καὶ μικρά πονοκεφαλάρια, εἶχαμε σοῦπα ἐγὼ ὅμως δὲν ἠμπόρεσα νά φάγω καὶ ἔφαγα ἀργότερον ὀλίγον μανοῦρι καὶ σκόρδο, ἡ ὥρα εἶναι 2^{1/2} μ.μ., περίμενα δὲ καὶ καθήμενος εἰς τὸν θάλαμον ὅπως ἔλθῃ ἡ ὥρα νά ἀναχωρήσω, εὐτυχῶς ἐστάλη εἷς παλαιὸς δεκανεὺς διότι εἶμαι εἰς ἐλεινὴν κατάστασιν με θερμῇ, ὅλη τὴν νύκτα με πονοῦσαν τὰ πόδια, ἔκραξα τὸν Ἀνδρέα Καψῆν καὶ ἔκαψε ἓνα ιουῦβλο καὶ τὸ ἔβαλα εἰς τὰ πόδια ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν μοῦ ἔκανε τίποτε, ἠναγκάσθη νά τὰ δέσω σφικτά καὶ οὕτω ἀπεκοιμήθη. Κατὰ τὰ ξημερώματα ἄρχισα νά ἰδρώνω καὶ ἀφοῦ μοῦ ἔπεσε ἡ θερμὴ ἐπῆρα 3 ζαχαρωτὰ κινίνη. Εἰς τὰς 19 ἰδίου ἐσηκώθη ζαλισμένος ἀπὸ τὸ κινίνο καὶ κομμένος ἀπὸ τὴν θερμὴν, ἐδήλωσα ἀσθένειαν καὶ δὲν πῆγα εἰς τὰ γυμνάσια, ἔστειλα τὸν θαλαμοφύλακα καὶ μοῦ ἠγόρασε 4 αὐγά, τὰ ἔβρασε ὁ δεκανεὺς Μπαριζόκας ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης εἰς ἓν πλησίον μπακάλικο. Εἰς τὰς 19 τὸ δειλινὸν με διέταξε ὁ λοχαγὸς ὅπως μεταβῶ εἰς Παλαιόκαστρον διὰ τροφάς, ἄνευ ἀντιρρήσεως ἐφάνην πρόθυμος, μοῦ ἔδωσαν τρία ζῶα, τρεῖς ἡμιονηγούς καὶ ἓνα στρατιώτην, ἀναχωρήσαμε δὲ εἰς τὰς 6^{1/2} καὶ ἐφθάσαμε ἐκεῖ εἰς τὰς 9, ἐκοιμήθημεν κάτωθεν μᾶς καρυδιᾶς, ἔκαμε ὀλίγη ψύχρα, ἐξυπνήσαμε πολὺ πρωῖ εἰς τὰς 20 ἀλλὰ μᾶς ἄργησε πολὺ ὁ κυρ λοχαγὸς τῆς Ἐπιμελητείας καὶ ἀναχωρήσαμε ἀπ' ἐκεῖ τὴν 9^{1/2}, ἐφθάσαμε δὲ ἐδῶ (Εἰρίνδῃ) εἰς τὰς 11, ἐγὼ πῆγα καὶ ἦλθα καθάλα, σήμερον εἶμαι ἡσυχος. Εἰς τὰς 21 Τετάρτη εἶμαι ἡσυχος, ὁ καιρὸς εἶναι λαμπρὸς, μᾶς ἔδωσαν καὶ μισθὸν δεκαπενθήμερον

δρ. 1,50. Εἰς τὰς 22 ἐξεκινήσαμε με τούς γυλιούς καὶ ἐπήγαμε εἰς Ἀργυρόκαστρον ἵνα κάμωμε γυμνάσια, κατασκηνώσαμε εἰς τὸ παλαιόν τὸ μέρος πού εἶχαμε κατασκηνώσει (ἐννοεῖται τούς γυλιούς τούς ἔχομε κενώσει). Τὸ δειλινὸν ἐκατέβησαν 3 λόχοι εἰς Ἀργυρόκαστρον (ἐθέλονται ὅλοι) με τούς ἀξιωματικούς των ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κυρ ἀντισυνταγματάρχου Ζυγοῦρη, διοικητοῦ τοῦ 26 συντάγματος καὶ φρουράρχου Ἀργυροκάστρου καὶ μαζί με αὐτούς ἐκάμαμε γυμνάσια πυκνῆς τάξεως τάγματος καὶ εὐρείας τάξεως, ἦτο ὠραῖον θέαμα, διανυκτερεύσαμε εἰς τὸν καταυλισμὸν μας. Εἰς τὰς 23 ἀναχωρήσαμε διὰ Εἰρίνδη καὶ ἐφθάσαμε εἰς τὰς 10 π.μ. Ἀνέλαβε ὑπηρεσία ἡ διμοιρία, μετέβην δὲ ἐγὼ εἰς Νούκοβο περίπολον με τρεῖς ἄνδρας, ἐπέστρεψα τὸ βράδυ. Σήμερον παρέδωσαν οἱ ὑπαξιωματικοί μας ὅλων τῶν διμοιριῶν, ἐκτός τοῦ λοχία Κόγκολη, ὅπως ἀπολυθοῦν. Εἰς τὰς 24 μετέβην τὴν πρωΐαν εἰς Νούκοβο, ἐκαθίσαμε ἕως τὸ μεσημέρι ἕως ὅτου ἦλθε ἡ ἄλλη περίπολος καὶ μᾶς ἄλλαξε. Ἀπόψε τὸ βράδυ θά κοιμηθῶμεν εἰς τὸ πλάγιον τῆς ἐκκλησίας δωμάτιον. Εἰς τὰς 25 Κυριακὴ ἔραψα τὰ ρούχα μου, τὸ βράδυ εἶμαι περίπολος ἀπὸ τὰς 7-12 μεσάνυκτα, κατὰ τὸ διάστημα τῆς περιπολίας μας ἐπήγαμε καὶ ἐκόψαμε ἀπὸ ἓν ροῖδο καὶ ἐφάγαμε. Εἰς τὰς 12 ἐσηκώθη ἡ δευτέρα περίπολος, διῆλθε δὲ ἡ νύξ ὠραῖα. Εἰς τὰς 26 ἡ ἡμέρα ὠραία, συσσίτιον μόνον ἐλαίας, τὸ βράδυ ἐπειδὴ πρώτη περίπολος ἦταν ὁ Σπυρίδων Σαρδελῆς ἐπήγαμε εἰς τὴν διμοιρίαν, μᾶς ἔδωσε ὀλίγον κρασί καὶ ὀλίγον μεζέ ἐκ τοῦ φαγητοῦ του καὶ ἀφοῦ εἶπαμε 1-2 τραγούδια ἐξεκινήσαμε ὅλοι μαζί ἡ περίπολος, ἐγὼ, Κ. Φιφῆς καὶ ὁ Ἐμ. Νι-

κολαῖδης, ἦτο δὲ καὶ ὠραία σελήνη καὶ ἐπήγαμε εἰς τὴν θρύσην, θά τὸ διασκεδάσαμε ὠραῖα ἐάν δὲν μᾶς συνέβαινε ἓν ἐπεισόδιον με τὸν Βασ. Σόρον, ὅστις ἦλθε εἰς τὴν θρύσην διὰ νὰ πάρη νερό τῶν ἀξιωματικῶν, ἦτο δὲ στάχτη μεθυσμένος, ὡς ἐκ τούτου διασκορπίσαμε εἰς τὰς διμοιρίας μας ὁ καθείς, ἡ δὲ περίπολος ἔμεινε ἕως ὅτου τελειώσει τὴν προσδιορισμένην ὑπηρεσίαν τῆς. Εἰς τὰς 27 ἐπέρασαμε καλά. Εἰς τὰς 28 εἶχα μεταβῆ κατὰ δειλινὸν ὡς περίπολος εἰς χωρίον Νούκοβο καὶ ἄλλαξα τὴν ἄλλην, αἴφνης μόλις ἐπέρασε 1 ὥρα πού εἶχε φύγει ἡ περίπολος μᾶς ἔρχεται ἓνας ἀγγελιοφόρος ὅπως μᾶς εἰδοποιήσει ἵνα φύγωμε ἀμέσως διὰ Εἰρίνδη, ὁ ἀγγελιοφόρος ὁμῶς ἦλθε εἰς τὸ χωρίον καὶ πυροβολοῦσε διὰ νὰ τρέξωμε πρὸς συνάντησίν του, ἡμεῖς μόλις ἠκούσαμε τούς πυροβολισμούς ἐτρέξαμε, μία δὲ γυναίκα μᾶς λέγει ὅτι ἀπὸ αὐτὸν τὸν δρόμον ἐπῆγεν ἐκεῖνος που ἐπυροβόλησε χωρὶς νὰ μᾶς εἶπῃ ἐάν ἦτο εὐζῶνος καὶ ἡμεῖς μὴ γνωρίζοντες τί τρέχει ἀμέσως δύο ἄνδρας ἀπὸ ἓν στενὸν καὶ ἐγὼ με ἓνα ἄλλον ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ στενὸν καὶ γεμίσαντες τὰ ὄπλα ἐτρέξαμε ὅπως συναντηθοῦμε εἰς τὴν θρύσην τοῦ χωρίου ὅπου καὶ κατέληγον οἱ δρόμοι, ἐνῶ ὁμῶς πῆγαμε εἰς τὴν θρύση εἶδαμε τὸν εὐζῶνα τὸν ὁποῖον ἐρωτήσαμε ἀμέσως τί τρέχει, αὐτὸς ἦτο κατακουρασμένος καὶ μᾶς λέγει νὰ φύγωμε γιὰ Εἰρίνδη τὸ ὁποῖον καὶ ἐπράξαμε ἀμέσως, πηγαίνοντες εἰς Εἰρίνδη εὐρομεν τὸν λόχον ἔτοιμον πρὸς ἀναχώρησιν, ἀμέσως καὶ ἡμεῖς ἐτοιμάσθημεν με χαρὰ διότι θά φύγωμε διὰ τὴν γραμμὴν, ἐξεκινήσαμε εἰς τὰς 6 καὶ ἐφθάσαμε εἰς Παλαιόκαστρον πού εἶναι ἡ Ἐπιμηλιτεία εἰς τὰς 8^{1/2} ὅποτε μᾶς ἔδωσαν κου-

ραμάνα ἄριον ἀφοῦ δέ τραγουδήσαμε διάφορα τραγούδια ἐξεκινήσαμε ὅλην τὴν νύκτα διὰ Τεπελένι. Τὸν γυλιόν μου τὸν ἔχω φορτωμένον εἶναι δέ γεμάτος μὲ ὅλα τὰ ἀσπρόρουχα, τὸ τί τραβήξαμε εἰς τὸν δρόμον ἕνας κύριος τὸ γνωρίζει. Εἶναι βραδιά ωραία φεγγαράδα, ἡ πλάτη μου ἀνοιξε, μοῦ φαίνεται ὅτι δέν ἔχω πλάτη παρά εἶναι μόνον τὰ λουριά τοῦ γυλιοῦ, εἶναι ἀπελπισία. Ἐπὶ τέλους φθάσαμε εἰς Τεπελένι εἰς τὰς 3 μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Ἐφθάσαμε δέ εἰς Τεπελένι ἐξ ὅλου τοῦ λόχου μόνον 50 ἄνδρες, οἱ ἄλλοι εἶναι διασκορπισμένοι εἰς ὅλον τὸν δρόμον καὶ ἀναπαύονται. Εἰς Τεπελένιον κατασκηνώσαμε ὀπισθεν ἐνός κυρίου, ἐκεῖ δέ εὐρίσκονται ἀνακατεμένα φοσκαῖς ἀλόγων, πέτριαι καὶ ξύλα, ὅπως εἴμεθα ὅμως ἡμεῖς καταπονημένοι μᾶς φαίνεται ὅτι εἴμεθα ἐπὶ παπλωμάτων, ἐκοιμήθημεν ἰδρωμένοι ἐλεεινοί, ὕστερα ἀπὸ τόση πορεία νομίζαμε ὅτι δέν θά ξημερώσωμε, εὐτυχῶς ὅμως ξημέρωσα ἐκτακτα, ἐμάθαμε δέ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπισπευσμένη ἀναχώρησις μας ἦτο ἐκ παρεξηγήσεως καὶ ἐσηκωσαν ὅλην τὴν 9ην Μεραρχίαν εἰς τὸ πόδι, μαζύ μὲ ἡμᾶς ἦλθε καὶ ὁ λόχος πού μένει εἰς Λάμποβον καθὼς καὶ δύο λόχοι ἐθελοντιῶν ἐξ Ἀργυροκάστρου οἱ ὁποῖοι ἀνεχώρησαν εἰς τὰς 29 τὸ πρωῖ, ἡμεῖς ὅμως καὶ ὁ λόχος τοῦ Λαμπόβου ἐμείναμε εἰς Τεπελένιον μέχρι νεωτέρας εἰδήσεως. (Ὅλη αὐτὴ ἡ κίνησις ἐγίνε διότι ὁ συνταγματάρχης Κρομύδας ἐπληροφορήθη ὅτι πρόκειται νὰ κάμῃ ἐπίθεσιν κάποιον σῶμα ἐξ Ἀλβανῶν μεγάλης δυνάμεως, ἐνῶ καθὼς πληροφορούμεθα ἦτο ἐν σῶμα μόνον ἐκ 200 ἀνδρῶν τὸ ὁποῖον ὅμως οὔτε ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς πρωτοφυλακὰς μας, τώρα ὅμως ἀναμένομεν δια-

ταγὰς, διὰ ποῦ νὰ πορευθῶμε.) Ἐδῶ ἐγνώρισα κάποιον Σπυρ. Παπαστεφάνου διδάσκαλον Συρρακιώτην. Σήμερον ἡ ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἀποκεφαλίστου μᾶς εἰδοποίησαν ὅπως παραταχθῶμεν πρὸς ἐπιθεώρησιν, 2 λόχοι φαντάροι καὶ ὁ λόχος ὁ ἰδικὸς μας. Ἐνῶ εἴμεθα παρατεταγμένοι οἱ τρεῖς λόχοι ὅλοι εἰς φάλαγγα λόχου, πρὸς ἡμᾶς ἦτο καὶ μία πεδινή πυροβολαρχία, ἦλθε ὁ συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ Πετριδῆς καὶ μᾶς ἐπιθεώρησε. Ἀφοῦ ἐτελείωσε τὴν ἐπιθεώρησιν ἐτάχθη εἰς τὸ μέσον τῶν τριῶν λόχων καὶ τῆς πυροβολαρχίας ἔχων αὐτὴν πρὸς τὰ νῶτα του, ἐστραμμένος δέ πρὸς τοὺς λόχους ἐκφώνησε λόγον ἐνθουσιώδη, ἔπειτα ἐστράφη πρὸς τὸν λόχον μας δηλ. τῶν Εὐζώνων καὶ μᾶς εἶπε τὰ ἐξῆς: “Ἰδιαίτερος ἀποτείνομαι πρὸς σᾶς ὡς πατριώτας μου ἀπὸ τοὺς ὁποῖους θέλω νὰ ὑπερασπισθεῖτε τὴν πατρίδα μας μέχρι τοῦ ἐνός. Ἐν ἀνάγκῃ δέ νὰ τὴν παραδώσωμεν εἰς τέφραν (στάχτη)”. Αὐτὸς δέ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς 9ης Μεραρχίας, μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν κατασκηνώσαμε εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀῶου ποταμοῦ ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἐν θέαμα ωραῖον. Ἐδῶ συναντᾷ τὸν Ἀῶον καὶ ὁ Δρίνος ποταμός, ἀπέναντί μας δεξιὰ εἶναι τὸ χωρίον πού ἐγεννήθη ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ὑψηλά εἰς τὸ βουνό. Περνοῦμε εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην μὲ ἐν εἶδος σκαφίδας. Εἰς τὰς 30 ἔχει ὄστρια φοβερή, σήμερον ὁ λόχος ἔφαγε ἐν ἀγριογούρουνο τὸ ὁποῖον ἐσκότωσε ὁ Βασ. Νίκας μὲ κάποιους ἄλλους Εὐζώνους, διασκεδάσαμε ὥραϊα εἰς ἐν ἐστιατόριον ὅπου εἶχαμε καὶ τὸν Σπυρ. Παπαστεφάνου ὅστις κτυποῦσε τὸ βιολί τὸ ὁποῖον παίζει ἐκτακτα. Ὁ καιρὸς εἶναι βροχερός καὶ καταγινόμεθα

εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν ἀντισκηνῶν μας. Εἰς τὰς 31 μικρὴ ψυχάλα ἔρριξε, ἡ δὲ ὄστρια ἐξακολουθεῖ δυνατότερα, τὴν νύκτια τῆς 31-1 Σεπτεμβρίου ἦτο ἀέρας φοβερός, τὸ ὥραϊον ἦτο πού ἤλθε μία σβελάδα καὶ μᾶς ἔσπασεν ὄλων μας τὰ ἀντίσκηνα καὶ ἐσηκώθηκε ὁ λόχος εἰς τὸ πόδι νὰ σάξουν τὰ ἀντίσκηνά τους. Ἄλλοι γελοῦν ἄλλοι βλαστημοῦν, ἀκούονται ἐδῶ ἐκεῖ χτυπήματα πού βάζουν πασάλους, ἡμᾶς δὲ μᾶς ἔσπασε ὁ εἷς πάσαλος καὶ ἐβάλαμε ἐν ὄπλον στήριγμα. Τὴν πρωΐαν τῆς 1ης Σεπτεμβρίου μου ἔστειλε ὁ λοχαγός μας νὰ εἰομασθῶ ἵνα μεταβῶ εἰς ὑπηρεσίαν (ἐπειδὴ ὁ Σπυρ. Σαρδελλῆς ἦτο ἀδιάθετος ἐστάλην ἐγώ) μέ 5 ἡμιονηγούς ἐπικεφαλῆς ἐγώ εἰς Παλαιόκαστρον διὰ ἄλευρα καὶ τσαρούχια (ἐννοεῖται ἐγώ ἔφιππος). Εἰς Παλαιόκαστρον μαγειρεύσαμε κρέας μέ σάλτσα, ἀλλὰ χωρὶς βούτυρο, ἐπειδὴ δέν εὐρίσκεται ἐδῶ. Ἐκ Παλαιόκαστρον ἀναχωρήσαμε εἰς τὰς 5 μ.μ. Ἐπειδὴ δὲ μου ἔδωσαν ἐν ἔγγραφον ἐπεῖγον διὰ τὴν διοίκησιν τοῦ τάγματος εἰς Τεπελένιον τὸ ὅποιον ἐγώ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀφήσω εἰς τὸ Κρουνέρι, δι' αὐτὸ ἠναγκάσθην ἐγώ μέ ἓνα ἄλλον ἡμιονηγόν νὰ ἐξακολουθῶμε τὸν δρόμον μας τὴν νύκτια οἱ ἄλλοι δὲ ἔμειναν εἰς τὸ πλησίον Χάνι. Ἐγώ λοιπόν πέρασα τὴν νύκτια ἀπὸ τὸ Κρουνέρι ὅπου ἔδωσα τὸ ἔγγραφον εἰς τὸν λοχίαν ὅπου εὐρίσκεται ἐκεῖ καὶ ἦλθον εἰς Τεπελένιον εἰς τὰς 11 τῆς νυκτός ὑπὸ ὥραϊαν σελήνην. Εἰς τὰς 2 ὁ λόχος μας ἀνέλαβε τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως, ἐγώ εἶμαι Βα περιπολία 12^{1/2} - 4^{1/2} τὴν πρωΐαν. Διῆλθον τὸ διάστημα τῆς περιπολίας μου ὥραϊα ὑπὸ λαμπρὰν σελήνην. Εἰς τὰς 3 διῆλθε ἡ ἡμέρα ὥραϊα. Εἰς τὰς 5 ἀναλαμβάνει ὑπηρεσία ὁ λόχος μας.

Ἐγώ εἶμαι δεκανεὺς τῆς ἡμέρας δηλ. τῆς ὑπηρεσίας. Εἰς τὰς 6 ὁ καιρός καλὸς διῆλθεν ὥραϊα. Εἰς τὰς 7 ἐνῶ τὸ δειλινὸν ἐκάμναμε ἐπιθεώρησιν εἰς τοὺς ἄνδρας μᾶς εἰδοποίησαν ὅπως μεταβῆ ὁ λόχος μας εἰς ὑπηρεσίαν φρουρᾶς. Πραγματικῶς λοιπόν ἐκανόνισε ὁ λοχίας τὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἐγώ εἶμαι εἰς τὸ φυλακεῖον καπνοκοπιτηρίου (αὐτὴ δὲ ἡ ἀπρόοπτος εἰδοποίησις φρουρᾶς ἦτο καθότι διετάχθη εἷς λόχος ὅπως ἀναχωρήσῃ δι' ἐν χωρίον). Κατὰ τὰς 6 μ.μ. ἔλαβον τρεῖς ἄνδρας καὶ μετέβην εἰς καπνοκοπιτήριον, εἶναι ἐν ἐλεεινόν κτίριον πού δέν ἤμπορῶ νὰ τὸ περιγράψω, φαίνεται ὡς αἰ παλαιαὶ φυλακαὶ τῆς Πρεβέζης. Ἐδῶ ἐκανόνισα εἰς τοὺς ἄνδρας τὰς ὥρας πῶς νὰ φυλάττουν, κατὰ τὰς 9 τῆς νυκτός διῆλθεν εἷς λοχαγός μέ δύο ἀνθυπολοχαγούς, ὁ σκοπὸς τοὺς ἐφώνασε ἄλι, ὁ λοχαγός ὅμως ἐζήτησε ἐμένα καὶ μου λέγει νὰ ἀποσύρω τὸν σκοπὸν καθότι δέν εἶναι ἀνάγκη νὰ φυλάττῃ σκοπὸς παρά νὰ κλειδώσῃτε τὴν θύραν καὶ νὰ κοιμηθῆτε. Τώρα εὐρέθην εἰς ἀμηχανίαν τί νὰ πράξω, ἔκρινα καλόν ὅμως ὅπως ὁ σκοπὸς παραμείνῃ εἰς τὴν θύραν ἐπάνω (καθότι τὸ κτίριον ἔχει μία παλαιοσκάλα πετρενία). Κατὰ τὰς 10^{1/2} διῆλθε πάλιν καὶ εὔρε τὸν σκοπόν, τοῦ λέγει δὲ, πάλιν ἐδῶ εἶσαι, δέν σοῦ εἶπα νὰ κοιμηθῆς, τοῦ λέγω ὅτι οὕτω μέ διατάξανε, μέ ἀπαντᾷ, δέν ἤξεύρουν τί τοὺς γίνεται, νὰ κοιμηθῆτε καὶ μὴ παιδεύετε τοὺς ἄνδρας, πραγματικῶς καὶ ἐγώ ἀπέσυρα τὸν σκοπόν, ἐκλείσαμε τὴν πόρτια διὰ νὰ κοιμηθῶμεν μόλις ὅμως ἐσθήσαμε τὸ κερί ἤρχισε ἡ ἔφοδος τῶν κοριῶν ἐναντίον μας, μᾶς ἔτρωγαν τὸ σῶμα ὄλον, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀνάψωμε τὸ κερί διὰ νὰ ἰδῶμεν καὶ τί νὰ ἰδοῦμε, στρατιαὶ ἦσαν

εἰς τό πάτωμα, ρίπτομε γύρω μας νερό νομίζοντες ὅτι θά μᾶς προφυλάξῃ ἀλλά τίποτε, δύο ἄνδρες ἐσηκώθησαν καί ἐφουμάριζαν καί οὔτε κᾶν ἐκοιμήθημεν. Ἐσηκώθημεν εἰς τās 8 Κυριακή φορτωμένοι ψεῖραις καί κοριοῦς, τό πρωῖ ἐπαίρναμε τὰ φορέματά μας, ψειριζόμεθα καί ἐγελοῦσαμε, τό παρομοίασα μέ τήν παλαιάν φυλακὴν τῆς Πρεβέζης, δέν θέλει ἄλλη περιγραφή. Κατά τήν νύκτα αὐτήν ἔκαμε κίνημα ὁ 3ος λόχος γιατί δέν τούς ἀπόλυσαν ἀκόμη, ἦσαν ὅλοι οἱ ἀξιωματικοί εἰς τό πόδι, τί ἀπέγινε ὅμως δέν γνωρίζομε ἀκόμη. Εἰς τās 8 ἐμάθαμε ὅτι ὁ λόχος ἔκαμε τό κίνημα καθότι εἶχον ἐπιστολάς ἀπό τούς οἰκείους τους καί τούς ἔγραφαν ὅτι οἱ ἔφεδροι τοῦ ναυτικοῦ ἀπελύθησαν. Ἐπειδή δέ εἶναι καί αὐτοί πεζοναῦται ἐζητοῦσαν νά ἀπολυθοῦν. Το φρουραρχεῖον προέβη εἰς ἀνακρίσεις καί θά τιμωρήσῃ τούς πρωταίτιους. Εἰς τās 9 καιρός βροχερός καθ' ὅλην τήν ἡμέραν ἡ δέ νύξ 9-10 ἦτο σκοτεινή, εἴμεθα κατασκηνωμένοι ἀριστερά τοῦ δρόμου κάτωθεν ἑνός βουνοῦ τήν ὥραν τοῦ ἑσπερινοῦ προσκλητηρίου, οἱ ἄνδρες ἐπειδή δέν ἔβλεπαν ἔπεφταν ἄλλοι ἐδῶ καί ἐκεῖ, ἐγώ, ὁ λοχίας Κόκαλης καί ὁ Πάνος Λαχανάς ἐπιάστημεν μπράτσο εἰς ἕν διάστημα, κατόπιν βγήκε ἐμπρός ὁ Λαχανάς, εἰς τό μέσον ἐγώ καί πίσω ὁ λοχίας καί ἀνάβοντες σπίρτα πότε ὁ ἕνας καί πότε ὁ ἄλλος ἐφθάσαμε εἰς τὰ ἀντίσκηνα χωρίς νά λασπωθοῦμε, τό ἀντίσκηνό μας δέ δέν ἔμβασε νερό καθ' ὀλοκληρίαν, κοιμήθημεν λαμπρά. Εἰς τās 10 εἶμαι δεκανεὺς τῆς ἡμέρας (ὑπηρεσίας) καί δέν ἀπομακρύνομαι τοῦ καταυλισμοῦ. Εἰς τās 11 ὁ λόχος μας εἶναι φρουρά, ἐγώ εἶμαι εἰς τό φυλακεῖον τοῦ ποταμοῦ Μπέντζας. Ἐδῶ εἰς

τόν ποταμόν εἶναι ὁ δρόμος καί δέν ἐπιτρέπεται εἰς κανέναν νά διέλθῃ πέραν τῆς ὀγδόης, μετέβην εἰς τό φυλακεῖον τοῦ ποταμοῦ, ἐδῶ εἶναι ἕν κτίριον στρογγυλόν καί ὀλίγον ὑψηλόν, φαίνεται νά ἦτο ἐκκλησία ἀλβανική, μέγαλον μνημεῖον. Εἰς αὐτό μέσα ἐκοιμήθημεν, εἶναι περιττόν νά γράψω, ἐξημερώσαμε γεμάτοι ἐλληνικῶν ζωύφίων. Εἰς τās 12 ἡμέρα ὠραία, κατά τὰ ξημερώματα ἔκανε κρῦο δυνατό. Εἰς τās 13 ἐπίσης. Εἰς τās 14 ἡ ἡμέρα τοῦ Σταυροῦ ἐπήγαμε εἰς τήν ἐκκλησίαν. Το δειλινόν ἐστήσαμεν τήν σκηνή τῶν ἀξιωματικῶν (εἶναι μεγάλη τσατούρα) τήν νύκτα δέ 14-15 ἕως τὰ μεσάνυκτα εἶχε ἀέρα φοβερόν καί βροχή, ἀπό τὰ μεσάνυκτα ἔπαυσε ὁ ἀήρ, ἡ βροχή ἐξακολουθεῖ, συνάμα ἔχει κρῦο δυνατό. Εἰς τās 15 διηλθεν καλά. Εἰς τās 16 ἐπίσης. Εἰς τās 17 ἔλαβον τηλεγράφημα ὅτι ὁ Θανάσης (Μάνος, σύζυγος τῆς ἀδελφῆς του) ὑπάγει εἰς Ἀργυρόκαστρον, μετέβην εἰς τόν λοχαγόν καί τοῦ ἐζήτησα ἄδειαν, ὅστις μοί ἔδωσε προθύμως διά 3 ἡμέρας, ἐγώ ὅμως ἀνεχώρησα τό δειλινόν τῆς ἰδίας ἡμέρας πεζός, ἐπειδή δέ δέν εἶχον πάρει γραπτὴ ἄδεια τό φυλακεῖον τοῦ Κρυονερίου μέ ἐπέστρεψεν δηλ. ἀπό 1½ ὥρα δρόμον, ἀμέσως ἐπήγα εἰς τόν λοχαγόν καί μοῦ ἔδωσε γραπτὴ, ἐπήγα εἰς Ἀργυρόκαστρον διά 6 ὥρας πεζός, εἶχα ἀναχωρήσει τό πρωῖ ὥρα 6 καί ἔφθασα εἰς τās 12. Ἐφθασα δέ ἐκεῖ εἰς τό κατάστημα τοῦ κυρ Δαρδούφη ἀκριθῶς τήν ὥραν πού εἶχε φθάσει καί ὁ Θανάσης καί ἐτοίμαζον τηλεγράφημα ὅπως μέ εἰδοποιήσουν. Ἐκάθησα εἰς Ἀργυρόκαστρον ἕως τās 20 ἰδίου. Εἰς τās 20 ἀνεχώρησα μέ ἄλογον διά Τεπελένιον, φθάσας ἐκεῖ εὔρον τόν λόχον προπαρασκευαζόμενον

ὅπως ἀναχωρήσαμε εἰς τὰς 21 τὸ πρωῖ διὰ Σάλεσι. Εἰς τὰς 21 ἐξυπνήσαμε εἰς τὰς 4 το πρωῖ, οἱ ἄνδρες ἔφαγον ζωμόν καὶ κρέας, κατόπιν κατέβημεν εἰς τὸν ποταμόν ὅπως διέλθωμεν εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην, διήλθομεν μὲ τὴν ταράτσα ἐν εἶδος σκαφίδας, ἀφοῦ διήλθομεν ὅλοι ἐβαδίσαμε διὰ τὴν Κλεισούραν διάστημα 3^{1/2} ὥρων. Ἀριστερά καὶ δεξιὰ ὀροσειρά μὲ πολὺ ὑψηλά βουνά, ἀπὸ τὴν μία πλευρά ἕως τὴν ἄλλην θά εἶναι πλάτος 80-100 μέτρα, εἰς αὐτὸ τὸ πλάτος διέρχεται ὁ ποταμός, δεξιὰ τῆς ὄχθης τοῦ Ἄωου εἶναι δρόμος τὸν ὁποῖον βαδίζομε διὰ τὸ χωρίον Κλεισούρα, ἀέρας κάποτε φυσᾷ ὀλίγον (εἶναι ὡς νὰ διερχόμεθα τὸν Ἰσθμόν μὲ τὴν παρατήρηση πού τὰ βουνά εἶναι ὑψηλότερα), τώρα ἐκαθήσαμε εἰς μίαν ἀρχαίαν γέφυρα πολὺ ὠραία, διὰ τῆς ὁποίας δύναται νὰ μεταβῆ κανεῖς εἰς τὴν ἀριστεράν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ ὅπου ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ψηλά βουνά ἔρχεται ἕνα νερό ἔκτακτο, αὐτὴν τὴν στιγμὴν δὲ διήλθομεν καὶ ἐγὼ, ἔπια νερό, ἐπῆγα καὶ κάθησα εἰς ἕνα ἴσκιον καὶ ῥέμβαζα τὸν ποταμόν διερχόμενον, πίνω ὀλίγον κονιάκ καὶ τρώγω κανέναν κουραμπιέ, εἶναι ἡ ὥρα 10 π.μ. Ἐδῶ ἐπειδὴ εἶναι νερό καὶ ἔχει κάπως περισσότερον ἀέρα θά καθήσωμε μίαν ὥραν, ἀναχωρήσαμε ἐξακολουθοῦντες τὸν δρόμον μας, ζέστη φοβερή, πολλές φορές δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπνεύσωμε, ἐξακολουθήσαμε τὸν δρόμον μας ὅλο τὸ μεσημέρι, τέλος μὲ πολὺ ζέστη καὶ κόπωση ἐφθάσαμε εἰς ἕν Χάνιον ὀνομαζόμενον Μπαρπά ὅπου θά διανυκτερεύσωμε. Εἰς τὰς 22 τὸ πρωῖ ἐφύγαμε καὶ ἐξακολουθοῦντες τὸν δρόμον μας ἐφθάσαμε εἰς ἕν Χάνι ὅπου εἶναι κατασκηνωμένος ἕνας λόχος. Ἐκαθήσαμε περὶ μίαν ὥρα, μέρος ὠραῖον, κατό-

πιν ἐξακολουθοῦντες τὸν δρόμον μας ἐφθάσαμε εἰς μίαν χαράδραν ἡ ὁποία διαρκεῖ 4 ὥρας, αὐτὴ εἶναι ἐν τῷ μέσῳ δύο ὑψηλῶν βουνῶν, εἰς τὸ δεξιόν βουνόν εἶναι ἕνα μονοπάτι ἀριστερά τοῦ ὁποίου εἶναι κρημνός μέγας, αὐτὸ τὸ χωρὶν τὸ περάσαμε μεσημέρι, νερό οὐδαμοῦ, ὅλοι οἱ ἄνδρες ἐμνησκον εἰς τὸν δρόμον διασκορπισμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ὁ λοχαγὸς ἔφιππος ὁ δὲ ἀνθυπολοχαγὸς μας ἐτυραγνεῖτο μὲ ἡμᾶς, ἀναπνοὴ δὲν ἤμπορούσαμε νὰ πάρωμε, ὁ ἰδρώτας ἐπῆγαινε ποτάμι, πολλάκις ἐπιπτε εἰς τὰ μάτια μου καὶ μὲ τσούζανε, ἀκολουθεῖ δὲ καὶ ἀνήφορος, ἐπιτέλους ἐφθάσαμε εἰς ἕνα λόφον ὅπου σταθεμεῖ μία διμοῖρια. Ἐκεῖ ἀγόρασα μίαν κουραμάνα ἄρτον, μοῦ ἔδωσαν καὶ ὀλίγον τυρὶ οἱ στρατιῶται, νερό ὅμως ποῦ; Κάπου ὅμως βρήκαμε μίαν βρυσούλα ἡ ὁποία ἔτρεχε σταλαγματιὰ σταλαγματιὰ, διὰ νὰ γεμίση κανεῖς ἕν παγούριον χρειάζονται 5 λεπτά τουλάχιστον, πρέπει νὰ φαντασθῆ κανεῖς πόσοι στρατιῶται ἐπρόφθασαν καὶ ἔπιον. Ἀφοῦ καθήσαμε μόνο μίαν ὥρα ἤλθομε οἱ στρατιῶται ἀπ' ἐκεῖ. βαδίσαμε ἐν μονοπάτι ἐπὶ ἐνός λόφου, κατόπιν ἐπέσαμε εἰς ἄλλην χαράδραν ἀπὸ κρημνόν τόσον πού ὁ λοχαγὸς ἠναγκάσθη νὰ κατέβη ἐκ τοῦ ἵππου, ἀφοῦ κατέβημεν τὴν χαράδραν ἔπρεπε νὰ ἀνέβωμε πάλιν ἀπὸ κρημνόν λόφον, μὴ δυνηθέντες ὅμως ἐκαθήσαμε ἐπὶ ἕν τέταρτον καὶ κατόπιν ἐξακολουθοῦντες τὸν δρόμον μας ἀπὸ διάστημα μιᾶς ὥρας ἐφθάσαμε ἐπιτέλους ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ διευθύνθημεν εἰς τὸ μέρος ὅπου ἦσαν κατασκηνωμένοι δύο λόχοι, κατασκηνώσαμε καὶ ἡμεῖς. Εἰς τὰς 23 Δευτέρα πρωῖ πρωῖ ἐστείλαμε ἀμέσως σκοπούς εἰς τὰς προφυλακὰς καθότι διετάχθησαν νὰ φύγουν οἱ λόχοι, 350 ἄν-

δρας τούς αντικαταστήσαμε 184 άνδρες, νά φαντασθῆ κανεῖς τί γίνεται, ὑπηρεσία πού ἐκτελεῖτο ἀπό 350 άνδρας πρέπει νά τήν ἐκτελέσωμε 184 άνδρες. Σήμερον ὅλην τήν ἡμέραν μείναμε νησιτικοί, κατά τάς 5 1/2 μ.μ. ἐφάγαμε μόνον σουπα χωρίς ψωμί καθότι δέν ἦλθε εἰσέτι, ὁ στρατός ἐπεινάσε καί διασκορπίσθησαν οἱ άνδρες ἄλλοι διά σταφύλια, γκόρτσα, κυδώνια κλπ διά νά χορτιάσουν, ἐξεκίνησα καί ἐγώ καί δέν εὔρον πουθενά, ἔστειλα ὁμως κάποιον καί μοῦ ἔφερε ροκίσιο ψωμί καί σταφύλια καί ἔφαγον ὀλίγον, νερό καί ἐδῶ ὑπάρχει θρυσούλα μέ σταγόνας, ἀρχίσαμε ἀπό σήμερον πεῖνα καί δίψα, εἰς τάς 24 ἐπίσης ἐξακολουθεῖ πεῖνα, ὁ λοχαγός ἔβαλε σκοπούς ἵνα μή πηγαίνομε εἰς τό χωρίον, ἐγώ ὁμως, ὁ λοχίας Κόκαλης, Σπ. Σαρδελῆς, Ἰωάν. Κοκκινάτος καί Μιχ. Μαγκλάρας ἐπεράσαμε ἀπό ἄλλο μέρος καί πηγαίνοντες εἰς τό χωρίον ἐπέσαμε εἰς μίαν κρυνιά κατόπιν εἰς μίαν ἀμυγδαλιά, ἐν τῷ μεταξῦ εὐρίσκομε καί ἕνα στρατιώτη μέ μπομπότα, τοῦ ἐζητήσαμε καί οὕτω ἐφάγαμε ἀπό ὀλίγον, κατά τάς 8 1/2 μ.μ. μᾶς ἔδωσαν μόνον ζωμόν μέ ὀλίγον κρέας καί οὕτω ἐκοιμήθημεν. Εἰς τάς 25 ὁ λοχαγός διέταξε τόν λοχίαν Κόκαλην ὅπως μεταβῆ εἰς τόν ἀπέναντι λόφον ὅπου ἔχει ἀποσπασθῆ μία διμοιρία ἵνα ἐξετάσῃ τί ὑπηρεσία κανονίζει ὁ ἐκεῖ λοχίας, μέ πήρε καί μένα (πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι τό νά μεταβῆ εἰς τό ἀπέναντι μέρος θά περάσῃ κανεῖς χαράδρας καί δάση πυκνά). Ἐνῶ ἐβαδίζαμε εἰς τό δάσος ἔξαφνα ὁ λοχίας διακρίνει ἕν δένδρον ὀνομαζόμενον σούρβα, πλησιάσαντες λοιπόν ἐφάγαμε πολλά, γεμίσαμε δέ καί τό σακίδιον, ἔχουν γεῦσιν ὠραίαν, ἐξακολουθοῦντες τόν δρόμον μας ἐφθάσαμε τέλος ἀλλά καί ἐκεῖ-

νοι μᾶς λέγανε τά βάσανά τους μέ τήν πεῖνα. Ἀφοῦ ἐξέτασε ὁ λοχίας ἐφύγαμε διά ἕνα μοναστήρι Τουρκικό (Ντεκές) μέ τήν ἰδέαν νά εὔρωμεν ὀλίγον ψωμί ἢ τίποτε ἄλλο, δυστυχῶς εἶχε ὀλίγην μπομπότα πολύ ξυνή καί δέν ἤμπορέσαμε νά φάγωμε, εἰς τόν δρόμον ὁμως ἐφάγαμε πολλά σταφύλια (ὁ Ντεκές εἶναι εἰς τό ἄκρον ἐνός λόφου), ἐφύγαμε ἀπ' ἐκεῖ διά τόν λόχον μας, ἦλθαμε κατά τάς 12 τό μεσημέρι, ψωμί οὔτε σήμερα ἔχομε, αὐτήν τήν στιγμὴν περιμένω ἕνα στρατιώτην ὅπως μοί φέρει μπομπότα, ἄς ἴδωμεν λοιπόν πῶς θά περάσωμε καί σήμερον. Εἶμεθα κατασκηνωμένοι πλαγίως τοῦ χωρίου εἰς τό μέσον δύο λόφων, πάνω εἰς τούς λόφους ἔχομε τάς προφυλακάς, ὁ ἕνας ὁ λόφος ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔχει ὀλίγα δένδρα καί εἶναι ὠραῖα αἱ προφυλακαί, ὁ πρὸς τὰ ἀριστερά εἶναι ἐντελῶς σπανός δέν ἔχει καθόλου δένδρα καί παιδεύονται ὀλίγον αἱ προφυλακαί, ἀπό τάς δύο προφυλακάς ἐξέρχονται περίπολοι τήν νύκτα ἀπό δύο, μία διμοιρία ἐν ἐπιφυλακῇ καί ἄλλους σκοπούς καταυλισμοῦ. Μόλις ἦλθε ὁ στρατιώτης καί μᾶς ἔφερε ὀλίγον μπομπόταν καί ἔχει ὁ θεός. Τό ἐσπέρας μᾶς δώσανε συσσίτιον κρέας μέ μακαρόνια καί ὀλίγην μπομπότα πού ἐπρομηθεύθη ὁ λοχαγός ἀπό τό χωρίον, κατά τάς 8 τῆς νυκτός ἦλθον καί μεταγωγικά μέ τήν κουραμάνα καί μά τήν χαρά μας, ἔμεινε ὁμως ἡ διανομή διά τήν πρῶϊαν. Κατά τό διάστημα τῆς νυκτός 25-26 εἶμεθα ὅλοι ξύπνιοι καί ἐν ἐπιφυλακῇ οἱ δέ ἀξιωματικοί μας κάνουν ἐφόδους εἰς τάς προφυλακάς κάθε ὥραν (ἔχουν αὐστηράς διαταγὰς ὅπως ἀγρυπνοῦμε καί τοῦτο θά πράττωμεν κάθε θράδου, δηλ. θά εἶμεθα αὔπνοι καί εἰς περιπόλιας, θά κοιμούμεθα τήν ἡμέραν). Εἰς τάς

26 το πρωί μᾶς ἐμοίρασαν ψωμί κουραμένα καί οὕτω ἠσυχάσαμε ὀλίγον ἀπό τὰς ἐφόδους που ἐκάναμε εἰς τὰ σταφύλια, κράνα κλπ. Εἰς διάστημα 4 ἡμερῶν ἐζούσαμε μέ κράνα, γκόρτσα, σταφύλια καί μέ ὀλίγην μπομπότα. Ὁ λοχαγός μας ἐζήτησε ἐνίσχυσιν ἀπό 60 ἄνδρες συνάμα καί πολεμοφόδια ἐκ τῶν ὁποίων ἤλθον σήμερον 8 κιβώτια. Ἔχομε διαταγὴν ἐάν συμβῆ τίποτε εἰς τὸ χωρίον ἢ ἀπέναντι νά προβῶμεν εἰς σφαγὰς καί φωτιά παντοῦ. Τό γεῦμα μᾶς ἔδωσαν τυρί, τὸ ἐσπέρας συσσίτιον φακὴ, ἐκοιμήθημεν ἐν ἐπιφυλακῇ. Εἰς τὰς 27 ξυπνήσαντες μᾶς ἤλθον δύο ἔγγραφα καί ἀμέσως ὁ λοχαγός μᾶς διέταξε νά ἐτοιμασθῶμε καθότι πρόκειται νά μᾶς κάνουν αἰφνιδιασμόν οἱ Ἀλβανοί, ἐτοιμάσθημεν ἀμέσως μέ τούς γυλιούς ἀφήσαντες μόνον τὰ ἀντίσκηνα στημένα καί αἱ δύο αἱ διμοιρίαι, καταλάβαμε κάτι λόφους στείλαμε δέ ἀπό μίαν ἐνωμοτίαν πρὸς τὰ ἐμπρός μας εἰς κάτι λόφους ἀπέναντί μας καί οὕτω περιμένομε. Τό δειλινόν διετάχθησαν αἱ διμοιρίαι νά υπάγουν εἰς τὸν καταυλισμόν ἀφοῦ προηγουμένως ἀντικαταστήσουν τὰς πρὸς τὰ ἐμπρός μας ἐνωμοτίας ὃ καί πράξαμε. Ἐπειδὴ ἦτο σειρά τῆς ἐνωμοτίας μου ὅπως ἀντικαταστήσῃ τὴν προηγουμένην ἐπήγαμε εἰς τὸν πρὸς τὰ ἐμπρός μας λόφον δηλ. μίαν ὥρα μπροστά ἀπὸ τὰς προφυλακάς. Ἐκεῖ μέ ἓνα στρατιώτην Κούκα Ευστάθιο (Λισκοβίτη) ἐπήγαμε μισὴ ὥρα πέραν τοῦ λόφου ἐπὶ μίαν ὥραν καί ἐπιστρέψαμε, ἡ ὥρα εἶναι 7^{1/2} τῆς νυκτός. Ὅλην τὴν νύκτα εἶμαι περιπολία. Ἐνῶ εἶμεθα κάτωθεν ἐνός δένδρου, μόλις ἐκάθισε τὸ φεγγάρι ἔπασσε δυνατὴ βροχὴ μέ φρικτὰς ἀστραπάς, εὐτυχῶς διήρκεσε ὀλίγον, δέν ἐβράχην πολὺ καθὼς εἶχα τὴν κουβέρτα ἐπάνω μου. Οὕτω

διῆλθε ἡ νύξ τῆς 27-28 ἡ ἡμέρα Παρασκευὴ ξημερώνοντας Σάββατον. Εἰς τὰς 28 ἡ διμοιρία μας θά ἔχη τὰ φυλακεῖα, ἡ ἡμέρα ὅμως εἶναι ὠραία. Διετάχθημεν δύο ἐνωμοτίαι ἐκ τῆς διμοιρίας μας ὅπως μεταβῶμε 1/2 ὥραν δεξιὰ τοῦ καταυλισμοῦ εἰς ἓνα λόφον ἔχοντες πρὸς τὰ κάτω τὸ χωρίον Μπόμπης. Ἐμπρός μας δέ εἶναι τὸ ὑψηλὸν βουνόν τὸ ὁποῖον κατέχει εἰς λόχος Εὐζώνων, ὀνομάζεται Τόσκασι, καί ἔχομεν ὁ λόχος ἐκεῖνος καί ἡμεῖς πρὸς τὰ κάτω τὸ χωρίον τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς μίαν χαράδρα ἣτις διαρκεῖ δύο ὥρας τὰ δέ σπῖτια εἶναι χωριστά εἰς διάστημα 200 μέτρα τὸ ἐν ἀπὸ τὸ ἄλλο, εἶναι δέ τὸ ἐπικινδυνέστερον χωρίον. Εἰς τὰς 29 Κυριακὴ ἡ ἡμέρα ὠραία, κάνει καί κρῦο, τὸ μεσημέρι ἤλθε ἄλλη διμοιρία καί μᾶς ἄλλαξε. Ὁ λόχος μας ἄλλαξε καταυλισμόν καί ἤλθομεν 1/2 ὥρα δεξιώτερα τοῦ πρώην. Εἰς τὰς 30 ὁ καιρὸς φαίνεται βροχερός καί περισσότερον πρὸς τὸ κρῦο. Τὸ ἐσπέρας 30-31 εἶμαι σκοπὸς καταυλισμοῦ, ὄλην τὴν νύκτα φοβερόν ἀέρα καί κρῦο. Εἰς τὰς 31 ἐξακολουθεῖ ὁ ἴδιος καιρὸς συνάμα καί βροχὴ, πίπτει καθ' ὄλην τὴν ἡμέραν νερόχινο, ἀέρας φοβερός, κρῦο δυνατό καί βροχὴ, εἶμαι καί σήμερον σκοπός. Ὁ Ὀκτώβριος μᾶς ἤλθε μέ κρῦα φοβερά, ἡ ἡμέρα Τρίτη ἐχίονισε σ' ὅλα τὰ περίξ βουνά, ὁ καιρὸς καθ' ὄλην τὴν νύκτα 1-2 ἦτο ὁ ἴδιος, δέν ἠμπορούσαμε νά ζεσταθῶμε κατ' οὐδένα τρόπον, μᾶς ἤλθε διαταγὴ ὅπως ἐτοιμασθῶμε ἵνα ἀναχωρήσωμε διὰ τὴν Κλεισοῦραν. Εἰς τὰς 2 ὁ ἴδιος καιρὸς, δέν ἠμπορῶ νά γράψω ἀπὸ τὸ κρῦο, ἀναμένομε τὸν στρατιόν ὅπου θά μᾶς ἀντικαταστήσῃ διὰ νά ἀναχωρήσωμε ἡμεῖς. Εἰς τὰς 3 ἤλθον οἱ στρατιῶται πρὸς ἀντικατάστασίν μας.

Ἀναχωρήσαμε ἀπὸ Σάλεσι εἰς τὰς 11 1/2 π.μ. καὶ ἐφθάσαμε εἰς Τεπελένιον ἀπὸ ἓν μονοπάτι ἄθλιον, εἰς τὰς 8 μ.μ. εἶμεθα ὅλοι ἐλεεινοί. Εἰς τὰς 4 μᾶς διατάζουν νὰ μεταβοῦμε εἰς τὰς προφυλακὰς Σαλιαρί. Εἰς τὰς 5 τὸ πρωῖ ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τοῦ λόχου μας ὁ ἀνθυπολοχαγὸς μας ἀναχωρήσαμε διὰ Σαλιαρί καὶ μετὰ 4 ὥρων πορεία ἐφθάσαμε, ἀνέβημεν εἰς ἓν βουνόν καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ εὐρίσκεται τὸ χωρίον, κατασκηνώσαμε ἐν τῷ μέσῳ λόφων ὅπου σχηματίζεται εἶδος λεκάνης, πρὸς τὰ ἔμπρὸς μας ἔχομε ἓν βουνόν ὑψηλὸν τὸ ὁποῖον μᾶς χωρίζει τὰ σύνορα, εἰς ἓν μονοπάτι τοῦ ὁποῖου ἔχομεν ἓν φυλακεῖον, ἀριστερά μας ἔχομε τὰ ὄρη τῆς Κρόορας (Γκρίμπας) εἰς τὰ ὁποῖα ἔχομε τρία φυλακεῖα, τὸ ἓν εἶναι ἔχον μέτωπον πρὸς ἡμᾶς, τὸ δεύτερον εἶναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ τὸ τρίτον τὸ ὁποῖον ἀπέχει τρεῖς ὥρας εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ αὐχένου ὅπου σχηματίζεται ἀπὸ τὸ βουνόν πού μᾶς χωρίζει καὶ ἀπὸ τὰ τῆς Κρόορας. δεξιὰ μας εἶναι εἰς μαχαλάς εἰς ἓνα μικρὸν λόφον δεξιώτερα τοῦ ὁποῖου ἔχομεν ἓν φυλακεῖον καὶ κάτωθεν δεξιὰ ὅπου εὐρίσκεται ὁ Ἄωος ἔχομε τρία φυλακεῖα εἰς τὰ ὁποῖα διέρχονται οἱ χωρικοὶ μὲ λέμβους ἀπέναντι. Ἐμπροσθεν τοῦ βουνοῦ πού χωρίζει σχηματίζεται μία χαράδρα ἀρχίζουσα ἀπὸ τὸν Ἄωον καὶ καταλήγουσα εἰς τὸν αὐχένα. Τὸ χωρίον Σαλιαρί διαιρεῖται εἰς τρία χωρία, τὸ ἄνω Σαλιαρί, μέσον καὶ κάτω, ὅπου εὐρισκόμεθα κατασκηνωμένοι, τὸ μέσον εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς χαράδρας καὶ ἀπέχει 1 1/2 ὥρα ἀπὸ ἡμᾶς, τὸ ἄνω εὐρίσκεται 3 ὥρας μακρύτερα. Ἐπίσης ἐκ τῆς χαράδρας τὸ νερό πού παίρνομε εἶναι 3/4 μα-

κρῦα καὶ ρεεῖ ἐπὶ τῆς χαράδρας ἀπὸ ὕψος 3 μέτρων. Ὁ ἥλιος βγαίνει εἰς ἡμᾶς εἰς τὰς 8 καὶ δύει εἰς τὰς 3 1/2 καθότι ἔχομε περίξ βουνά. Εἰς τὰς 7 ἐπήγαμε μὲ τὸν ἀξιωματικὸν εἰς τὰ χωριά μέσον καὶ ἄνω Σαλιαρί, ἀπ' ἐκεῖ εἰς τὸν αὐχένα τῆς Κρόορας καὶ περάσαμε ἀπὸ τὰ λοιπὰ φυλακεῖα. Εἶχαμε ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν πού βαδίζαμε ἐπὶ τῶν βουνῶν εἰς μέρη ἀπόκρημνα. Εἰς τὰς 9-10 τὴν νύκτα ἐκ κακῆς ἀντιλήψεως τοῦ φυλακεῖου τῆς κορυφῆς ἐπυροβόλησε, ἔρριψε δὲ περὶ τὰς 80 βολάς. Ἐκείνην τὴν νύκτα ἦτο καὶ ὁ ταγματάρχης μας λοχαγὸς Ροῖλὸς καὶ ἀμέσως ἐμπήκαμε εἰς τὴν γραμμὴν κατὰ διμοιρίας καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸν καταυλισμὸν εὐρισκόμεθα δύο μόνον τὴν μὲν τρίτην ἀνέλαθεν ὁ ἐπιλοχίας τὴν δὲ ἰδικὴν μας τετάρτην ὁ ἀνθυπολοχαγὸς μας, φορτώσαντες δὲ καὶ τὰ πυρομαχικά ἀναμένομε. Ὁ ταγματάρχης διέταξε τὸν ἐπιλοχίαν μὲ δύο ἐνωμοτίας ὅπως μεταβῆ καὶ ἐξετάσῃ. Πραγματικῶς ἀνεχώρησε, μᾶς εἰδοποίησε ὅμως ὅτι δέν ἦτο τίποτε καὶ ἐπέσαμε νὰ κοιμηθοῦμε. Αὐτὴν τὴν νύκτα εἶμαι δεκανεὺς τῆς ἀλλαγῆς καὶ μόλις παρέδωσα καὶ ἐτοιμαζόμενη νὰ κοιμηθῶ ἀκούω ἄλλους πυροβολισμοὺς συνάμα καὶ τὸν σκοπὸν φωνάζοντα "εἰς τὰ ὄπλα" καὶ ἀμέσως ἐσηκώθημεν πάλιν ἀλλὰ καὶ πάλιν δέν συνέβη τίποτε, ἡ ὥρα εἶναι 2 μετὰ μεσονύκτιον καὶ οὕτω διήλθεν ἡ νύξ. Εἰς τὰς 10 τὸ πρωῖ μᾶς ἔβαλε εἰς τὴν γραμμὴν ὁ ταγματάρχης καὶ κατέταξε τὸν λόχον εἰς ἐνωμοτίας κ.τ.λ. Ἐμὲ δὲ μὲ ἔβαλε εἰς τὴν μετόπισθεν ὑπηρεσίαν. Ὁ καιρὸς πηγαίνει λαμπρὸς, λιακάδα, τὴν νύκτα καὶ τὰ χαράματα βάζει ὀλίγον κρῦο.»

Στο σημείο αυτό ο νεαρός εθελοντής σταμάτησε να γράφει και έτσι δεν γνωρίζουμε για την παραπέρα πορεία του λόχου και πότε απολύθηκαν από το στρατό οι Πρεβεζάνοι εθελοντές, που δεν ήταν μόνο 46 αλλά περισσότεροι. Ο μεθυσμένος Βασ. Σώρος ήταν Πρεβεζάνος, κρεοπώλης. Η 9η μεραρχία, έδρα της το Αργυρόκαστρο, είχε μειωμένη δύναμη. Τα κενά της τα κάλυψαν οι εθελοντές Ηπειρώτες και οι πλεονάζοντες άνδρες του ναυτικού. Ο λόχος των πρώτων Πρεβεζάνων στρατιωτών του Ελληνικού στρατού εντάχθηκε στο 24 σύνταγμα, το οποίο μετά τους πολέμους είχε την έδρα του στην Πρέβεζα και ήταν γνωστό ως σύνταγμα Πρεβέζης. 27 χρόνια αργότερα νεώτεροι Πρεβεζάνοι πολέμησαν στα ίδια βουνά υπό

την σημαία του 24ου. Βέβαια δεν έφθασαν στο Τεπελένι, την Κλεισούρα και τα βουνά όπου αφήσαμε τον λόχο των Πρεβεζάνων εθελοντών ανεπτυγμένο.

Με την δημοσίευση του ημερολογίου αυτού αποκαλύπεται μέρος μιας πτυχής της τοπικής μας ιστορίας και μαθαίνουμε τα ονόματα πολλών θερμών Πρεβεζάνων πατριωτών. Έτσι θα μάθει και ο φίλος μου Λαμπράκης πού πήγε, τι έκανε και πόσο καταπονήθηκε ο εθελοντής πατέρας του.

Επειδή οι παλαιές και άδολες γραφές που αναφέρονται στη ζωή του τόπου μας φέρνουν κοντά στις ρίζες μας και φωτίζουν τις παραδοσιακές αξίες, πρέπει όσες υπάρχουν να έλθουν στο φως της δημοσιότητας.

Πρακτικά
Επιστημονικού Συνεδρίου
(Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1994)

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Η ζωή και το έργο του

Επιμέλεια έκδοσης: Χρίστος Α. Τέζας

Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας
Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

Πρέβεζα 1997

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ (*)

Αρχαιολόγος, Πανεπιστήμιο Cambridge Αγγλίας

Κατάλοιπα παλαιολιθικής κατοίκησης στο Νομό Πρεβέζης

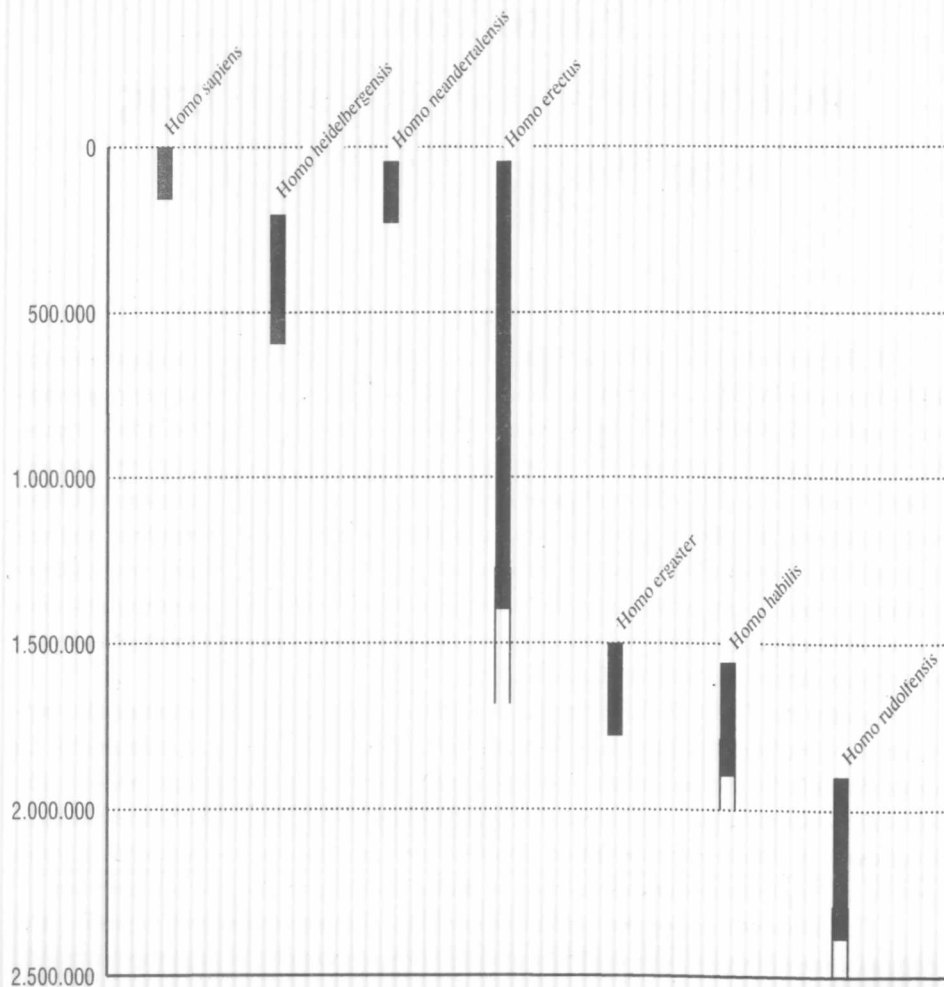
Η Παλαιολιθική περίοδος καλύπτει το διάστημα από την πρώτη εμφάνιση του ανθρώπου στη Γη μέχρι την τελική υποχώρηση των παγετώνων στο βόρειο ημισφαίριο (περίπου 2.400.000–10.000 χρόνια πριν από σήμερα). Η Παλαιολιθική, όμως, δεν είναι απλώς το αρχαιότερο και μακρότερο στάδιο της ιστορίας του ανθρώπου. Είναι η εποχή κατά την οποία οι βιολογικοί μας πρόγονοι εξελίχθηκαν ανατομικά και διανοητικά στο σύγχρονο άνθρωπο και ανέπτυξαν τα καίρια χαρακτηριστικά του πολιτισμού: την ικανότητα ομιλίας, τη συμβολική και θρησκευτική σκέψη, την καλλιτεχνική ευαισθησία, την ικανότητα επέμβασης στο φυσικό περιβάλλον και την τεχνολογία, το σχεδιασμό, δηλαδή και την κατασκευή αντικειμένων που επαυξάνουν τις φυσικές δυνατότητες του ανθρώπινου σώματος.

Η μελέτη της Παλαιολιθικής βασίζεται σε διεπιστημονική συνεργασία και έχει στόχο να προσεγγίσει συνολικά τη διαδικασία γένεσης του ανθρώπινου πολιτισμού. Οι αρχαιολογικές θέσεις μελετώνται και ερμηνεύονται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του παλαιογεωγραφικού και παλαιοοικολογικού περιβάλλοντός τους. Τα δεδομένα προσεγγίζονται σε χρονολογική κλίμακα χιλιάδων ετών, αγνοώντας τα σύγχρονα σύνορα κρατών και ηπείρων και υπερβαίνοντας τη σημερινή γεωμορφολογία του πλανήτη.

Η Παλαιολιθική παραμένει ακόμη και σήμερα η λιγότερο γνωστή περίοδος του ελληνικού παρελθόντος, στη σκιά των μνημείων της κλασσικής και κρητομυκηναϊκής

(*) Η Δήμητρα Παπαγιάννη εκπαιδεύει τη διδακτορική διατριβή της στο τμήμα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge στην Αγγλία με θέμα τη Μέση Παλαιολιθική στην Ήπειρο και την Κέρκυρα.

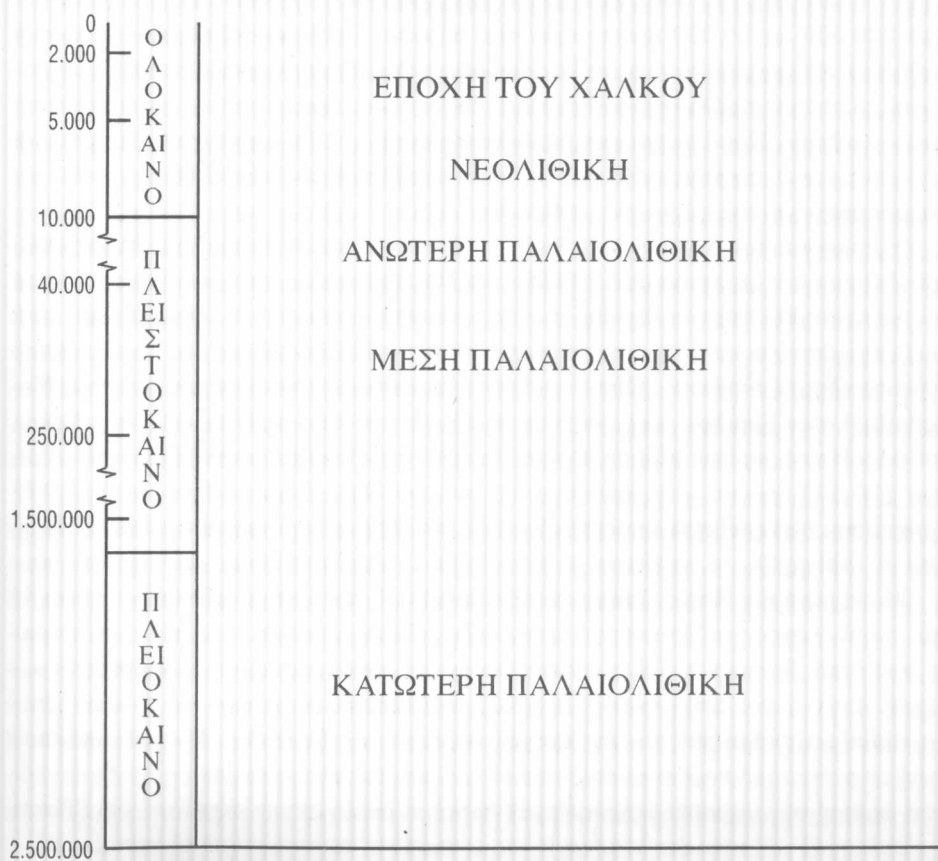
αρχαιότητας. Η Ήπειρος είναι η μόνη περιοχή της Ελλάδας στην οποία η Παλαιολιθική έχει ερευνηθεί συστηματικά τα τελευταία 35 χρόνια. Η διάρκεια αυτών των ερευνών, οι οποίες χρηματοδοτούνται κατά το μέγιστο μέρος από διεθνή κονδύλια, δείχνει ότι η επιστημονική σημασία της περιοχής ξεπερνά κατά πολύ και τον τοπικό και τον ελλαδικό χώρο. Πριν, όμως, αναφερθούμε αναλυτικά στα ευρήματα και τους αρχαιολογικούς χώρους, είναι σκόπιμη μια συνοπτική εισαγωγή στην Παλαιολιθική εποχή.

Πίνακας 1: Χρονολογική κλίμακα της βιολογικής εξέλιξης του ανθρώπου. Η χρονολόγηση δίνεται σε χρόνια πριν από σήμερα. Πολλοί μελετητές θεωρούν τους *Homo erectus* και *Homo ergaster* ως ένα είδος. Το ίδιο συμβαίνει και με τους *Homo habilis* και *Homo rudolfensis*.

**Μερικά στοιχεία για την εξέλιξη του ανθρώπου
και την Παλαιολιθική Εποχή**

Η μακρότατη φάση της Παλαιολιθικής δεν υπήρξε καθόλου ομοιόμορφη. Σημαδεύτηκε από σημαντικές αλλαγές στη βιολογική και πολιτιστική εξέλιξη του ανθρωπίνου γένους (Πίν. 1,2). Το αρχαιότερο είδος του γένους Homo, ο Homo habilis, εμφανίστηκε στην Αφρική πριν από περίπου 2,4 ή 2,3 εκατομμύρια χρόνια. Σ' αυτόν αποδίδονται τα πρώτα λίθινα εργαλεία, τα οποία χρονολογούνται στην ίδια εποχή.

Πίνακας 2: Χρονολογική κλίμακα της πολιτιστικής εξέλιξης από την Κατώτερη Παλαιολιθική μέχρι σήμερα. Η χρονολόγηση δίνεται σε χρόνια πριν από σήμερα.

Η επόμενη εξελικτική φάση ήταν η εμφάνιση ανθρώπων που περπατούσαν σε όρθια στάση (*Homo erectus*), στην Αφρική, πριν από 1,8 εκατομμύρια χρόνια. Αυτό το χαρακτηριστικό τους έδωσε τη δυνατότητα να διανύουν μεγάλες αποστάσεις, και φαίνεται ότι συνέβαλε στην εξάπλωσή τους και έξω από την αφρικανική ήπειρο, πριν από περίπου 1,5 εκατομμύρια χρόνια, ή ίσως και νωρίτερα. Ο *Homo erectus* είναι η αρχαιότερη μορφή ανθρώπου που κατοίκησε την Ασία και την Ευρώπη.

Πριν 400.000-250.000 χρόνια περίπου ζούσε στην Αφρική και την Ευρώπη μια μορφή ανθρώπου που συνδέεται άμεσα με τον σύγχρονο, έμφρονα άνθρωπο (archaic *Homo sapiens*). Από την εξελικτική αλλαγή αυτού του αρχαϊκού σύγχρονου ανθρώπου εμφανίστηκε στην Ευρώπη ο *Homo neanderthalensis* (ή *Homo sapiens neanderthalensis*), που κατοίκησε την Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή στο διάστημα από 230.000 ως 30.000 χρόνια πριν από σήμερα. Οι Neanderthal ήταν οι πρώτοι άνθρωποι που κατάφεραν να επιβιώσουν σε ψυχρές κλιματολογικές συνθήκες, φρόντιζαν τα ανάπηρα μέλη της ομάδας τους, έθαβαν τους νεκρούς τους, και πιθανόν τελούσαν τελετές. Παρά τα χαρακτηριστικά τους αυτά, τα τελευταία χρόνια θεωρούνται από τους περισσότερους μελετητές ως ένας τυφλός εξελικτικός κλάδος και όχι ως άμεσοι πρόγονοι του σύγχρονου ανθρώπου.

Η εμφάνιση του σύγχρονου ανθρώπου, *Homo sapiens* (ή *Homo sapiens sapiens*), τοποθετείται στο διάστημα από 200.000 ως 100.000 χρόνια πριν από σήμερα. Κατά την επικρατούσα σήμερα θεωρία, ο *Homo sapiens* εμφανίστηκε στην Αφρική, από εκεί μετανάστευσε και μέχρι την τελευταία φάση της Παλαιολιθικής είχε σταδιακά κατοικήσει όλες τις ηπείρους. Όπου συνάντησε αρχαιότερους πληθυσμούς, π.χ. τους Neanderthal στην Ευρώπη, τους οδήγησε σε εξαφάνιση μέσα σε λίγες χιλιετίες. Φαίνεται ότι ο *Homo sapiens* πέρασε από την Αφρική στην Εγγύς Ανατολή (πριν από περίπου 120.000 χρόνια), στα Βαλκάνια και την ανατολική Ευρώπη (πριν από 43.000 χρόνια) και από εκεί στην υπόλοιπη Ευρώπη (40.000 χρόνια πριν από σήμερα). Πριν από 30.000 χρόνια το αργότερο, οι Neanderthal είχαν εξαφανιστεί από την Ευρώπη.

Η υπεροχή του *Homo sapiens* σε σύγκριση με τα αρχαιότερα φύλα είναι εμφανής στη συμπεριφορά του: δημιουργεί τέχνη, τελεί τελετές, φτιάχνει εργαλεία ή κοσμήματα από οστά, δόντια ή κοχύλια, οργανώνει τον οικιστικό του χώρο, προμηθεύεται εκλεκτές πρώτες ύλες από μακρινές περιοχές, και κατέχει τεχνολογία που του επιτρέπει να επιβιώσει ακόμη και στις πιο ψυχρές περιοχές της Ευρασίας. Πολλοί συνδέουν αυτά τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του *Homo sapiens* με την εμφάνιση σύνθετου λόγου, ικανού να εκφράσει αφηρημένες έννοιες, η οποία με την σειρά της αποδίδεται σε βιολογικές αλλαγές στη λειτουργία του εγκεφάλου και του νευρικού συστήματος.

Η Παλαιολιθική σηματοδεύτηκε επίσης από εντονότερες κλιματολογικές και γεωμορφολογικές αλλαγές που προκαλούνταν από την εναλλαγή ψυχρών και θερμών περιόδων. Κατά τις ψυχρές περιόδους η Β. Ευρώπη, η Β. Ασία και οι μεγάλες οροσειρές καλύπτονταν από πάγους. Στις περιόδους μέγιστης εξάπλωσης των παγετώ-

νων μέχρι και 32% της επιφάνειας της Γης καλύπτονταν από πάγους, ενώ στις θερμές περιόδους το ποσοστό αυτό έπεφτε σε 10%, όσο δηλαδή είναι και σήμερα, ή και λιγότερο. Με τις εναλλαγές της θερμοκρασίας και τις μεταβολές της έκτασης των παγετώνων μεταφέρονταν βορειότερα ή νοτιότερα οι ζώνες βλάστησης (τούνδρα, ζώνη κωνοφόρων, ζώνη φυλλοβόλων) και η πανίδα τους. Τις μετακινήσεις αυτές ακολουθούσαν αναγκαστικά οι άνθρωποι, για να βρουν τροφή και ανεκτές κλιματολογικές συνθήκες. Στις ψυχρές περιόδους οι εκτεταμένοι παγετώνες κρατούσαν μεγάλο μέρος του υδάτινου στοιχείου του πλανήτη, γι' αυτό η στάθμη των θαλασσών έπεφτε και μεγάλα τμήματα αβαθούς θάλασσας μετατρέπονταν σε παράκτιες πεδιάδες. Στις θερμές περιόδους μέρος των παγετώνων έλιωνε και η στάθμη των θαλασσών ανέβαινε καλύπτοντας μεγάλα τμήματα ξηράς. Κάποιες φορές οι εναλλαγές αυτές συνέβαιναν μέσα σε λίγες χιλιετίες.

Οι παλαιολιθικοί άνθρωποι ζούσαν σε μικρές ομάδες, 1-2 οικογενειών, και ο ζωτικός χώρος τους ήταν μεγάλες εκτάσεις μέσα στις οποίες μετακινούνταν συνεχώς. Υπαίθριες θέσεις, βραχοσκεπές και σπήλαια χρησίμευαν είτε ως προσωρινοί σταθμοί είτε ως χώροι εποχιακής εγκατάστασης. Ζούσαν είτε σε φυσικά καταλύματα είτε σε πρόχειρες κατασκευές που δεν διασώζονται. Πιθανόν σύγχρονες κατασκευές όπως τα κονάκια των Σαρακατσάνων να βρίσκονται πολύ κοντά σε μια προσεγμένη παλαιολιθική καλύβα. Κατασκεύαζαν λίθινα και οστέινα εργαλεία, πιθανόν και ξύλινα, τα τελευταία όμως δεν διατηρούνται. Δεν παράγαγαν την τροφή τους, αλλά την προμηθεύονταν από τη φύση με το κυνήγι και τη συλλογή καρπών και φυτών. Αυτός ο τρόπος διατροφής προϋποθέτει άριστη γνώση του περιβάλλοντος, της γεωμορφολογίας, των κλιματολογικών αλλαγών και των τρόπων ζωής και μετακίνησης των κοπαδιών ζώων. Η γνώση αυτή, όπως και η τεχνολογία, μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά.

Εργαλεία – λίθινα και οστέινα – και κατάλοιπα διατροφής – οστά, καρποί, ή όστρεα – είναι τα συνήθη ευρήματα μιας ανασκαφής Παλαιολιθικής θέσης. Ανθρώπινα οστά, ταφές, αντικείμενα τέχνης και κατάλοιπα κατασκευών είναι σχετικά σπάνια. Με τη μελέτη αυτών των ευρημάτων, η Παλαιολιθική αρχαιολογία διερευνά ερωτήματα όπως: (1) μορφή και λειτουργίες των εργαλείων και όπλων μιας ομάδας και τεχνικές κατασκευής τους, (2) κριτήρια επιλογής των θέσεων κυνηγιού ή εγκατάστασης, (3) κατανομή των δραστηριοτήτων μεταξύ θέσεων ή μέσα στο χώρο μιας θέσης, (4) διάρκεια και εποχιακότητα της εγκατάστασης σε μια θέση, και (5) οργάνωση του κυνηγιού, της μεταφοράς και της αποθήκευσης τροφής. Με βάση αυτά τα στοιχεία εξετάζονται ευρύτερα ζητήματα, όπως το διανοητικό επίπεδο των ερευνώμενων ομάδων και οι δια-χρονικές ή δια-τοπικές πολιτιστικές σχέσεις μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών.

Παλαιολιθικές εγκαταστάσεις στην περιοχή του νομού Πρεβέζης

Κατάλοιπα της Παλαιολιθικής εποχής είναι διάσπαρτα στην Ελλάδα, σε όλες τις περιοχές που έχουν ερευνηθεί μέχρι τώρα, εκτός από τα νησιά του νότιου Αιγαίου και την Κρήτη. Το κρανίο των Πετραλώνων αποτελεί την αρχαιότερη ένδειξη ανθρωπίνης παρουσίας στον ελλαδικό χώρο. Αν και δεν είναι βέβαιο αν το ίδιο το σπήλαιο υπήρξε χώρος εγκατάστασης ανθρώπων, το κρανίο βεβαιώνει την παρουσία στην βόρεια Ελλάδα μιας ομάδας προγονικής του σύγχρονου ανθρώπου (archaic Homo sapiens) στο διάστημα μεταξύ 400.000-200.000 χρόνων πριν από σήμερα. Σποραδικά επιφανειακά ευρήματα ανά τον ελλαδικό χώρο έχουν αποδοθεί στην ίδια εποχή. Στα επόμενα στάδια της Παλαιολιθικής, τη Μέση Παλαιολιθική (200.000-35.000 χρόνια πριν από σήμερα) και την Ανώτερη Παλαιολιθική (35.000-10.000 χρόνια πριν από σήμερα), τα ίχνη ανθρωπίνης παρουσίας στον ελλαδικό χώρο πληθαίνουν σημαντικά. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι έχουμε σήμερα ικανοποιητική γνώση αυτών των εποχών. Η Παλαιολιθική αρχαιολογία στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο και λίγοι είναι αυτοί που αναγνωρίζουν τη σπουδαιότητα της εντατικοποίησης της έρευνας σ' αυτόν τον τομέα.

Η Ήπειρος παρουσιάζει την πυκνότερη συγκέντρωση θέσεων. Αυτές κατανέμονται σε δύο κυρίως περιοχές, μια στο νοτιοδυτικό της τμήμα και την ακτή του Ιονίου και μια στην ορεινή ενδοχώρα. Ενώ η πρώτη περιοχή κατοικήθηκε και στη Μέση και στην Ανώτερη Παλαιολιθική, η ορεινή ενδοχώρα κατοικήθηκε μόνο στην τελευταία φάση της Ανώτερης Παλαιολιθικής, όταν η βελτίωση των καιρικών συνθηκών έκανε δυνατή την επιβίωση σ' αυτό το πολύ σκληρό περιβάλλον.

Οι θέσεις αυτές εντοπίστηκαν αρχικά και ερευνήθηκαν στη δεκαετία 1960-1970 από ομάδα αρχαιολόγων του Πανεπιστημίου του Cambridge με επικεφαλής τον E. Higgs και σε συνεργασία με τον καθηγητή Σ. Δάκαρη. Πραγματοποιήθηκαν τότε εκτεταμένες έρευνες επιφάνειας και ανασκάφηκαν τρεις θέσεις (Κοκκινόπηλος, Ασπροχάλικο, Καστρίτσα). Στη δεκαετία του 1980-1990, μια δεύτερη ομάδα του Πανεπιστημίου του Cambridge, με επικεφαλής τον G. Bailey, συνέχισε τις έρευνες, με έμφαση στην ορεινή ενδοχώρα της Ηπείρου, όπου ανασκάφηκε η βραχοσκεπή στη θέση Κλειδί. Στο διάστημα 1992-1994, πραγματοποιήθηκαν νέες επιφανειακές έρευνες στην περιοχή του νομού Πρεβέζης, στα πλαίσια του Nikropolis Project, που οργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Βοστώνης και τη Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ηπείρου, οι Παλαιολιθικές εγκαταστάσεις κατανέμονται σε δύο ζώνες, μια στην κοιλάδα του Λούρου ποταμού και μια κατά μήκος της

σημερινής ακτής. Με εξαίρεση τη βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου, όλες οι θέσεις είναι υπαίθριες. Στην κοιλάδα του Λούρου βρίσκονται οι δύο σημαντικότερες θέσεις της περιοχής, το Ασπροχάλικο και ο Κοκκινόπηλος.

Η αρχαιότερη κατοίκηση στο Ασπροχάλικο χρονολογείται στα 100.000 χρόνια πριν από σήμερα, δηλαδή στη Μέση Παλαιολιθική. Με αυτή τη χρονολόγηση, η οποία έγινε με εργαστηριακές μετρήσεις της ραδιενεργού ακτινοβολίας καμμένων λίθινων εργαλείων που βρέθηκαν στην ανασκαφή, το Ασπροχάλικο είναι ο αρχαιότερος με ακρίβεια χρονολογημένος αρχαιολογικός χώρος στην Ελλάδα. Είναι επίσης η μόνη ως τώρα γνωστή θέση στην Ελλάδα με δύο διαδοχικά στρώματα κατοίκησης στη Μέση Παλαιολιθική. Στην επόμενη φάση, την Ανώτερη Παλαιολιθική, το Ασπροχάλικο κατοικήθηκε στο διάστημα 26.000-13.000 χρόνια πριν από σήμερα.

Στη διάρκεια της Παλαιολιθικής η κοίτη του Λούρου βρίσκονταν σε υψηλότερο επίπεδο απ' ό τι σήμερα και το ποτάμι έρεε δίπλα στη βραχοσκεπή. Η διάβρωση από τα νερά του ποταμού και η σεισμική δραστηριότητα έφεραν σταδιακά την κοίτη του Λούρου στο επίπεδο όπου βρίσκεται σήμερα. Τα βότσαλα στην κοίτη του ποταμού ήταν η πρώτη ύλη για την κατασκευή εργαλείων και όπλων. Από τα οστά που βρέθηκαν στην ανασκαφή, κατάλοιπα της διατροφής των κατοίκων της βραχοσκεπής, φαίνεται ότι τα ελαφοειδή και τα αιγαγροειδή ήταν η κύρια πηγή τροφής και οι κύριοι στόχοι του κυνηγιού. Η συμβολή φυτών ή ψαριών στη διατροφή δεν αποκλείεται, αλλά κατάλοιπα αυτών των τροφών δεν έχουν διατηρηθεί.

Φαίνεται ότι αυτό που προσέλκυε τους παλαιολιθικούς ανθρώπους στο Ασπροχάλικο ήταν η καίρια θέση του στην κοιλάδα του Λούρου, θέση που διευκόλυνε την παρακολούθηση των μετακινήσεων των κοπαδιών ζώων και την παγίδευσή τους. Η κατοίκηση της θέσης ήταν ασυνεχής και εποχιακή. Στην πρώτη φάση των ερευνών, ο E. Higgs θεώρησε ότι στην Ανώτερη Παλαιολιθική οι βραχοσκεπές του Ασπροχάλικου και της Καστρίτσας (στις παρυφές της λίμνης των Ιωαννίνων) αντιπροσώπευαν αντίστοιχα τη χειμερινή και τη θερινή βάση κατοίκησης μιας ομάδας ανθρώπων που μετακινούνταν ακολουθώντας τις εποχιακές μετακινήσεις των κοπαδιών των ζώων. Η θεωρία αυτή, η οποία βασίζονταν σε μεγάλο μέρος σε αναλογία με τον ημινομαδικό τρόπο ζωής των Σαρακατσάνων, έχει πια αναθεωρηθεί. Το Ασπροχάλικο, όπως και όλες οι άλλες γνωστές θέσεις, αποτελούσε πράγματι μέρος ενός ευρύτερου συστήματος κατανομής δραστηριοτήτων και αξιοποίησης των φυσικών πόρων στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου, αλλά αυτό το σύστημα είναι περισσότερο σύνθετο απ' ό τι είχε αρχικά υποθεθεί και οι λεπτομέρειές του δεν έχουν ακόμη αποσαφηνιστεί.

Λίγο νοτιότερα από το Ασπροχάλικο βρίσκεται ο Κοκκινόπηλος, υπαίθρια θέση με πλούσια κατάλοιπα από την κατοίκησης της στη διάρκεια της Παλαιολιθικής. Στη σημερινή του μορφή, ο Κοκκινόπηλος εντυπωσιάζει ως ένα σχεδόν σεληνιακό τοπίο με τα χαρακτηριστικά ερυθρωπά αργιλώδη χώματά του, τα οποία καλύπτουν το χώρο σε στρώματα πάχους δεκάδων μέτρων. Ελάχιστη βλάστηση έχει απομείνει και τα νε-

ρά της βροχής διαβρώνουν τις αποθέσεις ερυθρογής, σχηματίζοντας βαθιές, μικρές χαράδρες. Ο τρόπος και ο χρόνος σχηματισμού της θέσης δεν είναι ακόμα απόλυτα σαφείς. Επί του παρόντος υπάρχουν δύο γεωλογικές θεωρίες σχετικά, με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους.

Λίθινα εργαλεία, συχνά καλυμμένα από λευκή πατίνα, είναι διάσπαρτα στην επιφάνεια του Κοκκινόπηλου, καθώς αποκαλύπτονται από τη διάβρωση. Οργανικά υλικά, για παράδειγμα οστά, δεν υπάρχουν, επειδή η σύσταση του χώματος δεν επιτρέπει τη διατήρησή τους. Τα υπάρχοντα ευρήματα προέρχονται κυρίως από συστηματικές περισυλλογές του επιφανειακού υλικού. Στις αρχές των ερευνών στην Ήπειρο έγιναν επίσης δύο ανασκαφικές τομές στον Κοκκινόπηλο.

Η θέση κατοικήθηκε στη Μέση και την Ανώτερη Παλαιολιθική, ίσως και ακόμη παλαιότερα. Πριν από λίγα χρόνια, στη διάρκεια επιφανειακών ερευνών του Nikopolis Project, βρέθηκε ένας λίθινος χειροπέλεκυς, ο οποίος πιθανόν να χρονολογείται στο διάστημα 250.000-200.000 χρόνια πριν από σήμερα. Οι χειροπελέκες είναι χαρακτηριστικό εργαλείο της τελευταίας φάσης της Κατώτερης Παλαιολιθικής (800.000 ως 200.000 χρόνια πριν από σήμερα), αν και χρησιμοποιήθηκαν και σε μεταγενέστερες περιόδους. Στην Ελλάδα έχουν βρεθεί μόνο άλλοι δύο χειροπελέκες, ένας επίσης στον Κοκκινόπηλο και ένας στη Δυτική Μακεδονία. Επειδή κανένας από αυτούς δεν προέρχεται από ανασκαμμένο σύνολο, η χρονολόγησή τους δεν είναι απόλυτα ασφαλής. Αν η χρονολόγηση στα 250.000-200.000 χρόνια είναι σωστή, ο Κοκκινόπηλος είναι η αρχαιότερη γνωστή αρχαιολογική θέση στην Ελλάδα. Υπάρχουν και άλλες ενδείξεις που συνηγορούν υπέρ της άποψης αυτής, αλλά προς το παρόν δεν μπορούν να αποδειχθούν, επειδή δεν βασίζονται σε ανασκαφικά δεδομένα.

Στη Μέση και Ανώτερη Παλαιολιθική, ο Κοκκινόπηλος κατοικήθηκε πιθανότατα από την ίδια ή τις ίδιες ομάδες που κατοίκησαν και το Ασπροχάλικο, καθώς και μερικές ακόμη επιφανειακές θέσεις στην κοιλάδα του Λούρου. Είναι πιθανό ο Κοκκινόπηλος, η μεγαλύτερη σε έκταση θέση στην περιοχή, να αποτελούσε τον κύριο χώρο εμπορικής εγκατάστασης και το Ασπροχάλικο να ήταν ένας προσωρινός σταθμός με εξειδικευμένη χρήση (π.χ. κυνήγι). Είναι επίσης πιθανό ο σχετικός ρόλος των θέσεων να μεταβαλλόταν ανάλογα με τις αλλαγές των κλιματολογικών συνθηκών. Επειδή το Ασπροχάλικο ήταν καλυμμένος και σχετικά κλειστός χώρος, ίσως προσέφερε καλύτερο κατάλυμα στις ψυχρές περιόδους, σε σχέση με τις υπαίθριες θέσεις. Όλα αυτά τα ερωτήματα δεν μπορούν να απαντηθούν ικανοποιητικά πριν συνεχιστούν οι έρευνες στην περιοχή.

Ο Κοκκινόπηλος είναι επίσης μια από τις ελάχιστες θέσεις στην Ελλάδα που μπορεί να συνδεθεί με τη μετάβαση της Ευρώπης από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική και από τους Neanderthal στο σύγχρονο άνθρωπο. Πώς ακριβώς έγινε η μετάβαση αυτή και με ποιους τρόπους οι Homo sapiens υπερίσχυσαν των Neanderthal είναι ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα στην Παλαιολιθική αρχαιολογία. Στον

Κοκκινόπηλο βρέθηκαν μερικές φυλλόσχημες αιχμές, οι οποίες, με βάση έρευνες στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, θεωρούνται εργαλεία των *Homo sapiens*. Η παρουσία τους στον Κοκκινόπηλο φαίνεται να υποδηλώνει ότι οι *Homo sapiens* πέρασαν από τον ελλαδικό χώρο στην πορεία τους από την Εγγύς Ανατολή προς τη Δυτική Ευρώπη. Επειδή δεν έχουν ως τώρα βρεθεί σκελετικά κατάλοιπα ανθρώπων στις παλαιολιθικές θέσεις της Ηπείρου, δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα σε ποιο είδος ανήκαν οι ομάδες που τις κατοίκησαν. Γενικότερα, ο ρόλος του ελλαδικού χώρου στη μεταβατική αυτή φάση δεν μπορεί να διευκρινιστεί περαιτέρω πριν ερευνηθούν και άλλες θέσεις τόσο στην Ήπειρο όσο και σε άλλες περιοχές.

Στα παράλια της Ηπείρου έχουν εντοπισθεί υπαίθριες Παλαιολιθικές θέσεις διάσπαρτες κατά μήκος της ακτής από το νότιο τμήμα του νομού Θεσπρωτίας ως την Πρέβεζα. Οι περισσότερες από αυτές κατοικήθηκαν κυρίως στη Μέση Παλαιολιθική, μερικές και στην Ανώτερη και κάποιες ίσως και παλαιότερα. Αποτελούσαν μέρος του ζωτικού χώρου των ομάδων που κινούνταν και στην περιοχή του Λούρου. Οι θέσεις αυτές δεν ήταν πάντα παράκτιες. Στις παγετώδεις περιόδους, όταν η στάθμη της θάλασσας έπεφτε, αποκαλυπτόταν πέρα από τη σημερινή ακτή μια επιμήκης παράκτια πεδιάδα και η Κέρκυρα ενώνονταν με την ηπειρωτική ακτή. Επομένως, στις παγετώδεις περιόδους επεκτεινόταν κατά πολύ ο ζωτικός χώρος των ομάδων που κινούνταν στην Ήπειρο. Οι έντονες μεταβολές της έκτασης και της μορφολογίας του διαθέσιμου ζωτικού χώρου πιθανότατα προκαλούσαν αλλαγές στη χρήση και τη σχετική σπουδαιότητα καθημιάς από τις θέσεις. Θα πρέπει, επίσης, να υπήρχαν αρχαιολογικές θέσεις στα τμήματα γης που τώρα έχουν καλυφθεί από το νερό.

Όλες οι υπαίθριες θέσεις έχουν σήμερα τη μορφή του Κοκκινόπηλου: αργιλώδη, άνυδρα χώματα, ελάχιστη βλάστηση και εκτεταμένη διάβρωση, έτσι ώστε αναριωπιέται κανείς γιατί οι Παλαιολιθικοί άνθρωποι διάλεξαν να κατοικήσουν τις περιοχές αυτές. Η τωρινή μορφή των θέσεων είναι αποτέλεσμα περίπλοκων γεωλογικών διαδικασιών. Στη διάρκεια της Παλαιολιθικής η μορφή τους ήταν πολύ διαφορετική: ήταν αβαθείς λίμνες ή βάλτοι, με κοντινότερο σύγχρονο παράλληλο τη λίμνη Μαυρή, πριν την αποξήρανσή της. Σχηματίστηκαν αρχικά σε φυσικές βαθύνσεις, αποτέλεσμα της διάβρωσης του ασβεστολιθικού υποβάθρου της περιοχής. Σταδιακά καλύφθηκαν με χώμα προερχόμενο από τη διάβρωση των γύρω βουνών και με υλικά φερτά από τον αέρα. Με την ολοκλήρωση του σχηματισμού τους άρχισε η διαδικασία διάβρωσής τους: η έντονη σεισμική δραστηριότητα της Ηπείρου προκάλεσε ρήγματα, ανύψωση μέρους των αποθέσεων και στη συνέχεια απορροή των υδάτων, μείωση της βλάστησης και διάβρωση. Ο Κοκκινόπηλος βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας αυτής. Άλλοι όμοιοι σχηματισμοί στην περιοχή, όπως οι λίμνες Ζηρός και Μαυρή, βρίσκονται σε προγενέστερα στάδια αυτής της διαδικασίας και αποτελούν σύγχρονα ανάλογα των περιβαλλόντων που προσέλκυαν τους Παλαιολιθικούς κατοίκους της Ηπείρου.

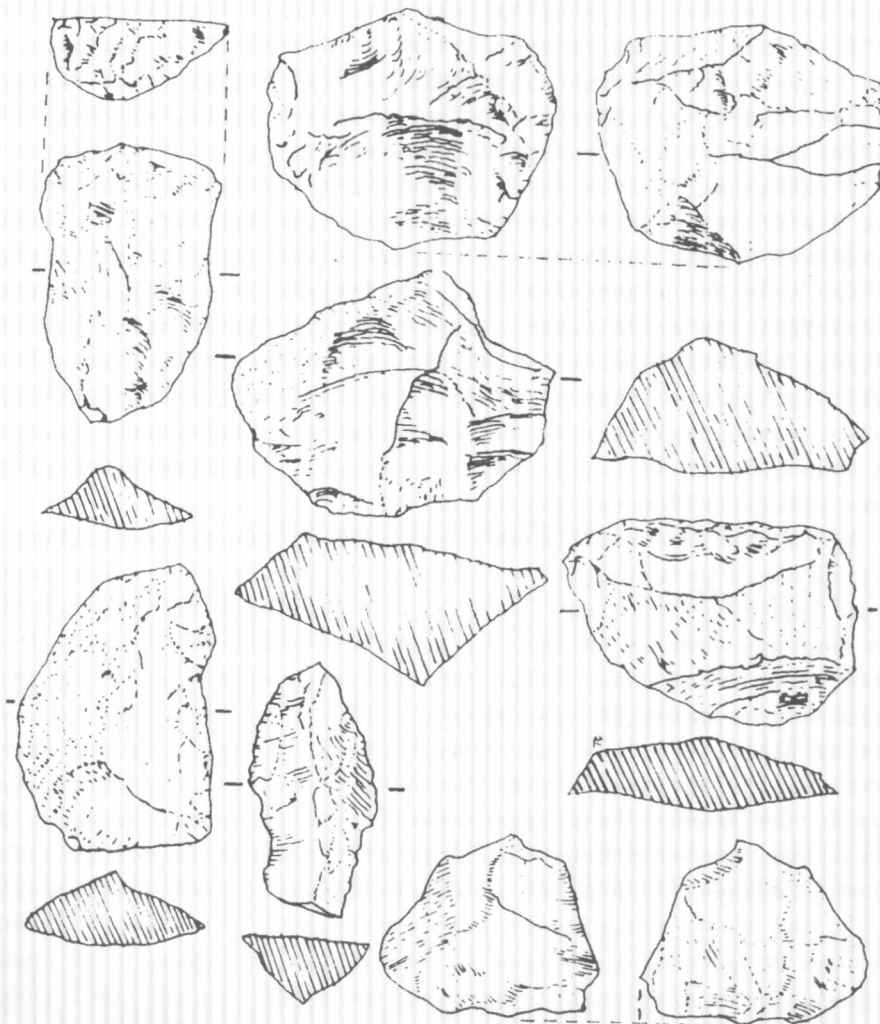
Στις λίμνες αυτές έβρισκαν πηγές νερού και πρώτες ύλες για την κατασκευή εργαλείων, κυνηγούσαν τα θηλαστικά που επίσης προσελκύνονταν από το νερό, ή οργάνωναν το κυνήγι από γειτονικές επίκαιρες θέσεις, όπως το Ασπροχάλικο. Στις περιπτώσεις που το κυνήγι δεν απέδιδε τις απαραίτητες ποσότητες τροφής, κατέφευγαν στα μικρά ζώα και τη κλωρίδα στις όχθες των λιμνών. Αυτές οι πηγές τροφής ήταν πάντα διαθέσιμες και η απόκτησή τους δεν απαιτούσε κόπο ή κίνδυνο.

Η πυκνότητα των υπαίθριων παλαιολιθικών θέσεων στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ηπείρου είναι ασυνήθιστη στον ευρωπαϊκό χώρο. Γι' αυτό το λόγο έχει ιδιαίτερη σημασία η μελέτη των διαφορών και των ομοιοτήτων μεταξύ τους, ώστε να προσδιοριστεί η λειτουργία καθεμιάς από αυτές και ο τρόπος οργάνωσης και κατανομής των δραστηριοτήτων στην περιοχή. Η επιστημονική σημασία τόσο του Κοκκινόπηλου όσο και του συνόλου των θέσεων είναι διεθνώς αναγνωρισμένη. Η συμβολή τους, όμως, στη μελέτη ζητημάτων που απασχολούν την Παλαιολιθική αρχαιολογία σήμερα δεν έχει ακόμη καθοριστεί πλήρως. Χρειάζεται συστηματική και εκτεταμένη έρευνα πριν μπορέσουμε να αποκρυπτογραφήσουμε τις πληροφορίες που παρέχουν αυτές οι θέσεις σχετικά με την αυγή του ανθρώπινου πολιτισμού.

Προστασία και ανάδειξη των Παλαιολιθικών θέσεων του νομού Πρεβέζης

Το Ασπροχάλικο είναι η μόνη επαρκώς προστατευόμενη Παλαιολιθική θέση στο νομό Πρεβέζης. Οι υπαίθριες θέσεις είναι αυτές που παρουσιάζουν τα περισσότερα προβλήματα διατήρησης και φύλαξης. Οι θέσεις αυτές έχουν αξία όχι μόνο ως αρχαιολογικοί χώροι αλλά και ως φυσικά μνημεία, επειδή έχουν γεωλογική ιστορία και μορφή σπανιότατη για τα ελληνικά και τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ως τέτοια μνημεία οφείλουμε να τα διατηρήσουμε στην ολότητά τους.

Οι Παλαιολιθικές θέσεις δεν διατρέχουν κίνδυνο αρχαιοκαπηλείας με τη συνήθη έννοια του όρου, επειδή τα λίθινα εργαλεία έχουν, ευτυχώς, μικρή αξία στο παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Υπάρχουν, όμως, αρκετοί γνώστες της σημασίας των θέσεων αυτών που συλλέγουν τα επιφανειακά ευρήματα για προσωπικές τους συλλογές. Αυτή η φαινομενικά αθώα δραστηριότητα καταστρέφει επιστημονικά αυτές τις θέσεις. Η ανάλυση και ερμηνεία των αρχαιολογικών ευρημάτων στηρίζεται στη μελέτη του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο βρέθηκαν, τα συνευρήματά τους, το χώμα, την ακριβή θέση εύρεσης. Τα ευρήματα που έχουν αποσπασθεί από το αρχαιολογικό τους περιβάλλον με μη επιστημονικό τρόπο, ακόμη και αν μελετηθούν στη συνέχεια, μπορούν αν δώσουν μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό των πληροφοριών που θα παρείχαν αν είχαν βρεθεί σε ανασκαφή ή σε συστηματική έρευνα επιφάνειας. Επιπλέον, οι ιδιωτικές αρχαιολογικές συλλογές είναι τις περισσότερες φορές απροσπέλαστες

Μικρομουστέρια από το Ασπροχάλικο (κατά E.Higgs και C. Vita-Finzi 1966)

στους μελετητές και η τύχη τους είναι αβέβαιη μετά το θάνατο του κατόχου τους.

Οι Παλαιοιλιθικές θέσεις κινδυνεύουν και από τα οικιστικά ή άλλα προγράμματα της τοπικής αυτοδιοίκησης, η οποία οφείλει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική σ' αυτό το ζήτημα. Πριν από λίγα χρόνια υπήρξε μια πρόταση "εκμετάλλευσης" του φυσικού πλούτου της περιοχής, που αν εφαρμοζόταν θα κατέστρεφε το τοπίο που περιβάλλει τον Κοκκινόπηλο. Πρόσφατα η υπαίθρια θέση στην περιοχή του χωριού Μόρφη, στο νότιο τμήμα του νομού Θεσπρωτίας, ισοπεδώθηκε κατά το ήμισυ, στο πλαίσιο άγνωστης σκοπιμότητας προγράμματος της τοπικής αυτοδιοίκησης. Δεν υπήρξε καν η δυνατότητα ανασκαφής της θέσης πριν από την ισοπέδωσή της.

Ο κύριος όμως, κίνδυνος για τις επιφανειακές θέσεις είναι η ταχεία διάβρωσή τους, η οποία αναμειγνύει το αρχαιολογικό υλικό, μειώνει τη δυνατότητα να βρεθούν στρωματογραφημένες αποθέσεις σε πιθανές μελλοντικές ανασκαφές και καταστρέφει αυτά τα σημαντικά πολιτιστικά και φυσικά μνημεία. Το μεγαλύτερο μέρος της διάβρωσης επήλθε από τα ρωμαϊκά χρόνια και ύστερα. Τις τελευταίες δεκαετίες η διάβρωση προχωρά με ακόμη ταχύτερο ρυθμό και απειλεί να εξαφανίσει τις θέσεις αυτές. Νωρίτερα, οι συνέπειες της διάβρωσης περιορίζονταν με πρόχειρες αναλειμματικές κατασκευές που έφτιαχναν όσοι εκμεταλλεύονταν τις εκτάσεις αυτές για αγροτικές δραστηριότητες. Με τη μετανάστευση, οι εκτάσεις αυτές εγκαταλείφθηκαν και έπαψε κάθε προσπάθεια ανακοπής της διάβρωσης.

Αρκετές φορές στο παρελθόν έχει εκφραστεί ενδιαφέρον από την τοπική αυτοδιοίκηση ή άλλους τοπικούς φορείς για πρακτική συμβολή τους στην προβολή των αρχαιολογικών χώρων του νομού Πρεβέζης. Τις περισσότερες φορές προωθείται η ανασκαφή μιας θέσης ως πανάκεια. Οι προσπάθειες αυτές συνήθως αποτυγχάνουν, επειδή μια ανασκαφή απαιτεί πρώτον σημαντική χρηματοδότηση, την οποία τοπικοί φορείς σπανίως είναι σε θέση να καλύψουν εξ ολοκλήρου, και δεύτερον αρχαιολόγους και άλλους ειδικούς για την ανασκαφή, συντήρηση, μελέτη και αποθήκευση των ευρημάτων. Οι Εφορείες Αρχαιοτήτων δεν είναι σε θέση να καλύψουν τέτοιες δαπάνες για κάθε αρχαιολογικό χώρο ανά την Ελλάδα. Μια θέση ανασκάπεται μόνο όταν μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βάσιμα επιχειρήματα ότι η ανασκαφή αυτή θα προσθέσει κρίσιμα στοιχεία σε όσα ήδη είναι γνωστά για μια εποχή ή μια περιοχή.

Για τους λόγους αυτούς θα ήταν ίσως σκοπιμότερο οι τοπικοί φορείς να επικεντρώσουν τις προσπάθειές τους προς πιο ήπιες μορφές παρέμβασης στους αρχαιολογικούς χώρους, προωθώντας προγράμματα που συμβάλλουν είτε στην καλύτερη προβολή μιας ήδη ερευνημένης θέσης είτε στη διατήρηση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων που βρίσκονται υπό άμεσο κίνδυνο. Οι Παλαιοιλιθικές θέσεις του νομού Πρεβέζης είναι, μαζί με τη Νικόπολη και το Νεκρομαντείο του Αχέροντα, τα μόνα ευρύτερης ακτινοβολίας μνημεία της περιοχής. Οι υπαίθριες Παλαιοιλιθικές θέσεις, και ιδιαίτερα ο Κοκκινόπηλος, η πιο σημαντική εξ αυτών, διατρέχουν άμεσο κίνδυνο εξαφάνισης από τη διάβρωση. Οι συνέπειες της διάβρωσης μπορούν να περιορι-

στούν με την κατασκευή ξύλινων ή λιθόκτιστων αναλειμμάτων. Η μελέτη και εκτέλεση ενός τέτοιου έργου από την αρχαιολογική υπηρεσία, με χρηματοδότηση από τοπικούς φορείς, θα αποτρέψει την ολική καταστροφή αυτών των φυσικών και πολιτιστικών μνημείων και θα διατηρήσει τη δυνατότητα να ερευνηθούν συστηματικά στο μέλλον. Από πρακτικής απόψεως, ένα τέτοιο έργο σε δυο-τρεις από τις υπάρχουσες θέσεις είναι μέσα στις χρηματοδοτικές δυνατότητες των τοπικών φορέων και απαιτεί σχετικά μικρό όγκο εργασίας από την πλευρά της αρχαιολογικής υπηρεσίας.

Ο καλύτερος τρόπος προστασίας των αρχαιοτήτων είναι η ανάδειξη και η προβολή τους στο κοινό. Η περιοχή της Ηπείρου υστερεί σήμερα σε προβολή της φυσικής ομορφιάς και του αρχαιολογικού πλούτου της. Αυτό, όμως, δεν είναι κατ' ανάγκη αρνητικό. Η Ήπειρος έχει ακόμη τη δυνατότητα να διδαχθεί από τα σφάλματα της τουριστικής ανάπτυξης σε άλλες περιοχές και να οργανώσει τη δική της ανάπτυξη με συστηματικές κινήσεις μακράς προοπτικής. Από πλευράς αρχαιολογικών μνημείων, αυτό που θα καταστήσει την περιοχή σημαντική είναι η προβολή της διαχρονικής παρουσίας του ανθρώπου στην περιοχή, με σταθμούς τις παλαιολιθικές θέσεις, τις μυκηναϊκές ακροπόλεις, τη Δωδώνη και το Νεκρομαντείο του Αχέροντα, τη Νικόπολη και τα υστεροβυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αδάμ, Ε. και Bailey, G.N. 1994. "1962-1992: Τριάντα χρόνια παλαιολιθικής έρευνας στην Ήπειρο". *Φηγός*, τμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη, 305-319. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Περιοδικό *Αρχαιολογία*, τεύχ. 58-61 (1996).
- Bailey, G.N. 1992. "The Palaeolithic of Klithi in its wider context", *Annual of the British School of Archaeology at Athens* 87:1-28.
- Dakaris, S.I., Higgs, E.S. and Hey, R.W. 1964. "The climate, environment and industries of Stone Age Greece: part I". *Proceedings of the Prehistoric Society* 30:199-244.
- Higgs, E.S. 1963. "Epirus: Palaeolithic survey". *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 18, Χρονικά 157-158.
- Higgs, E.S. 1965. "Some recent Old Stone Age discoveries in Epirus". *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 20, Χρονικά, 361-374.
- Higgs, E.S. 1966. "Excavations at the rockshelter of Asprochaliko". *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 21, Χρονικά 292-294.
- Θεοχάρης, Δ.Ρ., 1967. *Η Αυγή της Θεσσαλικής Προϊστορίας*. Φιλαρκαίου Εταιρ. Βόλου, Βόλος.
- Runnels, C.N. and van Andel, Tj. H. 1993. "A handaxe from Kokkinopilos, Epirus, and its implications for the Palaeolithic of Greece", *Journal of Field Archaeology* 20: 191-203.
- Σορδίνης, Α. 1965. "Προϊστορική έρευνα στην Κέρκυρα το 1965". *Κερκυραϊκά Χρονικά* 11, 141-147.
- Σορδίνης, Α. 1968. "Προϊστορική έρευνα στην Κέρκυρα το 1966". *Κερκυραϊκά Χρονικά* 14, 77-83.

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Πρέβεζα, 11-13 Ιουνίου 1993

ΚΟΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

Το έργο του, στο τέλος της εκατονταετίας από το θάνατό του

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΒΑΓΙΑΣ

Επιχείρηση Ξυλεία

Το μεσόκοπο ζευγάρι καθότανε γύρω από το τραπέζι του μικρού κήπου, έχοντας τελειώσει το δείπνο. Παρ' όλο που είχε νυχτώσει από ώρα, η ζέστη ήταν ανυπόφορη. Η κυρία Φανή δεν είχε κουράγιο να σηκώσει τ' αποφάγια και τα σκεύη του τραπεζιού. Έκανε αέρα με το χέρι της, βαριανασαίνοντας. Ο άντρας της ξεφυσούσε, από τη δυσφορία που ένιωθε. Ματαιώς περίμεναν κάποιο νυχτερινό αεράκι, να δροσίσει λίγο. Και σα να μην έφτανε η ζέστη, ήτανε και τα κουνούπια...

- Ρε γυναίκα, δε σβήνεις τα φώτα, όλα, μήπως και πάνε τα κουνούπια στους γείτονες και γλυτώσουμε 'μεις; είπε ο κύριος Μίμης χτυπώντας με το χέρι του το σβέρκο του, στο σημείο που ένιωσε ένα τσίμπημα.

- Να τα σβήσω, έκανε βαριεστημένα η Φανή και σηκώθηκε.

Πήρε και μερικά πιάτα και μπήκε στο σπίτι. Έηρθε πάλι, σήκωσε και τα υπόλοιπα, έσβησε τα φώτα του σπιτιού, τέλος το φως του κήπου και ξανακάθισε κοντά στο σύζυγό της.

- Ζέστη!

- Ναι!... Πολλή.

Είχανε παντρευτεί πριν πολλά χρόνια. Τα δύο παιδιά τους, μεγάλα πια, έφυγαν από κοντά τους. Η κόρη, παντρεμένη από πρόπερσι. Ο γιος, μικρότερός της, σπουδάζει στο Πανεπιστήμιο στη Θεσσαλονίκη. Τούτο το σπίτι, μονοκατοικία στο Χολαργό, το χτίσανε πρόσφατα, σε οικόπεδο, προίκα της Φανής, με δάνειο κι ακόμα πληρώνουν. Αλλά είναι δικό τους. Τέρμα τα ξεσπιτώματα κι οι μετακομίσεις και τα φτιαξίματα σε κάθε νέο σπίτι. Ό,τι θα φτιάχνουν στο εξής, εδώ μέσα, θα μένει για πάντα εδώ. Θέλει μερικά μέρεμεία ακόμα, αλλά είναι πράγματα ασήμαντα μπροστά στη

- Ε! και; Τι θα σοιχίσουν; έκανε η Φανή με περιφρονητική γκριμάτσα.
- Ξέχασες πόσο κόστισε το κυβικό για το πάτωμα;
- Δεν είναι το ίδιο. Θα πάρω φτηνό ξύλο.
- Ό,τι και να πάρεις Φανή, θυμήσου πως ακόμα χρωστάμε...
- Και τι να κάνω, που θέλω να το φτιάξω;
- Άσ' το για αργότερα.
- Πότε αργότερα; Άμα μπει ο χειμώνας; Τώρα χρειάζεται, που καθόμαστε έξω...

Θα 'ναι ωραία, θα δεις!

- Δε βγαίνουμε Φανή, μην επιμένεις. Είναι μεγάλο έξοδο.
 - Τι να κάνω όμως, που το θέλω, αναστέναξε η Φανή.
 - Υπομονή, απάντησε ο Μίμης και κάθισε κι αυτός.
- Πέρασαν κάμποσα λεπτά, χωρίς να μιλάει κανένας.
- Τι ζέση ρε παιδί μου, έκανε τέλος ο Μίμης, για να πει κάτι.
 - Φοβερή, πλειοδότησε η Φανή.
 - Τι λες... Δεν πάμε μια βόλτα, να κωνέψουμε κιόλας;
 - Πάμε...

Σηκώθηκαν και όπως ήσανε, με τις παντούφλες, αφού έκλεισαν τις πόρτες, βγήκανε στο δρόμο κι άρχισαν το νυχτερινό περιπάτο.

Χωρίς μιλιά, προχώρησαν καμιά διακοσαριά μέτρα κι έστριψαν μαζί, σε μια γωνία, λες κι ήσανε συνεννοημένοι. Περπατούσαν αργά, χαζεύοντας δεξιά κι αριστερά, πότε ένα ωραίο σπίτι, πότε τους ανθρώπους που καθισμένοι σε βεράντες και κήπους, συζητούσαν ή έβλεπαν τηλεόραση.

Σε κάποιο σημείο, η Φανή στάθηκε. Ο Μίμης, προχώρησε μερικά βήματα ακόμη, σταμάτησε κι αυτός και κοίταξε πίσω. Η Φανή, κάτι έβλεπε μέσα στο μισοσκόταδο.

- Μίμη, έλα δω, του είπε με χαμηλή φωνή.
- Εκείνος πλησίασε αργά.
- Τι συμβαίνει;
 - Κοίτα, του είπε σιγά, δείχνοντας με το χέρι.
 - Τι να δω;
 - Δε βλέπεις;

Του έδειχνε προς ένα σπίτι μισοτελειωμένο, σχεδόν γιαπί ακόμα.

- Κοίτα... Τάβλες!

Πράγματι, στο πεζοδρόμιο, εμπρός από το σπίτι, διακρίνονταν στο μισοσκόταδο, ένας μεγάλος σωρός από τάβλες, μακριές πάνω από τρία μέτρα η κάθε μία και πλάτος... ό,τι έπρεπε, γύρω στους οκτώ πόντους.

- Και λοιπόν; έκανε απορημένος ο Μίμης και με λίγο κατσούφικο ύφος, σα να καταλάβαινε τι σκεφτόταν η γυναίκα του.

- Τι και λοιπόν; Δεν παίρνουμε μερικές;
- Φανή, μου φαίνεται πως σε πείραξε η ζέστη...

- Έλα καμμένε, άμα κάνουμε δυο-τρεις στράτες, κουβαλώντας μια αγκαλιά τάβλες ο καθένας... Δεν είναι μακριά.

- Μα, είσαι με τα καλά σου; Φαντάζεσαι τι θα γίνει αν μας τσακώσουν;
- Ποιος θα μας τσακώσει; Ερημιά είναι.
- Εγώ φεύγω, έκανε ο Μίμης κι άρχισε ν' απομακρύνεται.

Η Φανή, έμεινε λίγο ακόμα εκεί. Τέλος, τον ακολούθησε ανοίγοντας το βήμα. Σε λίγο τον έφτασε.

- Είσαι φοβισιάρης, ε;
- Όχι. Είμαι λογικός, απάντησε εκείνος. Πού ακούστηκε να κουβαλάμε μέσα στη νύχτα, τάβλες κλεμμένες! Σίγουρα σου 'στριψε Φανούλα.
- Καλά, είπε η Φανή, κλείνοντας τη συζήτηση.
- Δεν ξαναμίλησαν όλο το βράδυ γι' αυτό το θέμα, μέχρι που κοιμήθηκαν.

* * *

Μετά τρία-τέσσερα βράδια, την ώρα που τρώγανε πάλι στον κήπο, η Φανή ανέφερε ότι, σήμερα που πήγε στο σούπερ μάρκετ της γειτονιάς και πέρασε επίτηδες από 'κείνον το δρόμο, διαπίστωσε πως οι τάβλες βρίσκονται πάντα εκεί.

- Καλά κάνουν, της απάντησε κοφτά ο Μίμης.
- Αυτό σημαίνει, επέμεινε εκείνη, ότι κάνανε τη δουλειά τους και δεν τις χρειάζονται άλλο. Κι εξάλλου, το σπίτι ήταν έρημο, ούτε μαστόροι, ούτε τίποτε...
- Κι εμάς τι μας νοιάζει, είπε αυστηρά ο Μίμης, σα να της έλεγε, τέρμα η συζήτηση.
- Μα, θα πάνε χαμένες, είπε με λύπη εκείνη. Είναι ευκαιρία...

Ο Μίμης, σταμάτησε να τρώει, την κοίταξε για λίγο και είπε, ελαφρώς συγχισμένος:

- Άκου εδώ. Βγάλε απ' το μυαλό σου αυτό που πρότεινες... Και μη μου ξαναπείς τίποτε.

- Καλά, καλά μην κάνεις έτσι... Δεν ξαναλέω τίποτε. Μπάσα!

Από 'κείνη τη στιγμή, η Φανή δεν ξαναμίλησε για τάβλες.

Ωστόσο, το όραμα του ωραίου άσπρου κάγκελου στο πλάι του κήπου, δεν έφευγε από τη σκέψη της. Κι όταν μετά δυο μέρες, ξαναπερνώντας από 'κείνο το δρόμο, είδε πως οι τάβλες εξακολουθούσαν να βρίσκονται εκεί, μια ιδέα ρίζωσε στο μυαλό της. Είδε ακόμα, πως ούτε και τώρα υπήρχαν μαστόροι ή άλλος άνθρωπος στο σπίτι. Σα να τό 'χαν εγκαταλείψει. Και οι τάβλες, σωριασμένες εκεί, σχεδόν στη μέση του δρόμου, βρίσκονται στο έλεος του καθενός. Δεν είπε τίποτε στο Μίμη. Όμως, το πρακτικό - όπως πίστευε ότι διέθετε - μυαλό της, δούλεψε αποδοικακά.

Την επομένη, λοιπόν, το πρωί, αφού ξαναπέρασε από το σπίτι με τις τάβλες και πείστηκε πως τίποτε δεν είχε αλλάξει, πήγε στο μέρος όπου κάνουν πιάτσα οι μοτοσικλέτες, οι πράσινες με την καροτσαρία και την επιγραφή «Εκτελούνται μεταφοραί». Συμφώνησε μ' έναν και ξεκίνησαν. Σταμάτησαν στις τάβλες. Το γιατί, όπως πάντα, έρημο. Είπε στον οδηγό να φορτώσει τις τάβλες κι ότι αυτή, στο μεταξύ, θα πάει σε μια φίλη της, εδώ πιο πέρα. Του παράγγειλε, όταν θα τελειωνε το φόρτωμα, να ξεκινήσει και να στρίψει στη δεύτερη γωνία, δεξιά. Εκεί θα τον περίμενε αυτή, μπροστά

στο σπίτι της φίλης της, τάχα, για να του πει πού θα τις πάνε.

Έτσι κι έγινε. Αυτή έφυγε κι ο καρτσιέρης άρχισε να φορτώνει τις τάβλες. Η Φανή έστριψε στη δεύτερη γωνία, δεξιά, στάθηκε πίσω της και παρακολουθούσε τον καρτσιέρη που φόρτωνε.

Για μια στιγμή, ρίγησε στη σκέψη ότι μπορεί κάποιος να επενέβαινε, ζητώντας από τον καρτσιέρη εξηγήσεις. Αυτή βέβαια, δε θα πάθαινε τίποτε. Ο καρτσιέρης, ούτε ήξερε ποια είναι, ούτε πού μένει. Ίσως, αν τον πιάνανε, να ένιωθε ένοχη, αλλά προς το παρόν, όλα πήγαιναν καλά...

Το φόρτωμα κόντευε να τελειώσει. «Έχει γούστο να συμβεί κάτι, τώρα που τελειώσαμε», σκέφτηκε η Φανή κι ένιωσε να ιδρώνει. Αλλά, όχι! Ο καρτσιέρης φόρτωσε και τις τελευταίες τάβλες, ανέβησε στη μοτοσικλέτα και ξεκίνησε. Έκανε όπως του είχε πει η Φανή.

Όταν γύρισε το μεσημέρι απ' τη δουλειά του ο Μίμης, είδε τις τάβλες κι απόρησε. Η Φανή, του εξήγησε πως τις αγόρασε με κάτι οικονομίες που είχε για ώρα ανάγκης, πάμφθυνα!

– Μα, αυτές είναι μεταχειρισμένες, ξανά απόρησε ο Μίμης. Πού τις βρήκες;

– Ε! Για βλάκα με πέρασες, να πάρω καινούργιες; απάντησε με πειστικότητα εκείνη και συμπλήρωσε: Στα ξυλάδικα πουλάνε και μεταχειρισμένες, στο ένα τρίτο της τιμής. Δεν τόξερες;

Σε λίγες μέρες, το κάγκελο είχε φτιαχτεί και στόλιζε την αυλή και τον κήπο. Το καμάρωναν. Η Φανή, μερικές φορές, είν' αλήθεια, ένιωσε το βάρος της αμαρτίας της, να της γαργαλάει το μυαλό. Αλλά, άμα το ξανασκέφτηκε, βρήκε το άλλοθι: «Εκεί που τις είχανε σωριάσει, στη μέση του δρόμου, παρατημένες τόσον καιρό, να προκαλούν τον πάσα ένα που θα χρειαζότανε τάβλες, αν δεν τις έπαιρνε αυτή, θα τις βούτούσε άλλος, έτσι κι αλλιώς»...

Με τη σκέψη αυτή, η συνειδησή της ησύχασε και δεν το ματασκέφτηκε.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΖΗΣ

ΔΕΙΛΙΝΟ

Δειλινό.

Και χάνομαι μεσ' στους συλλογισμούς μου
καθώς βυθίζομαι στα γκριζοπράσινα νερά της μνήμης
που με οδηγούν μακριά ενώ τα βλέφαρά μου
βαραίνουν κάτω από της θάλασσας τα κάστρα
μ' ένα πικρό χαμόγελο στα χείλη.

Δειλινό..!

Και τα μάτια μου θαλασσοδέρνονται
στα βράχια της προσμονής...
Αυτή τη νύχτα ας μπορούσα
τον ήλιο να φιλήσω στα μαλλιά σου,
τα κρινένια σου χέρια στα δικά μου
να κρατήσω
και ό,τι δικό σου
να γίνει για πάντα ιερό προσκυντήριο.

*Από την ποιητική συλλογή του
"Ψίθυροι στο σκοτάδι"*

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΖΗΣ**ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ**

Ποιο κύμα θα σε φέρει στ' όνειρό μου
να πλώ από την αύρα σου γουλιά
για μια στιγμή να δω το φτωχικό μου
πούγινε ερείπιο σε μια γεπονιά!

Να σκαρφαλώσω κει στην ακακία
σαν τότε που ήμουνα παιδί
και να φωνάζει η κυρά-Ολυμπία
που έκοψα το γιασεμί!

Τους παιδικούς μου φίλους να 'βρω πάλι
μ' άσπρα και φαλακρά μαλλιά
να κάνουμε μια τσάρκα στ' ακρογιάλι
να ξαναθυμηθούμε τα παλιά.

Κι όταν τα δάκρυα από τα μάτια
γίνουν αγκάθια στην καρδιά
θα γίνει ο κόσμος μου κομμάτια
σαν όνειρο κάποια βραδιά.

*Από την ποιτική συλλογή του
"Κυνηγώντας το φως"*

ΘΕΜΗΣ ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ

Παρατήρηση τέταρτη

Κι αυτό το βράδυ πώς θα εξιλεωθείς
χορεύοντας λαϊκούς χορούς
μες τους καπνούς των τσιγάρων
και στις αεριούχες συνειδήσεις,
και τώρα πια πώς θα εξαγνισθείς
θωπεύοντας καταπραϋντικά
τα θολωμένα ιδεώδη των θαμώνων
με τα βαριεστημένα μέτωπα...

Τώρα δεν πρόκειται
να ξανασαλπίσεις στο αυτί
των φωταγωγημένων θαμώνων,
γιατί προτίμησες να βελτιώσεις πικρά
τις έξωθεν καλές σου μαρτυρίες !

ΘΕΜΗΣ ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣΛευκός Ωκεανός

Καμμένε Θόδωρε,
πώς σ' έβαλαν στο λούκι
και τις παράτησες
κι ας μην τις ξέχασες
τις όμορφες μιγάδες της Βραζιλίας
που βράζει
και ξεμπάρκαρες
και παντρεύτηκες
με μια λευκή αμιγή !

Σήμερα στην Ελλάδα
σου 'μεινε μόνο εκείνο
το γελαστό σου καβάτζο
του Μάρλον Μπράντο,
όταν σαλπάρεις με λόγια
στο Λευκό σου Ωκεανό,
κι η άμοιρη η λευκή σου
να σου λευκαίνει τα μοιρολόγια
χωρίς εφόδια.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΥΡΙΑΖΗΣ

ΜΠΑΛΛΑΝΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ

Θα σιάξει το αίμα
της παρθένας,
κηλίδα,
άστρο τ' ουρανού!
Αμετανόητη,
ενοσπείροντας όνειρα,
θ' αναστενάξεις
στού έρωτα τη ράχη.

*Σημ: Η εξίσωση για τον ουρανό είναι τα
σύννεφα, η μπαλλάντα, τελικώς ψά-
χνοντας τις "έξι και μία τύψεις για
τον ουρανό" του Οδ. Ελύτη.*

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΥΡΙΑΖΗΣ**ΣΑΦΕΙΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ**

... φθάνει κανείς στο ξέφωτο
του δάσους,
όαση καταμεσής στην
έρημο...
... ζεσταίνεται καθώς
το κεφάλι βουτά
στα νερά...
Ιδρώνει αφήνοντας
σπόρια ζωής στο χώμα.
Ξαπλώνει κατάκοπος
κάτω από τις φυλλωσιές...
ΠΕΡΙΜΕΝΕΙΣ

«Et j' ai joué de bonn tours a la Folie».
Ar. Rimbaud
στο Μίλτο Γαρίδη

ΚΟΚΟΡΕΛΗ ΑΡΓΥΡΩ
Συγγραφέας παιδικών βιβλίων

Πώς θα δημιουργήσουμε τη σχέση βιβλίου - παιδιού

Ξεκινώντας το θέμα για το πώς θα φτιαχτεί η σχέση παιδιού - βιβλίου θάθελα να κεντρίσω το δικό σας ενδιαφέρον γι' αυτό που λέμε εξωσχολικό βιβλίο. Αυτό, το δικό σας δηλαδή ενδιαφέρον αποτελεί το βασικό μοχλό προκειμένου να λειτουργήσει αυτή η σχέση. Το παιδικό - εξωσχολικό βιβλίο σχεδόν άγνωστο στις παλαιότερες γενιές, είδος πολυτελείας, προϊόν για λίγους προνομιούχους, έρχεται σήμερα να γίνει αντικείμενο μελέτης και προσοχής, ένα εργαλείο σημαντικό για τη διάπλαση του χαρακτήρα και της ψυχής του παιδιού. Οι συνέπειες της τεχνολογικής και της επιστημονικής ανάπτυξης δηλαδή η ανάπτυξη των αστικών κέντρων, οι απότομες αλλαγές στον τρόπο της ζωής, ο κείμαρρος των πληροφοριών, οι μεταβολές στη σύνθεση και στη σχέση της οικογένειας αλλά και γενικότερα στις ανθρώπινες σχέσεις, έχουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά στοιχεία. Ένα αποτέλεσμα τους είναι και η διαρκώς αυξανόμενη ανάγκη για μόρφωση των παιδιών πράγμα που επαχύνει και τη διανοητική τους ανάπτυξη. Τα παιδιά μας ξέρουν πολύ περισσότερα σε ορισμένους τομείς απ' ό,τι ξέραμε εμείς στην ηλικία τους. Ψυχολογικά όμως οι μικροί σημερινοί σοφοί καταπιέζονται έτσι που τους σπρώχνουμε να γίνουν κάτοχοι όλο και περισσότερων επιστημονικών και τεχνολογικών γνώσεων σε βάρος των πρακτικών εμπειριών ζωής, αλλά και σε βάρος της συναισθηματικής τους ανάπτυξης. Φορτώνουμε τα παιδιά με γνώσεις, τα πνίγουμε στις εξηγήσεις, απομυθοποιούμε τα πάντα, αφήνοντας έτσι κενά στην ψυχή τους και γυρνάμε σαν να γερνάμε πριν την ώρα τους. Μαθαίνουμε για παράδειγμα στα μικρά παιδιά, στο σχολείο την ανατομία των πουλιών, αλλά δεν μπορούν να ξεχωρίσουν το σπουργίτι απ' το τρυγόνι, το τραγούδι του αηδονιού απ' το κρώξιμο της καρακάξας. Κι έτσι το παιδί κινδυνεύει να γίνει ένα άτομο απρόσωπο, μηχανικό, στερημένο απ' την ατέλειωτη ποικιλία των χρωμάτων, των οσμών, των ήχων. Γεννιέται σ' έναν κόσμο γεμάτο θαύματα και μαθαίνει να τον αντιμετωπίζει σαν κάτι κοινό, δίχως τίποτε ξεχωριστό. Η φαντασία τους σιγά-σιγά στερεύει και στη

συνέχεια κάποτε θα στερέψει και η δημιουργικότητά του, και δω μέσα σ' αυτή τη σπυρρινή περίπλοκη κοινωνική πραγματικότητα που αποκόβει όλο και περισσότερο τον άνθρωπο από τη φύση, τα συναισθήματα, την ελεύθερη δημιουργικότητα, έρχεται το εξωσχολικό βιβλίο, το παραμύθι, το μυθιστόρημα, το ποίημα, να τονώσει το ενδιαφέρον του παιδιού για το ανθρώπινο και το φυσικό του περιβάλλον, να το βοηθήσει να ξαναθαυμάσει και να ονειρευτεί. Να τα ξαναδεί όλα μαγικά και να απορήσει. Γιατί αυτός ο θαυμασμός και η απορία παρακινούσαν πάντοτε τον άνθρωπο να εξελιχθεί και να δημιουργήσει, ενώ η αδιαφορία του παντογνώστη, η αδιαφορία του πολυξερου, του τεχνοκράτη δεν καταστρέφει μόνο τη δημιουργικότητα αλλά και μια φορά και την ίδια τη ζωή. Κάπου το βλέπουμε σήμερα σε σχέση με το περιβάλλον και σε πολλά άλλα πράγματα. Ας πάρουμε όμως πιο συγκεκριμένα μια-μια τις επιδράσεις που μπορεί να έχει το κατάλληλο εξωσχολικό βιβλίο πάνω στη ψυχή και το χαρακτήρα του παιδιού. Και εδώ είναι η πρώτη σχέση που μπορούμε οι γονείς να δημιουργήσουμε στο παιδί με το βιβλίο.

Ας ξεκινήσουμε απ' το μικρό παιδί, που η μητέρα του ή κάποιος δικός του άνθρωπος του διαβάζει ένα παραμύθι. Το πρώτο που θα δούμε είναι πως αυτή η πράξη είναι ένα ιδανικό μέσο για το παιδί, προκειμένου να κρατήσει κοντά του τη μητέρα του, τον μεγάλο που του διαβάζει το παραμύθι ή τη μητέρα ή τη γιαγιά ή τον πατέρα. Η μητέρα είναι πάντοτε απασχολημένη, ο πατέρας εμφανίζεται και εξαφανίζεται στις διάφορες δουλειές του, σπάνια δηλ. οι μεγάλοι έχουν καιρό να ασχοληθούν με το παιδί τους, όπως θα άρεσε στο παιδί. Όσο λοιπόν κρατάει το διάβασμα του παραμυθιού, η μαμά, ο πατέρας είναι εκεί, πράγμα που του δίνει προστασία και ασφάλεια. Και όταν μετά το πρώτο, ζητάει και άλλο παραμύθι, αυτό δεν σημαίνει ότι το παιδί ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τα διαδραματιζόμενα, αλλά πως ακόμα θέλει να παρατείνει όσο περισσότερο μπορεί αυτή την ευχάριστη κατάσταση, να έχει δηλ. τη μαμά ή το μπαμπά δίπλα του, κι έτσι να τους χαρεί, να παρατηρεί τα πρόσωπά τους, σ' όλες τους τις λεπτομέρειες, να βλέπει τα χείλη τους να κινούνται, να καταγράφει τις εκφράσεις τους. Όχι πως δεν ακούει το παραμύθι ακριβώς, αλλά το κύριό του μέλημα είναι η προσεκτική μελέτη της μητέρας ή του μεγάλου που σπάνια μπορεί να την κάνει για τόση ώρα όση θάθελε. Δηλαδή το παιδί εκτός απ' την ιστορία ενδιαφέρεται και για τη μητρική φωνή, τις αποχρώσεις, την τρυφερότητα που εξαφανίζει τις ανησυχίες και τους φόβους που ίσως και μια φορά και η ίδια η ιστορία να του προκαλεί. Συγχρόνως έρχεται σε επαφή με τη μητρική γλώσσα, τις λέξεις, τους τύπους και τις δομές της. Έτσι το παραμύθι, η ιστορία, δίνει στο παιδί άφθονες πληροφορίες για τη γλώσσα. Κοπιάζοντας να καταλάβει την ιστορία, κοπιάζει να καταλάβει τις λέξεις που τη φτιάχνουν, προσπαθεί να βρει τις ομοιότητες μεταξύ τους, τη σχέση τους και ακόμη να ξεχωρίσει τη σχέση μεταξύ του εγώ και οι άλλοι, εγώ και τα πράγματα, να συλλάβει τις αποστάσεις μέσα στο χώρο, μακριά-κοντά, τον χρόνο, μια φορά – τώρα – πριν – μετά – χτες – σήμερα – αύριο.

Απ' αυτή την άποψη το παραμύθι, η ιστορία, το παιδικό βιβλίο είναι μια χρήσιμη μύηση στον κόσμο των λέξεων, στον κόσμο των ανθρώπων, στο κόσμο της φύσης

και της ιστορίας.

Μέσα στο παραμύθι το παιδί βρίσκει ενδείξεις για την πραγματικότητα που δεν γνωρίζει ακόμα, μαθαίνει για τους χαρακτήρες και τους τύπους των ανθρώπων, ακούει για ένα μέλλον που δεν μπορεί να το σκεφτεί, και απ' αυτή την ακρόαση και παρατήρηση το παιδί παίρνει την πρώτη ύλη για να βάλει και τη δική του φαντασία να λειπουρήσει πράγμα που το προετοιμάζει για γνώση και την κατάκτηση του πραγματικού.

Το παραμύθι όπως ακριβώς και το παιχνίδι βοηθάει το παιδί να ασχοληθεί σοβαρά και να γνωρίσει τον εαυτό του και για να γνωρίσει τις δυνάμεις του. Για να αναμετρηθεί π.χ. με το φόβο. Όλα όσα λέγονται για τις αρνητικές επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχουν πάνω στο παιδί οι φρικαλεότητες εντός παρενθέσεως των παραμυθιών, δεν φαίνονται πολύ πειστικά. Εξαρτάται κάτω από ποιες συνθήκες το παιδί συναντάει το λύκο ας πούμε. Αν είναι η φωνή της μάνας που μιλάει για το λύκο μέσα στη γαλήνη και την ασφάλεια της οικογενειακής ατμόσφαιρας το παιδί μπορεί να τον απηφήσει. Αν αντίθετα το παιδί αισθανθεί αγωνία και φόβο θα πρέπει να συμπεραίνουμε ότι ο φόβος υπάρχει ήδη μέσα του πριν εμφανιστεί καν ο λύκος. Ο λύκος είναι τότε η αφορμή που αποκαλύπτει ένα φόβο του και όχι η αιτία του φόβου. Όμως αν ένα παιδί είναι ήδη φοβισμένο, αν έχει ήδη νιώσει μοναξιά, αν πολλές φορές ξύπνησε, φώναξε και δεν βρήκε κάποιον κοντά του, αν κάποιος μεγάλος το φοβέρισε με το μπαμπούλα, τότε ας προτιμήσουμε ιστορίες που το καθησυχάζουν. Πιο πολύ όμως ας προσπαθήσουμε να εξαλείψουμε τις αιτίες που προκαλούν τον φόβο του.

Αυτό σ' ό,τι αφορά την πρώτη επαφή του βιβλίου με το παιδί.

Αργότερα το παιδί πάει σχολείο και εδώ ο ρόλος των δασκάλων είναι πολύ βασικός. Ως τώρα πολλοί δάσκαλοι λέγαν ότι το εξωσχολικό βιβλίο εμποδίζει τα παιδιά από το να αφοσιωθούν στα μαθήματά τους και αγνοώντας και ίσως αυτά που θα πω πείσουν και κάποιους δασκάλους, ότι το εξωσχολικό βιβλίο βοηθάει στο να διευρυνθούν οι πνευματικοί ορίζοντες του παιδιού, έτσι ώστε και την ύλη την σχολική να μπορεί να την κατανοήσει καλύτερα.

Μεγαλώνοντας το παιδί σιγά-σιγά θα αρχίσει να δίνει μεγαλύτερη σημασία στο περιεχόμενο και τότε το παραμύθι θα τον ενδιαφέρει λιγότερο. Θα θέλει ιστορίες με δράση, με ήρωες για να τους μιμηθεί, βιβλία να αναφέρονται σε σύγχρονα προβλήματα, όπως τις σχέσεις με το σχολείο, το σπίτι, τους φίλους, στα προβλήματα του περιβάλλοντος, του πολέμου, των ναρκωτικών.

Και δω το παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο είναι σε θέση να βοηθήσει στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Να του δώσει τα εφόδια προκειμένου να γνωρίσει και να διεκδικήσει έναν κόσμο καλύτερο, απαλλαγμένο απ' τη μάστιγα του πολέμου, την αδικία, την ηθική ασχήμια, την απάτη, την καταπίεση, την ανελευθερία.

Ακόμη το παιδικό-λογοτεχνικό βιβλίο μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά στις σχέσεις τους με τους συνανθρώπους τους. Να τα προετοιμάσει για την κατανόηση των άλλων, αλλά και του ίδιου τους του εαυτού. Στην αυτογνωσία τους δηλαδή. Και δω η παιδική λογοτεχνία μπορεί να δείξει το δρόμο που οδηγεί όχι στην υποταγή της φύ-

σης αλλά στη χαλιναγώγηση της τεχνολογίας, το πώς χάρη στις καινούργιες ανθρώπινες σχέσεις θα μπορούσε ο κόσμος να εξελιχθεί και να γίνει πιο ευτυχισμένος. Κι' έτσι το παιδί από τη μια λυτρώνεται διαβάζοντας ένα τέτοιο βιβλίο απ' τα άγχη και τα αδιέξοδα της εποχής μας και απ' την άλλη αρχίζει να γίνεται πιο υπεύθυνο και ώριμο, ανακαλύπτοντας και το δικό του κοινωνικό ρόλο και τις δικές του μελλοντικές ευθύνες.

Ίσως αυτές οι απόψεις ενός συγγραφέα λογοτεχνικών παιδικών βιβλίων θα μπορούσαν να προβληματίσουν κάποιους δύσπιστους γονείς και δασκάλους και να τους κάνουν πιο θετικούς απέναντι στο εξωσχολικό διάβασμα των παιδιών μας.

Η ευθύνη όμως και η δική μας, των συγγραφέων δηλ. δεν είναι μικρότερη. Βιβλία που περιέχουν μια στείρα ηθικολογία, ένα κούφιο διδακτισμό, μια υπερβολική απομυθοποίηση όλων των πραγμάτων μέχρι κυνισμού, βιβλία με κακή εικονογράφηση, γιατί η εικονογράφηση είναι σημαντικό στοιχείο έλξης για το παιδί. Βέβαια κανείς δεν μπορεί να εμποδίσει κανέναν να γράφει ό,τι θέλει, όμως εδώ έρχεται πάλι ο γονιός, έρχεται πάλι ο δάσκαλος κι όπως νοιάζεται για τη ποιότητα της τροφής των παιδιών του θα πρέπει να νοιαστεί και για την ποιότητα των βιβλίων που τους αγοράζει. Πάντως, όπως και νάχει το πράγμα, αν το παιδί μάθει να διαβάζει, κάποτε η καλλιεργημένη κρίση του θα το βοηθήσει να απορρίψει το κακόγουστο και βαρετό βιβλίο που τις περισσότερες φορές είναι και κουτό τελείως και να αναζητήσει την ποιότητα από μόνο του και ξανά αν οι γονείς διαβάζουν, αν μέσα στο σπίτι υπάρχουν όχι μόνο χαζοπεριοδικά, μακάρι δηλαδή να μην υπάρχουν και καθόλου τέτοια, αν η τηλεόραση δεν είναι ανοιγμένη συνέχεια όλη μέρα, το παιδί που μιμείται κάποια στιγμή θα ενδιαφερθεί να ξεφυλλίσει και να ρωτήσει τι είναι αυτό και κείνο που υπάρχει μέσα στο βιβλίο, να ανοίξει την τυπωμένη σελίδα, θα αγαπήσει αργά ή γρήγορα τη μαγεία, το ταξίδι μέσα κι έξω απ' τον εαυτό του που προσφέρει το διάβασμα ενός καλού λογοτεχνικού βιβλίου.

Βέβαια αφήνω στο τέλος τον τεράστιο ρόλο που παίζει το κράτος, οι δημοτικές αρχές, είναι βασικό αυτό, δεν μπορούμε να το αγνοούμε. Αυτός ο ρόλος εκφράζεται κυρίως με την δημιουργία παιδικών βιβλιοθηκών. Χρειάζεται λοιπόν να δημιουργηθούν στον τόπο μας παιδικές βιβλιοθήκες που να κάνουν το βιβλίο προσπτό στο ευρύ κοινό των παιδιών. Να μπορούν τα παιδιά να χαίρονται, τα παιδιά όλων των κοινωνικών τάξεων, των φτωχών και των πλουσίων, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού, να χαίρονται και να έχουν προσπτό το βιβλίο. Χρειάζονται βιβλιοθήκες στα σχολεία, στους Δήμους, στις Κοινότητες που να προσελκύουν τα παιδιά στις ελεύθερες ώρες τους. Βιβλιοθήκες με βιβλιοθηκάρους, ειδικευμένους αν είναι δυνατόν, γνώστες του παιδικού βιβλίου, πρόσωπα με πίστη και αγάπη για την υπόθεση. Η λειτουργία των βιβλιοθηκών να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε παρέχοντας ευκαιρίες για δραστηριότητες που ενθουσιάζουν τη δημιουργική έφεση της παιδικής ηλικίας να προσελκύει στον έντυπο λόγο. Οι βιβλιοθήκες πρέπει να είναι πλούσιες σε βιβλία και άλλο υλικό, να έχουν ευχάριστο περιβάλλον και οι υπεύθυνοι να ξέρουν και το βιβλίο και τα παιδιά.

Κ.Μ. ΚΑΜΠΟΥΡΑΚΗΣ – Φυσικός
Β. ΣΦΟΝΔΥΛΗ – Μαθηματικός

Εξέλιξη μαθητικού πληθυσμού δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Νομό Πρέβεζας κατά την πενταετία 1992-93/1996-97 Προοπτικές

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η καταγραφή και μελέτη της μεταβολής του μαθητικού πληθυσμού της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο νομό Πρέβεζας. Γίνεται αναφορά στην εξέλιξη του γενικού πληθυσμού του νομού, μιας και τμήμα του είναι ο μαθητικός, καθώς και στην κατανομή του κατά περιοχές.

Για τα μικρά περιφερειακά Γυμνάσια (Γοργομύλου, Παναγιάς και Μεσοποτάμου) γίνεται ιδιαίτερη μνεία μιας και διαφαίνεται ότι θα αντιμετωπίσουν πρόβλημα βιωσιμότητας.

Με βάση τις δέσμες που επιλέγουν οι μαθητές της Γ' Λυκείου καταγράφουμε τα ποσοστά των μαθητών ανά δέσμη.

Στους πίνακες που παρατίθενται αναγράφεται ο αριθμός των μαθητών για κάθε Γυμνάσιο και Λύκειο στην Α' τάξη το σχολικό έτος 1992-93, καθώς και το 1996-97 και υπολογίζεται η μεταβολή της μαθητικής δύναμης κάθε σχολείου καθώς και το μαθητικό δυναμικό κάθε περιοχής. Για τον προσδιορισμό της μαθητικής δύναμης κάθε σχολείου υπολογίζουμε την μέση τιμή (Μ.Τ.) της κατά την παραπάνω πενταετία, ώστε να υπάρχει μια όσο το δυνατό αντικειμενική εικόνα, απαλλαγμένη από τις διακυμάνσεις κατ' έτος.^(*)

(*) Η μέση τιμή (Μ.Τ.) του αριθμού των μαθητών κατά την πενταετία 92-93/96-97 έχει βρεθεί από τους αριθμούς των μαθητών σε όλα τα έτη της πενταετίας, οι οποίοι όμως δεν αναγράφονται στους πίνακες που ακολουθούν για οικονομία χώρου.

Τα παραπάνω στοιχεία είναι ομαδοποιημένα και με βάση τις 3 περιοχές Α, Β, Γ όπως αυτές έχουν οριστεί από το ΠΥΣΔΕ (Περιφερειακό Υπηρεσιακό Συμβούλιο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Η ομαδοποίηση αυτή ανταποκρίνεται και στις τρεις μεγάλες γεωγραφικές ενότητες του νομού. Η περιοχή Α' περιλαμβάνει την έδρα του νομού και τις γύρω απ' αυτή κοινότητες, η περιοχή Β' την ευρύτερη περιοχή Φιλιππιάδας καθώς και αυτές του Θεσπρωτικού και του Λούρου και τέλος η Γ' καλύπτει το βορειοδυτικό τμήμα και είναι οι περιοχές Καναλακίου και Πάργας.

Με βάση τα ευρήματα γίνονται προτάσεις για τον καλύτερο σχεδιασμό και οργάνωση των εκπαιδευτικών μονάδων.

Στο νομό στην πενταετία που πέρασε στην Α' Γυμνασίου εισήλθαν 1047 μαθητές και την ίδια πενταετία αποφοίτησαν την Γ' Λυκείου 834, μείωση κατά 20,3%.

Η μελέτη αυτή έγινε σε μια περίοδο που βρίσκονται σε εξέλιξη δυο σημαντικές για το μέλλον της χώρας αλλαγές.

Πρώτον, η συνένωση δήμων και κοινοτήτων μιας ευρύτερης περιοχής, ώστε να προκύψουν οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης με κρίσιμο μέγεθος σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα δημόσιας διοίκησης, γεγονός που θα συμπαρασύρει τα επόμενα χρόνια σε συνενώσεις σχολείων και στην οργανωτική αναδιάρθρωση των εκπαιδευτικών μονάδων κατά περιοχές.

Δεύτερον, η προγραμματισθείσα από το ΥΠΕΠΘ εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που προβλέπει αλλαγές στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δημιουργία Ενιαίου Λυκείου, το οποίο θα απορροφήσει σταδιακά όλους τους τύπους Λυκείων που λειτουργούν σήμερα καθώς και στον τρόπο εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τα νέα μέτρα φιλοδοξούν στην διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού συστήματος που θα παρέχει στους νέους γνώσεις και δεξιότητες συμβατές με τις απαιτήσεις του διεθνούς περιβάλλοντος και τις σύγχρονες ανάγκες της οικονομίας και της κοινωνίας.

Α. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΕ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Με βάση τα στοιχεία των απογραφών της ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος), που γίνεται κάθε δέκα χρόνια, ο γενικός πληθυσμός του νομού στο χρονικό διάστημα 1951-1991 δεν παρουσίασε αξιοσημείωτη μεταβολή. Από τον ΠΙΝΑΚΑ 1 φαίνεται ότι στην δεκαετία 1981-1991 ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 2.614 άτομα (4,67%).

Η μικρή αύξηση οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην παλιννόστηση ενός μέρους μεταναστών. Οι περιοχές Πρέβεζας και Φιλιππιάδας στην δεκαετία 1981-1991 παρουσίασαν αύξηση κατά 10,4% και 9,3% αντίστοιχα, ενώ η περιοχή Θεσπρωτικού μείωση κατά 7,5%. Ο γενικός πληθυσμός των περιοχών Λούρου και Πάργας παρέμεινε σχεδόν σταθερός.

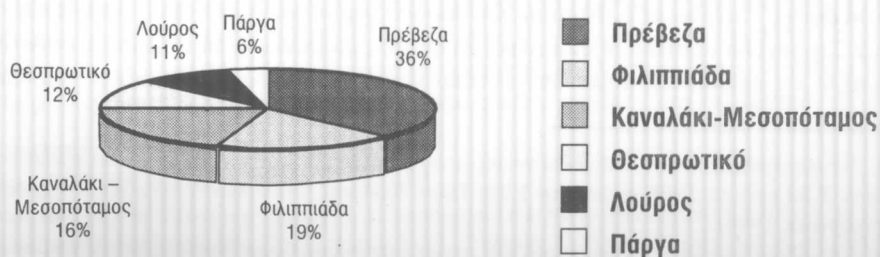
ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Πληθυσμιακή εξέλιξη του νομού Πρέβεζας (Γενικός πληθυσμός)

Περιοχές	1971	1981	1991	Μεταβολή % κατά τη 10ετία 1981-91
Πρέβεζας	18.757	19.623	21.665	+ 10,4
Φιλιππιάδας	10.226	10.125	11.064	+ 9,3
Καναλακίου	9.505	9.074	9.252	+ 1,2
Θεσπρωτικού	3.719	7.357	6.806	- 7,5
Λούρου	5.759	6.262	6.272	+ 0,16
Πάργας	3.719	3.573	3.569	- 0,1
Σύνολο	55.493	56.014	58.628	+ 2,614

Στις απογραφές του 1951 και 1961 ο πληθυσμός του νομού ήταν 56.779 και 62.523 αντίστοιχα

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Πληθυσμιακή κατανομή του νομού Πρέβεζας κατά περιοχές (απογραφή 1991)

Περιοχές	Πληθυσμός	Ποσοστό
Πρέβεζας	21.665	36 %
Φιλιππιάδας	11.064	19 %
Καναλακίου - Μεσοποτάμου	9.252	16 %
Θεσπρωτικού	6.806	12 %
Λούρου	6.272	11 %
Πάργας	3.569	6 %
Σύνολο	58.628	100 %

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Πληθυσμιακή κατανομή Ν. Πρέβεζας κατά περιοχές (απογραφή 1991)

Η σταθερότητα στον γενικό πληθυσμό που παρουσιάζει ο νομός, μέση τιμή 56.712 κατά την εικοσαετία 1971-1991, μας επιτρέπει να δεχτούμε ότι και κατά την δεκαετία που διανύουμε δεν θα παρατηρηθεί αξιοσημείωτη μεταβολή. Όμως, αν λάβουμε υπ' όψιν μας ότι ο μέσος όρος ζωής στην χώρα μας αυξήθηκε και συγχρόνως ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα μειώνεται¹, καταλήγουμε σ' αυτό που οι εκπαιδευτικοί βιώνουν χρόνο με το χρόνο, την μείωση του μαθητικού πληθυσμού.

Η πληθυσμιακή κατανομή του νομού κατά ευρύτερες περιοχές έγινε με βάση τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων που τροφοδοτούν τα Γυμνάσια και Λύκεια της κάθε περιοχής. Από τον ΠΙΝΑΚΑ 2 με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 1991 φαίνεται ότι η περιοχή περί την έδρα του νομού έχει το 36% των κατοίκων και στα δύο βόρεια τμήματα του νομού οι περιοχές Φιλιπιάδας και Καναλακίου έχουν το 19% και 16% αντίστοιχα. Ακολουθούν οι περιοχές Θεσπρωτικού και Λούρου με ποσοστά 12% και 11% και τέλος, στο βορειοδυτικό άκρο του νομού, η περιοχή Πάργας με 6%.

Πρέπει να τονίσουμε ότι ο χειρισμός στατιστικών στοιχείων που αφορά πληθυσμούς πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή και να εξετάζεται κατά πόσο οι αριθμοί αποτυπώνουν την πραγματικότητα. Είναι γνωστό ότι ένας αριθμός κατά την ημέρα της απογραφής μεταφέρεται από τα μεγάλα αστικά κέντρα και τις έδρες των γύρω νομών, καθώς και από τα ημιαστικά κέντρα του νομού στα χωριά του, προκειμένου να εμφανίζεται ένας αριθμός κατοίκων που θα επιτρέπει στις κοινότητες να παίρνουν επιχορηγήσεις. Ο μόνιμος πληθυσμός είναι μικρότερος στις κοινότητες και μεγαλύτερος στην έδρα του νομού και στα ημιαστικά κέντρα απ' αυτόν που εμφανίζεται στις στατιστικές.

Σε έρευνα του Μ. Δρεπάκη² επισημαίνεται ότι «το δημογραφικό πρόβλημα παρουσιάζεται με ιδιαίτερη ένταση στην Θράκη, την Ήπειρο και την Μακεδονία, στα τρία παραμεθόρια γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας. Ορισμένοι νομοί αυτών των περιοχών διεκδικούν τη “μαύρη πρωτιά” στη σειρά των νομών με τις μεγαλύτερες απώλειες μαθητικού δυναμικού. Ο νομός Γρεβενών μέσα σε εννιά χρόνια “έχασε” 4 στους 10 μαθητές δημοτικού σχολείου και ακολουθούν οι νομοί Σερρών, Πρέβεζας, Ροδόπης, Θεσπρωτίας και Άρτας».

Όσον αφορά το μαθητικό πληθυσμό θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι στα γυμνάσια και λύκεια της Φιλιπιάδας φοιτά ένας αρκετά μεγάλος αριθμός μαθητών που προέρχονται από κοινότητες που ανήκουν στο νομό Άρτας. Μαθητές από τις κοινότητες Παντάνασσα, Καμπή, Χανόπουλο, Αμπέλια, Αμμότοπο, Άγιο Σπυρίδωνα και Στρογγυλή αποτελούν σημαντικό ποσοστό των μαθητών που φοιτούν στην Φιλιπιάδα. Οι κοινότητες αυτές δεν συνδέονται μόνο εκπαιδευτικά με την Φιλιπιάδα

1. Μέσος αριθμός ανά γυναίκα (οι γενιές που δεν αντικαθίστανται), το 1970 για την χώρα μας ήταν 2,39 ενώ το 1994 έπεσε στο 1,29. Πηγή Eurostat, Ηνωμένα Έθνη, *World Population prospects*, 1994.

2. Περιοδικό *Επιλογή*, “Οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των νομών και περιφερειών της Ελλάδας”, Αθήνα 1997.

αλλά οι περισσότερες απ' αυτές έχουν εμπορικές, κοινωνικές καθώς και συγκοινωνιακή σύνδεση στενότερη με την Φιλιππιάδα παρά με την Άρτα, κάτι που το σχέδιο "Καποδίστριας" άφησε ανέπαφο.

Τα τελευταία χρόνια δύο στοιχεία που χαρακτηρίζουν σε "μακρο-επίπεδο" την εκπαίδευση στη χώρα μας είναι η μείωση των μαθητών υποχρεωτικής εκπαίδευσης και η αύξηση του αριθμού των εκπαιδευτικών. Η μείωση του αριθμού μαθητών υποχρεωτικής εκπαίδευσης αντιστοιχεί με την μείωση του αριθμού γεννήσεων, που παρατηρήθηκε κατά τα έτη γέννησης των σημερινών μαθητών³. Σε μερικούς νομούς τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε μια ανάκαμψη στο μαθητικό δυναμικό, κυρίως των Δημοτικών σχολείων, από παιδιά προσφύγων και μεταναστών, κυρίως από την πρώην ΕΣΣΔ και την Αλβανία. Ο παράγοντας αυτός για τον νομό μας δεν θα πρέπει να είναι σημαντικός, μένει όμως να διερευνηθεί ένας αριθμός οικογενειών, κυρίως από την Βόρειο Ήπειρο, που έχει ενσωματωθεί στις τοπικές κοινωνίες.⁴

Κατά την έναρξη του σχολικού έτους 1996-97 ο αριθμός των μαθητών σ' όλη την χώρα ήταν 1.636.584 (843.743 αγόρια και 792.841 κορίτσια) ενώ το 1995-96 οι μαθητές ήταν 1.659.032 (856.677 αγόρια και 802.355 κορίτσια) δηλαδή 22.448 λιγότεροι μαθητές. Παράλληλα όμως παρατηρείται αύξηση του αριθμού των εκπαιδευτικών που υπηρετούν στην δημόσια εκπαίδευση. Το 1996-97 είχαμε 3.569 περισσότερους εκπαιδευτικούς απ' ό,τι το 1995-96, η δε σχέση αριθμού μαθητών ανά διδάσκοντα από 14,5 το 1995-96 το 1996-97 βελτιώθηκε σε 13,8.

B. Ο ΜΑΘΗΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΕ ΓΥΜΝΑΣΙΑ-ΛΥΚΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Για τη μελέτη της μεταβολής του μαθητικού πληθυσμού στα Γυμνάσια και Λύκεια του νομού εξετάσαμε την ροή του αριθμού των μαθητών στην Α' τάξη, **ΠΙΝΑΚΑΣ 3**. Με τον τρόπο αυτό θεωρούμε ότι μπορούμε να έχουμε μια αντιπροσωπευτική εικόνα της εξέλιξης του πληθυσμού που μελετάμε. Στην τελευταία στήλη κάθε πίνακα επιχειρούμε μια πρόβλεψη του αριθμού των μαθητών στην Α' τάξη Γυμνασίου, Λυκείου το σχολικό έτος 2002-2003 αν δεχτούμε ότι ο ρυθμός μείωσης στην πενταετία που διανύουμε θα είναι ο ίδιος για κάθε σχολείο όπως και στην προηγούμενη.

Τα τέσσερα γυμνάσια στην πόλη της Πρέβεζας παρουσιάζουν την μικρότερη μείωση κατά την πενταετία 92-93/96-97 σε σχέση με τα γυμνάσια των δύο άλλων περιοχών. Η μείωση κατά 16,3% στην παραπάνω πενταετία ελάττωσε κατά 69 άτομα τον μαθητικό πληθυσμό. Τα αγόρια και τα κορίτσια είναι περίπου ίσα σε αριθμό. Αν δε-

3. Πηγή ΕΣΥΥΕ (Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, 11/7/97)

4. Από έρευνα στο περιοδικό *Επιλογή*. "Η οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των νομών και των περιφερειών της Ελλάδας", Αθήνα 1997. Ο νομός Πρέβεζας έρχεται τρίτος σε μείωση μαθητικού πληθυσμού Δημοτικών σχολείων την περίοδο 1985-88/1995-96 με μείωση 32,8%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Αριθμός μαθητών που φοίτησαν στην Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ κατά την 5ετία 92-93/96-97
 Η μεταβολή του αριθμού των μαθητών καθώς και η μέση τιμή (ΜΤ) του κατά την παραπάνω περίοδο

Περιοχή Α Πόλη Πρέβεζας	Αριθ. μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ μαθητών κατά την πενταετία 92-93 /96-97			Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003
	92-93	96-97		%	Αγόρια	Κορίτσια		
1ο Γυμνάσιο	149	126	-23	-15,4	126	65	61	106
2ο Γυμνάσιο	155	75	-80	-51,6	136	70	66	66
3ο Γυμνάσιο	131	82	-49	-37,4	121	58	63	76
4ο Γυμνάσιο	-	83	+83	+63,3	83	49	34	136
	435	366	-69	-16,3	466	242	224	384
						51,9%	48,1 %	

Περιοχή Β	Αριθ. μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ. μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97			Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003
	92-93	96-97		%	Αγόρια	Κορίτσια		
Γυμνάσιο Λούρου	106	88	-18	-17	100	54	46	83
Γυμνάσιο Θεσπρωτικού	83	80	-3	-3,6	79	43	36	76
1ο Γυμνάσιο Φιλιπιάδας	94	58	-36	-38,2	86	50	36	76
2ο Γυμνάσιο Φιλιπιάδας	93	55	-38	-40,8	77	40	37	46
Γυμνάσιο Παναγιάς	34	18	-16	-47	27	16	11	14
Γυμνάσιο Γοργομήλου	12	9	-3	-25	14	7	7	11
	422	308	-144	-27	383	210	173	283
						54,8%	45,2%	

Περιοχή Γ	Αριθ. μαθητών το σχολικό έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97			Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003
	92-93	96-97		%	Αγόρια	Κορίτσια		
Γυμνάσιο Μεσοποτάμου	44	33	-11	-25	36	17	19	27
Γυμνάσιο Καναλακίου	124	75	-49	-39,5	97	54	43	59
Γυμνάσιο Πάργας	61	46	-15	-25	65	37	28	49
	229	154	-75	-32,7	198	108	90	135
						54,5%	45,5 %	

χτούμε την ίδια μείωση για την περιοχή αυτή κατά την επόμενη πενταετία, το σχολικό έτος 2002-2003 στην Α΄ Γυμνασίου θα φοιτούν 80 μαθητές λιγότεροι, γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει στην ευνοϊκή περίπτωση σχηματισμού τεσσάρων τμημάτων σε κάθε σχολείο με 24 μαθητές ανά τμήμα⁵.

Τα γυμνάσια της περιοχής Β΄ καλύπτουν μια ευρύτατη περιοχή που εκτείνεται από τον Γοργόμυλο και την Παναγιά μέχρι και το Λούρο. Η μείωση του μαθητικού πληθυσμού κατά την πενταετία που πέρασε είναι αρκετά μεγάλη: 27%, δηλαδή 144 μαθητές, αριθμός που αντιστοιχεί στην απώλεια ενός μεγάλου και ενός μικρού γυμνασίου της περιοχής.

Τα Γυμνάσια Θεσπρωτικού και Λούρου παρουσιάζουν την μικρότερη μείωση, ενώ κατά μήκος του άξονα Παναγιάς-Φιλιππιάδας η μείωση είναι της τάξης του 40%.

Η σχέση του αριθμού αγοριών-κοριτσιών δεν είναι σύμμετρη, με υπεροχή σε φοίτηση αγοριών. Με βάση την επικρατούσα κατάσταση στον αγροτο-κτηνοτροφικό τομέα και την μη διαφαινόμενη ανάπτυξη άλλων παραγωγικών δυνάμεων, προβλέπουμε ότι τα γυμνάσια στην πενταετία που διανύουμε θα παρουσιάσουν περαιτέρω μείωση και η λειτουργία των Γυμνασίων Παναγιάς και Γοργομύλου θα γίνει προβληματική.

Τα γυμνάσια της περιοχής Γ΄ παρουσιάζουν την ίδια εικόνα μείωσης του μαθητικού πληθυσμού με μεγαλύτερη ένταση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Γυμνασίου Καναλακίου, όπου οι μαθητές στην Α΄ τάξη μειώθηκαν κατά 39,5%.

Η ελάττωση του αριθμού των εισερχομένων μαθητών στα γυμνάσια της περιοχής Γ΄ κατά 32,7% (75 μαθητές) είναι ανησυχητική. Στην περιοχή αυτή τα αγόρια είναι κατά 10% περισσότερα από τα κορίτσια.

Στα λύκεια της πόλης Πρέβεζας, ΠΙΝΑΚΑΣ 4, έχουμε αύξηση των εισερχομένων μαθητών στην Α΄ τάξη κατά 12,4% (51 μαθητές) που είναι και η μοναδική περίπτωση αύξησης που παρατηρήθηκε, με μεγαλύτερη συμβολή από το Τ.Ε.Λ. και την Τ.Ε.Σ. Η παραπάνω αύξηση οφείλεται και στο ότι ένας αριθμός αποφοίτων από τα Γυμνάσια Λούρου, Μεσοποτάμου και Καναλακίου εγγράφεται στο Τ.Ε.Λ. και την Τ.Ε.Σ. Πρέβεζας, λόγω ειδικοτήτων που επιλέγουν ή πηγαίνουν στα Γ.Ε.Λ., επειδή μένοντας στην Πρέβεζα μπορούν να παρακολουθούν μαθήματα σε οργανωμένα φροντιστήρια.

Στην Β΄ περιοχή σημειώνεται η μεγαλύτερη μείωση: 11,9% (41 μαθητές). Το μεγαλύτερο ποσοστό παρουσιάζει το Λύκειο Θεσπρωτικού με 31,4% και ακολουθούν το 2ο Λύκειο Φιλιππιάδας και οι λυκειακές τάξεις Γοργομύλου με 15,1% και 16,7% αντίστοιχα.

Στην περιοχή Γ΄ η μείωση είναι μικρή: 8,1%. Επισημαίνουμε όμως την μείωση⁶ που σημειώθηκε στο Λύκειο Πάργας 21%.

5. Στην πόλη της Πρέβεζας τα τελευταία χρόνια παρατηρείται τάση, επαναπατρισμού αρκετών ελεύθερων επαγγελματιών, κυρίως επιστημόνων, που εγκαθίστανται με τις οικογένειές τους.

6. Η Πάργα με την αναπτυσσόμενη τουριστική κίνηση και την αγροτική παραγωγή συγκεντρώνει τον γενικό πληθυσμό της. Στην δεκαετία 1981-91 παρουσίασε μείωση μόνο 0,1%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Αριθμός μαθητών που φοίτησαν στην Α' ΛΥΚΕΙΟΥ κατά την 5ετία 1992-93/1996-97
 Η μεταβολή του αριθμού των μαθητών καθώς και η μέση τιμή (ΜΤ) του κατά την παραπάνω περίοδο

Περιοχή Α Πόλη Πρέβεζας	Αριθ. μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ. μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97		Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003	
	92-93	96-97		%	Αγόρια	Κορίτσια		
1ο ΓΕ.Λ	130	135	+5	+3,8	130	135	81	135
2ο ΓΕ.Λ	130	141	+11	+8,5	138	60	78	150
Τ.Ε.Λ	120	144	+24	+20	134	87	47	161
Τ.Ε.Σ	32	43	+11	+34,4	37	35	2	50
	412	463	+51	+12,4	447	239 (53,5%)	208 (46,5%)	496

Περιοχή Γ	Αριθ. μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ. μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97		Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003	
	92-93	96-97		%	Αγόρια	Κορίτσια		
ΓΕ.Λ Καναλακίου	62	49	-13	-21	56	22	81	44
ΓΕ.Λ Πάργας	37	39	+2	+5,4	34	14	78	36
Τ.Ε.Λ Καναλακίου	61	59	-2	-3,3	72	42	2	68
	160	147	-13	-8,12	162	78 (48,1%)	84 (51,9%)	148

Περιοχή Β	Αριθ μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ. μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97		Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003	
	92-93	96-97		%	Αγόρια	Κορίτσια		
Λύκειο Λούρου	47	44	-3	-6,4	52	23	29	49
Λύκειο Θεσπρωτικού	70	48	-22	-31,4	58	24	34	40
1ο ΓΕ.Λ Φίλιππάδας	62	58	-4	-6,4	58	27	31	54
2ο ΓΕ.Λ Φίλιππάδας	66	56	-10	-15,1	60	28	32	51
Λυκ. Τάξεις Παναγιάς	14	13	-1	-7,1	16	5	11	15
Λυκ. Τάξεις Γοργομόλου	12	10	-2	-16,7	12	5	7	10
Τ.Ε.Λ Φίλιππάδας	72	72	0	0	72	46	26	72
	343	302	-41	-11,9	328	158 (48,2%)	170 (51,8%)	291

Ανακεφαλαιώνοντας, ΠΙΝΑΚΕΣ 5 & 6, κατά την πενταετία 1992-93/1996-97 στην Α' τάξη σ' όλα τα γυμνάσια του νομού ο αριθμός των μαθητών μειώθηκε κατά 32,7% (258 μαθητές) με την μεγαλύτερη παρατηρηθείσα μείωση στις περιοχές Β', Γ'.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Συγκεντρωτικός πίνακας με τον αριθμό των μαθητών που φοίτησαν στην Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ κατά περιοχές

	Αριθ. μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μ.Τ αριθ. μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97			Πρόβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003
	92-93	96-97		%		Αγόρια	Κορίτσια	
Περιοχή Α	435	366	-69	-16,3	466	241	224	390
Περιοχή Β	422	308	-114	-27	383	210	173	280
Περιοχή Γ	229	154	-75	-32,7	198	108	90	133
	1086	828	-258	-23,7	1047	560 (53,5%)	487 (46,5%)	803

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. Συγκεντρωτικός πίνακας με τον αριθμό των μαθητών που φοίτησαν στην Α' ΛΥΚΕΙΟΥ κατά περιοχές

	Αριθ. μαθητών το σχ. έτος		Μεταβολή αριθ. μαθητών		Μέση τιμή (Μ.Τ) αριθ. μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97			Προβλεψη για το σχ. έτος 2002-2003
	92-93	96-97		%		Αγόρια	Κορίτσια	
Περιοχή Α	412	463	+51	+12,4	447	239	208	502
Περιοχή Β	343	302	-41	-11,9	328	158	170	289
Περιοχή Γ	160	147	-13	-8,12	162	78	84	149
	915	912	-3	-0,33	937	475 (50,7%)	462 (49,3%)	940

Στα λύκεια⁷ ο αριθμός των μαθητών παρέμεινε σχεδόν σταθερός, σημειώθηκε μια πολύ μικρή μείωση 0,33%. Ο αριθμός των κοριτσιών που φοιτούν στα ΓΕ.Λ. υπερτερεί ενώ στα Τ.Ε.Λ. υπερτερούν τα αγόρια.⁸

7. Διαφοροποίηση στην εξέλιξη του μαθητικού πληθυσμού παρατηρείται και πανελλαδικά. Η μείωση του αριθμού των μαθητών μεταξύ 1996-96/1997-98 για τους μαθητές Δημοτικών σχολείων υπολογίζεται κατά προσέγγιση σε 10.000, των μαθητών Γυμνασίων σε 9.000 και των Λυκείων σε 2.000. Ο μαθητικός πληθυσμός των Γυμνασίων, ακολουθεί λιγότερο φθίνουσα πορεία σε σχέση μ' αυτή των Δημοτικών ενώ το Λύκειο "συγκρατεί" συνολικά το μαθητικό πληθυσμό του. Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. 1997 (Εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 18/8/97).

8. Στοιχεία της ΕΣΥΕ δείχνουν ότι το 55,5% στα Τ.Ε.Λ. είναι αγόρια ενώ στις Τ.Ε.Σ. είναι το 76,5%. Τα κορίτσια είναι στα ΓΕ.Λ. το 54,7% και στα Ε.Π.Λ. το 54,9% (Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, 11/7/97 - επιμέλεια Στ. Καραμεντζή).

Η άποψή μας είναι ότι με την προοπτική του Ενιαίου Λυκείου στην έδρα του νομού οι τρεις κατευθύνσεις και τα μαθήματα επιλογής με σωστή οργάνωση θα λειτουργήσουν ικανοποιητικά, ενώ στις περιοχές Β', Γ' ο νέος τύπος λυκείου θα προαχθεί μόνο εφ' όσον υπάρξουν συνενώσεις λυκείων, ώστε να είναι δυνατός ο σχηματισμός λειτουργικών τμημάτων και να αποφευχθεί ο κατακερματισμός εργαστηρίων, αιθουσών και διδακτικού προσωπικού.

Γ. ΤΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΟΥ, ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΓΟΡΓΟΜΥΛΟΥ – ΛΥΚΕΙΑΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Τα τρία παραπάνω γυμνάσια βρίσκονται στην περιφέρεια των ημιαστικών κέντρων Φιλιπιάδας και Καναλακίου, ιδρύθηκαν πριν από χρόνια για να διευκολυνθεί η πρόσβαση των παιδιών στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μιας και ήταν υποχρεωμένα να μεταβαίνουν στα ημιαστικά κέντρα με συγκοινωνιακές συνθήκες που δεν ήταν ικανοποιητικές.

Για την ίδρυση των παραπάνω σχολείων δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε και την φιλοδοξία των κοινοτήτων να έχουν γυμνάσια στο χωριό τους, ελπίζοντας ότι αυτό θα ήταν ένα κίνητρο για την συγκράτηση των εκεί πληθυσμών. Αργότερα ιδρύθηκαν και λειτουργούν τάξεις Α' και Β' Λυκείου.

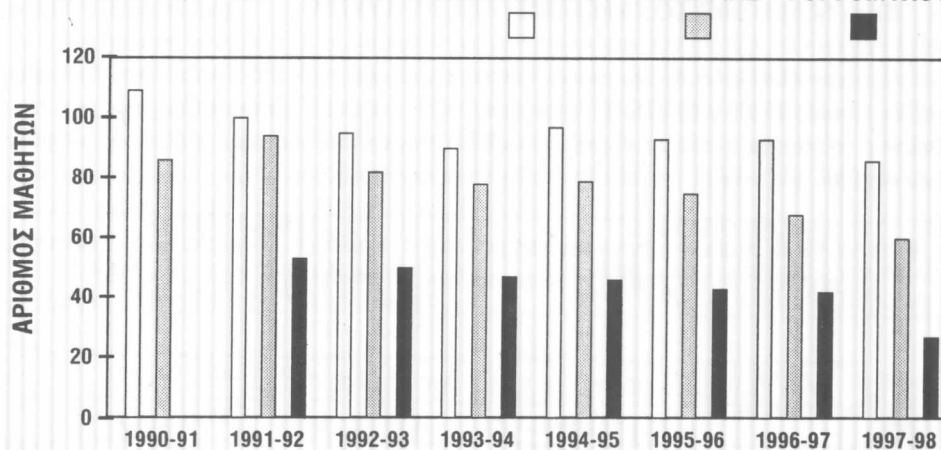
Στην περίπτωση των Γυμνασίων Παναγιάς και Γοργομύλου η μετανάστευση τόσο προς τα αστικά κέντρα όσο και προς το εξωτερικό, σε συνδυασμό με την υπογεννητικότητα και τα προβλήματα της γεωργο-κτηνοτροφίας, μειώνουν συνεχώς τον ντόπιο πληθυσμό. Από τον ΠΙΝΑΚΑ 7, παρατηρούμε ότι το Γυμνάσιο Παναγιάς από 86 μαθητές που είχε το 1990-91, το 1997-98 έχει 60, (μείωση 30,2%) το δε Γυμνάσιο Γοργομύλου από 53 μαθητές το 1990-91 το 1997-98 έχει 27 (μείωση 49%).

Η κατάσταση στις Λυκειακές τάξεις είναι απογοητευτική. Η μέση τιμή (Μ.Τ.) μαθητών στην Α' Λυκείου στην Παναγιά κατά την δεκαετία 1990-91/1997-98 είναι 28 η δε Μ.Τ. για τις ίδιες τάξεις στο Γοργομύλο την εξαετία 1992-93/1997-98 είναι 22 μαθητές. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους μαθητές που τελειώνουν τα δύο αυτά γυμνάσια οι μισοί περίπου συνεχίζουν στις λυκειακές τάξεις, από τους υπόλοιπους ένα μέρος κατευθύνεται στο Τ.Ε.Λ. Φιλιπιάδας ή σε τεχνικές σχολές και οι άλλοι εμπλέκονται σε παραγωγικές διαδικασίες στο χωριό τους.

Η τάση που υπήρχε στη δεκαετία του '80, δημιουργίας αποκεντρωμένων μικρών εκπαιδευτικών μονάδων, σήμερα από τα πράγματα φαίνεται ότι δεν στηρίχθηκε στην πληθυσμιακή προοπτική των περιοχών και δεν ελέγχθηκε με παιδαγωγικά και κοινωνιολογικά κριτήρια. Οι μαθητές των σχολείων αυτών ναι μεν βρίσκονται κοντά στα σπίτια τους αλλά μια σχολική μονάδα δεν μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικά όταν ο αριθμός των μαθητών πέσει κάτω από ένα κρίσιμο όριο. Η θέση ότι όσο μικρότερα είναι τα τμήματα σε αριθμό μαθητών τόσο καλύτερη μπορεί να είναι η παρεχόμενη εκπαίδευση δεν είναι απόλυτα ορθή. Όταν ο αριθμός των μαθητών κατεβαίνει αρκε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. Γυμνάσια Μεσοποτάμου, Παναγιάς, Γοργομούλου Λυκειακές τάξεις					
	ΜΕΣΟ ΠΟΤΑΜΟΣ	ΠΑΝΑΓΙΑ		ΓΟΡΓΟΜΥΛΟΣ	
	Γυμνάσιο	Γυμνάσιο	Λυκειακές Τάξεις Α, Β	Γυμνάσιο	Λυκειακές Τάξεις Α, Β
1990 - 91	109	86	26		
1991 - 92	100	94	34	53	
1992 - 93	95	82	29	50	23
1993 - 94	90	78	26	47	22
1994 - 95	97	79	28	46	26
1995 - 96	93	75	29	43	20
1996 - 97	93	68	24	42	18
1997 - 98	86	60	26	27	20
Μ.Τ	95	78	28	44	22

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: ΓΥΜΝΑΣΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΟΥ – ΠΑΝΑΓΙΑΣ – ΓΟΡΓΟΜΥΛΟΥ

τά του κρίσιμου αριθμού 18-20 μαθητές ανά τάξη, τότε η λογική αυτή λειτουργεί αρνητικά⁹. Ας μην ξεχνάμε ότι ο μικρός αριθμός καθηγητών στα σχολεία αυτά δεν εί-

9. Μ. Ηλιού 1997. "Ο ερευνητής και η ανάγνωση των αριθμών ή το αίνιγμα της σχολικής επιτυχίας", *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 94, σελ. 22. (Αναφέρεται στην συνθετική εργασία του Walo Hutmacher "Quande la réalité resiste a la lutte contre l' echee scolaire. Analyse du redaplement dans l' enseignement primaire genevois", *Service de la Recherche Sociologique, Cahier 36, Geneve, 1993, 168 σελ.*).

ναι θετικός παράγοντας, καθόσον ένας καθηγητής πρέπει να διδάσκει σχεδόν όλα τα μαθήματα της ειδικότητάς του σ' όλες τις τάξεις γυμνασίου, λυκείου, πράγμα που τον υποχρεώνει να ασχολείται με πολλά αντικείμενα που αναπόφευκτα περιορίζουν την διδακτική του αποτελεσματικότητα. Επιπλέον οι λίγοι μαθητές παρακολουθούν αρκετές ώρες την ημέρα, ίσως και για χρόνια, τους ίδιους καθηγητές. Οι Λυκειακές τάξεις Γοργομύλου, Παναγιάς δεν είναι πλέον βιώσιμες, εν όψει δε των αλλαγών που συμβαίνουν στη δομή και τον τρόπο λειτουργίας των λυκείων η φοίτηση των μαθητών αυτών στα Γυμνάσια και Λύκεια Φιλιπιάδας είναι μονόδρομος.

Το Γυμνάσιο Μεσοποτάμου φαίνεται ότι παρ' όλο που ο μαθητικός πληθυσμός του παρουσιάζει μείωση (το 1990-91 φοιτούσαν 109 μαθητές και το 1997-98, φοιτούν 86, μείωση 21,6%), έχει εκείνο το μέγεθος που θα του επιτρέψει να λειτουργεί και τα επόμενα χρόνια. Εκτιμούμε ότι εφ' όσον η φθίνουσα πορεία συνεχιστεί θα βρεθεί στην κατάσταση των δύο προαναφερθέντων σχολείων μετά από μια πενταετία, αν και η εύφορη πεδιάδα του Αχέροντα μπορεί να είναι παράγοντας συγκράτησης του πληθυσμού σ' αυτήν την περιοχή¹⁰.

Δ. ΕΝΑΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΔΕΝ ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΛΥΚΕΙΟ

Από τον ΠΙΝΑΚΑ 8, χρησιμοποιώντας τις μέσες τιμές (Μ.Τ.) των μαθητών για την πενταετία 1992-93/1996-97, γίνεται απόπειρα προσδιορισμού της ροής του μαθητικού πληθυσμού από το γυμνάσιο στο λύκειο, καθώς και του ποσοστού αποφοίτων λυκείου στο νομό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. Αριθμός μαθητών που φοίτησαν στην Α' Γυμνασίου, Α' Λυκείου και Γ' Λυκείου την πενταετία 1992-93/1996-97 (στα Λύκεια περιλαμβάνονται Γ.Ε.Λ., Τ.Ε.Λ. και η Τ.Ε.Σ.)

Μ.Τ αριθμού μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97	Μ.Τ αριθμού μαθητών κατά την πενταετία 92-93 / 96-97		
	Α' Γυμνασίου	Α' Λυκείου	Γ' Λυκείου
Περιοχή Α	466	447	409
Περιοχή Β	383	328	286
Περιοχή Γ	198	162	139
	1047	937	834

10. Δ. Ράπτης, 1991, *Το Καναλάκι της Πρέβεζας (Μεταβολές στην πολιτιστική συμπεριφορά των κατοίκων μιας Ηπειρωτικής Κοινότητας στην εικοσαετία 1965-85)*, διδακτορική διατριβή.

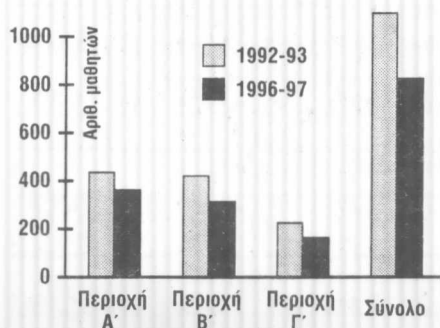
Ο αριθμός των μαθητών που φοίτησαν στην Α΄ Γυμνασίου κατά την παραπάνω περίοδο ήταν 1047, ενώ ο αριθμός στην Α΄ Λυκείου 397, ήτοι 110 μαθητές λιγότεροι (10,6%). Ο αριθμός των μαθητών που φοίτησαν στην Γ΄ Λυκείου, και κατά τα κρατούντα αποφοίτησαν, είναι 834, μειωμένος κατά 103 (ποσοστό 11%) σε σχέση μ' αυτό που φοίτησαν στην Α΄ Λυκείου. Εξετάζοντας την διαδρομή από την Α΄ Γυμνασίου μέχρι την αποφοίτηση στην Γ΄ Λυκείου σημειώνουμε "απώλεια" 198 μαθητών, ποσοστό 19,2%.

Τα παραπάνω ποσοστά απωλειών δεν μπορούν να εξηγηθούν παρά μόνο κατά ένα μικρό μέρος τους από μαθητές που τελειώνοντας το γυμνάσιο εγγράφονται σε Τ.Ε.Λ. ή Τ.Ε.Σ. άλλων νομών, επειδή το Τ.Ε.Λ. της περιοχής τους δεν έχει την ειδικότητα που επιθυμούν (π.χ. από την περιοχή Φιλιππιάδας στο Τ.Ε.Λ. Άρτας). Επίσης ο αριθμός των μαθητών που μετεγγράφονται σε σχολεία άλλων νομών λόγω μετάθεσης των γονέων τους δεν πρέπει να επηρεάζει τις μέσες τιμές του μαθητικού πληθυσμού, καθόσο συμβαίνει και το αντίστροφο. Συνεπώς θα πρέπει να δεχτούμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό νέων δεν ολοκληρώνει την βασική υποχρεωτική εκπαίδευση και ένας επίσης σημαντικό ποσοστό δεν αποφοιτά από το λύκειο. Ας σημειωθεί από τις τρεις περιοχές η περιοχή Β΄ παρουσιάζει τα μεγαλύτερα ποσοστά. Το ζήτημα αυτό αξίζει περαιτέρω διερεύνηση, καθόσον οι κοινωνικές και οι πολιτιστικές επιπτώσεις του είναι προφανείς.

Τέτοια ποσοστά, αν και δυσάρεστα για μια χώρα που φιλοδοξεί να κινείται στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, δεν πρέπει να μας εκπλήσσουν, καθόσο το ποσοστό των αναλφαβήτων της χώρας το 1991 ήταν 6,8% (617.646) στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας άνω των 10 ετών (9.039.479). Το δε ποσοστό όσων δεν τελείωσαν το δημοτικό σχολείο στο ίδιο πληθυσμιακό σύνολο είναι 10,6% (960.760)¹¹.

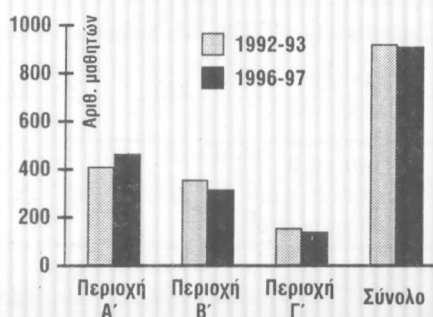
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Η εξέλιξη του μαθητικού πληθυσμού της Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ στο νομό Πρέβεζας

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Η εξέλιξη του μαθητικού πληθυσμού της Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ στο νομό Πρέβεζας

11. Σ. Κολοβού 1996. "Το επίπεδο ανεβαίνει;" Περιοδικό *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, Τεύχος 35, σελ. 34.

Ε. ΠΟΙΕΣ ΔΕΣΜΕΣ ΕΠΙΛΕΓΟΥΝ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ

Οι ΠΙΝΑΚΕΣ 9,10 αναφέρονται στις επιλογές δεσμών και ειδικοτήτων των μαθητών. Το 45,5% των μαθητών του νομού παρακολουθούν την 4η δέσμη ενώ μόνο το 6,4% τη 2η δέσμη. Τα ποσοστά των μαθητών στην 1η και 3η δέσμη είναι 24,8% και 23,2% αντίστοιχα. Αξιοσημείωτο είναι ότι το ποσοστό των μαθητών στις τρεις περιοχές του νομού που επιλέγουν την 3η δέσμη είναι σχεδόν το ίδιο, ενώ τα ποσοστά της 1ης και 2ης δέσμης στις τρεις περιοχές είναι σχεδόν αντίστροφα μ' αυτά της 4ης δέσμης. Καθώς κινούμεθα από την Α' προς την Γ' περιοχή τα ποσοστά 1ης και 2ης δέσμης ελαττώνονται και αυξάνονται της 4ης. Το παραπάνω μπορεί να εξηγηθεί αν λάβουμε υπ' όψιν μας ότι στην 1η και 2η δέσμη κατευθύνονται μαθητές που κυρίως προέρχονται από οικογένειες με υψηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και για την προετοιμασία τους απαιτούνται οργανωμένα φροντιστήρια και σχετικά μεγαλύτερη δαπάνη.

Οι πίνακες ασφαλώς θα μπορούσαν να είναι καθοδηγητικοί για την οργάνωση των τριών κατευθύνσεων του Ενιαίου Λυκείου που σύμφωνα με το ΥΠΕΠΘ θα ισχύσει για τους μαθητές που σήμερα φοιτούν στην Α' λυκείου και θα περιλαμβάνει τρεις κατευθύνσεις¹². Θεωρητική, Θετική και Τεχνολογική, όπου στους μαθητές της Β' λυκείου θα δίνεται η δυνατότητα επιλογής ενός αριθμού μαθημάτων για την ανάπτυξη των ιδιαίτερων κλίσεων τους.

Θα μπορούσαμε να προβλέψουμε ανά περιοχή τον αριθμό των μαθητών σε κάθε κατεύθυνση αν στον αριθμό των μαθητών που επιλέγουν σήμερα 1η και 2η δέσμη αντιστοιχίσουμε την θετική κατεύθυνση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. Μέση τιμή (Μ.Τ.) αριθμού μαθητών που φοίτησαν στην Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ κατά περιοχές στην 5ετία 1992-93/1996-97. Ανάλυση κατά δέσμες για τους μαθητές των Γενικών Λυκείων (ΓΕ.Λ.)									
	Μ.Τ. αριθ. μαθητών σε ΓΕ.Λ.	Δέσμη							
		Α		Β		Γ		Δ	
Περιοχή Α' Πρέβεζα	230	71	30,8%	22	9,6%	53	23,0%	84	36,5%
Περιοχή Β' Φιλιπιάδα, Λούρος, Θεσπρωτικό	217	48	22,1%	7	3,2%	50	23,0%	112	51,6%
Περιοχή Γ' Καναλάκι, Πάργα	69	9	13,0%	4	5,8%	17	24,6%	39	56,5%

12. Εκπαίδευση 2000. Για μια Παιδεία Ανοικτών Οριζόντων, Έκδ. ΥΠΕΠΘ.

Αυτό μπορούμε να το ισχυριστούμε δεδομένου ότι οι κλίσεις, οι δυνατότητες καθώς και το ενδιαφέρον των μαθητών για τα επαγγέλματα που αντιστοιχούν σε κάθε κατεύθυνση δεν επηρεάζεται σημαντικά με αλλαγές στη δομή του λυκείου.

Από τα στοιχεία του ΠΙΝΑΚΑ 9, λόγω του μικρού αριθμού των μαθητών που επιλέγουν 1η και 2η δέσμη, η οργάνωση της Θετικής κατεύθυνσης στα λύκεια της Β' και κυρίως της Γ' περιοχής αν δεν οργανωθεί σε επίπεδο περιοχής και όχι σχολείων δεν θα είναι αποτελεσματική και δεν θα κερδίσει την εμπιστοσύνη της κοινωνίας.

Η Θεωρητική κατεύθυνση προφανώς θα σχηματιστεί από τους μαθητές που σήμερα επιλέγουν Γ' δέσμη και από ένα μέρος μαθητών της Δ' δέσμης. Θα λειτουργήσει ικανοποιητικά αν η οργάνωσή της ιδωθεί σε επίπεδο περιοχών και δεν γίνει κατακερματισμός τμημάτων και διδακτικού προσωπικού. Ένα μεγάλο μέρος μαθητών που σήμερα παρακολουθεί Δ' δέσμη μαζί με ένα μέρος του αριθμού των μαθητών των Τ.Ε.Λ. (ΠΙΝΑΚΑΣ 10) θα ακολουθήσουν την Τεχνολογική κατεύθυνση που απ' ό,τι φαίνεται θα είναι και η πολυπληθέστερη. Ποιοι θα οδεύσουν προς τις Τεχνικές Σχολές; Προφανώς θα προέρχονται από μαθητές που σήμερα φοιτούν στα Τ.Ε.Λ. και στην Τ.Ε.Σ.

Η δημιουργία του νέου τοπίου, που θα παγιωθεί ίσως σε λίγα χρόνια, θα δείξει αν το κοινωνικό αγαθό της μόρφωσης μέσω της δημόσιας παιδείας θα αναβαθμιστεί επιτυγχάνοντας και ποιοτικούς στόχους πέρα από ποσοτικούς που σε ένα ικανοποιητικό βαθμό κατακτήθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες.

Οι νέες δομές απαιτούν νέα οργανωτική σκέψη και νοοτροπία. Όσοι εμπλέκονται στην ευθύνη οργάνωσης του Ενιαίου Λυκείου, πέραν από τον εκσυγχρονισμό του προγράμματος των μαθημάτων και του τρόπου διδασκαλίας που είναι επιτακτική ανάγκη, θα πρέπει να δώσουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην λειτουργική δομή των εκπαιδευτικών μονάδων. Οι κατευθύνσεις και τα μαθήματα επιλογής θα πρέπει να ιδωθούν στον ορίζοντα περιοχής και όχι με τη λογική που μέχρι τώρα λειτουργούν οι δέσμες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. Μέση τιμή (Μ.Τ.) αριθμού μαθητών που φοίτησαν στην Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ κατά περιοχές στην πενταετία 1992-93/1996-97. Ανάλυση για τα Τεχνικά Λύκεια (Τ.Ε.Λ.) και την Τ.Ε.Σ.

	Τ.Ε.Λ. Περέβεζας	Τ.Ε.Λ. Φιλιππιάδας	Τ.Ε.Λ. Καναλακίου	Τ.Ε.Σ. Περέβεζας	Σύνολο
Μ.Τ. αριθμού μαθητών	149	69	70	30	318
Ποσοστό %	46,9	21,7	22,0	9,4	100

Z. ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΚΡΟΕΠΙΠΕΔΟ ΣΤΟ ΜΙΚΡΟΕΠΙΠΕΔΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Τα προαναφερθέντα στοιχεία, σχετικά με τον μαθητικό πληθυσμό, μαζί με τα σχολικά κτίρια, την υλικοτεχνική υποδομή τους και το διδακτικό προσωπικό αποτελούν το “μακρο-επίπεδο” της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Στο νομό μας όλα τα σχολεία εδώ και χρόνια είναι πρωϊνά και τα σχολικά κτίρια καθώς και το σχολικό περιβάλλον τους, αν συγκριθεί μ’ αυτό άλλων νομών και ιδιαίτερα του Λεκανοπεδίου Αττικής¹³, πρέπει να πούμε ότι είναι αρκετά ικανοποιητικό. Οι όποιες αδυναμίες και προβλήματα υπάρχουν δεν είναι δυσεπίλυτα και μπορούν μεσοπρόθεσμα να λυθούν¹⁴. Είναι όμως άμεσα ζητούμενο η αναζήτηση της παιδαγωγικής ποιότητας του σχολικού χώρου, ο περαιτέρω εξοπλισμός τους αλλά και η αξιοποίηση του υπάρχοντος εποπτικού υλικού.

Η μεταρρύθμιση του 1976-77 θεσμοθέτησε μεταξύ άλλων την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και τον χωρισμό των Λυκείων σε δύο στεγανές δομές:

- Τα Γενικά Λύκεια, που σ’ αυτά ουσιαστικά λειτουργεί η θετική και η θεωρητική κατεύθυνση, (Α΄, Β΄ και Γ΄, Δ΄ δέσμη) και οι μαθητές από την Β΄ τάξη προσανατολίζονται σε δέσμες και δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στα αντίστοιχα μαθήματα και απ’ αυτούς επιλέγεται μέσω των γενικών εξετάσεων το αυριανό επιστημονικό δυναμικό.

- Τα Τεχνικά-Επαγγελματικά Λύκεια που εφοδίαζαν την αγορά εργασίας με τον απαραίτητο αριθμό μεσαίων στελεχών και ταυτόχρονα μείωναν τον αριθμό των μαθητών στο γενικό λύκειο που συνωστίζεται στις εισόδους των Α.Ε.Ι.

Το σύστημα σπύριξε την λειτουργία του στην αξιολόγηση της σχολικής επίδοσης και διαχώριζε τον μαθητικό πληθυσμό σε δυο δίκτυα που αντιστοιχούν σε διαφορετικές θέσεις στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας.

Η στεγανότητα των δύο δικτύων¹⁵ επέτρεπε τον έλεγχο της κοινωνικής κινητικότητας και υλοποιούσε την διατήρηση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

13. Ενδεικτικά παραθέτουμε, ποσοστά συσχετιζόμενων σχολείων, διπλής βάρδιας στην Αθήνα, Γυμνάσια 68,7% και Λύκεια 54% (Χρ. Κάτσικας - Γ. Καθβαδίας, *Η ανισότητα στην ελληνική εκπαίδευση*, Gutenberg 1995).

14. Η θέση του νομού Πρέβεζας με βάση το ποσοστό επιτυχόντων σε Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. που έδωσαν για πρώτη φορά εξετάσεις το 1995 είναι 15η σε σύνολο 124 Διευθύνσεων Δευτεροβάθμιας Εκπ/σης της χώρας (στοιχεία του ΥΠ.ΕΠ.Θ.) “Τα Λύκεια του Νομού Πρέβεζας στις Γενικές Εξετάσεις του 1995” Κ. Καμπουράκη, Περιοδικό *Πάντα Ρει* (επιστημονική και πολιτιστική περιοδική έκδοση των καθηγητών του νομού Πρέβεζας), τεύχ. 2, 1996 Πρέβεζα.

15. Μετακίνηση μαθητών από την Α΄ Λυκείου των Τ.Ε.Λ. προς τα Γ.Ε.Λ., αν και τυπικά επιτρεπόταν, εντούτοις κάθε χρονιά συνέβαινε το αντίθετο, μερικές βδομάδες μετά την έναρξη της σχολικής χρονιάς μαθητές μεταγγράφονταν από τα Γ.Ε.Λ. στα Τ.Ε.Λ. και επίσης ένας αριθμός μαθητών μετά το τέλος της Α΄ Λυκείου που έβλεπαν ότι μόλις κατάφερναν να προάγονται στην Β΄ τάξη κατευθύνονταν στα Τ.Ε.Λ. έχοντας επίγνωση ότι πηγαίνουν σε λύκειο δεύτερης κατηγορίας.

Οι κοινωνικές ανισότητες όχι μόνο επιβίωσαν αλλά μεγάλωσαν, καθόσον η επαγγελματική ενσωμάτωση των νέων απαιτεί ικανότητες και γνώσεις πρωτοφανείς. Η παραπαιδεία εξακολουθεί να ανθεί προς το συμφέρον των παιδιών που προέρχονται από οικονομικά εύρωστες οικογένειες, οι γεωγραφικές ανισότητες εντάθηκαν και ιδιαίτερης έκτασης είναι οι ανισότητες στις εκπαιδευτικές συνθήκες, όπως υλικοτεχνική υποδομή, προσωπικό κ.ά.

Το Ενιαίο Λύκειο που θα λειτουργήσει την επόμενη χρονιά, θα αναπτυχθεί πλήρως το 2000, με τις καινοτομίες που εισάγει (μαθήματα επιλογής, αποδέσμευση του Λυκείου από τις δέσμες και εισαγωγή κατευθύνσεων, βαρύτητα στις ξένες γλώσσες και στην πληροφορική, κατάργηση μαθημάτων εξειδίκευσης που διδάσκονταν στα Τεχνικά Λύκεια), μπορεί να επιτύχει, αν η πολιτεία:

- ενισχύσει το κύρος των εκπαιδευτικών και τους αμείψει ικανοποιητικά
- προγραμματίσει ουσιαστική επιμόρφωση, κάτι που εδώ και χρόνια η πολιτεία δεν το κατάφερε

- στελεχώσει την εκπαίδευση με άτομα που πέραν από την εκπαιδευτική τους εμπειρία θα διαθέτουν επιστημονική γνώση και ενημέρωση πάνω στις σύγχρονες απόψεις για την διδασκαλία, τις διαδικασίες μάθησης και την διοίκηση των εκπαιδευτικών μονάδων, ικανούς να κινούνται σε διεθνές περιβάλλον

- πλαισιώσει τις σχολικές μονάδες με διοικητικό και βοηθητικό προσωπικό.

«Παραδοσιακά στην ελληνική κοινωνία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση θεωρείται αλλαγή στις δομές, ανεύρεση τεχνικών λύσεων στο επίπεδο των ιθυνόντων και μεταφορά τους στα σχολεία. Όλα αυτά μπορούν να φέρουν αποτέλεσμα και να αλλάξουν ριζικά την εκπαιδευτική πραγματικότητα μόνο αν αλλάξει το περιεχόμενο των γνώσεων, η αντίληψη για την κοινωνική χρησιμότητα των σχολικών γνώσεων, οι μέθοδοι διδασκαλίας, οι σχέσεις διδάσκοντα, μαθητή και τα κριτήρια σχολικής επιλογής. Με άλλα λόγια, ο ρόλος του σχολείου βρίσκεται πριν απ' όλα μέσα στην τάξη και η ουσιαστική αλλαγή που μπορεί να γίνει είναι το εσωτερικό της σχολικής τάξης. Δεν είναι αυτονόητο ότι η αλληλεπίδραση στην τάξη αλλάζει όταν γίνουν δομικές αλλαγές στο "μακρο-επίπεδο". Η διδακτέα ύλη μπορεί να αλλάζει και όπως φαίνεται σ' αυτό σπνρίζουν τις κρυφές τους ελπίδες οι διάφοροι μεταρρυθμιστές. Όμως κάθε καινούργια γνώση που ο σχεδιαστής επιθυμεί να προσφέρει στον μαθητή, δεν μπορεί παρά να περνάει από το άμεσο επίπεδο της συνάντησης του εκπαιδευτικού με το μαθητή»¹⁶.

16. Το τμήμα αυτό είναι από το άρθρο "Ενιαίο Λύκειο καινούργιες προσδοκίες και παλιές προϋποθέσεις" Θ. Γκότοβος, Π. Παπακωνσταντίνου, Α. Φραγκουδάκη, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 7, σελ. 25, 1982. Το άρθρο αναφέρεται στην τότε συζήτηση για την δημιουργία του ενιαίου λυκείου, που οδήγησε στην ίδρυση δέκα μόνο Πολυκλαδικών Λυκείων. Πέρασαν 15 χρόνια για να θεσμοθετηθεί το Ενιαίο Λύκειο. Η στασιμότητα των εκπαιδευτικών και κοινωνικο-οικονομικών δομών κάνουν και σήμερα το άρθρο επίκαιρο. Επίσης στο ίδιο τεύχος της *Σύγχρονης Εκπαίδευσης* υπάρχουν ακόμη δύο άρθρα με ενδιαφέροντα στοιχεία και απόψεις. "Προς Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (φαίνεται οι συνθήκες ωρίμασαν) του Φ.Κ. Βώρου, σελ. 17 και Μ.Μ. Ζαβλανού "Πώς πρέπει να πραγματοποιείται κάθε αλλαγή στην εκπαίδευση", σελ. 52.

Νικόπολις Α΄

*Πρακτικά
τοῦ πρώτου Διεθνoῦς
Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη
(23 - 29 Σεπτεμβρίου 1984)*

Πρέβεζα 1987

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΖΗΣ

Λαογράφος

Ο αργαλειός από τον Όμηρο ως τις μέρες μας

Ο αργαλειός που σήμερα είναι πλέον μουσειακό είδος, μια φορά κι έναν καιρό υπήρχε σε κάθε σπίτι. Το πότε πρωτοφάνηκε δεν είμαστε σε θέση να το προσδιορίσουμε. Το μόνο που μπορούμε να πούμε με σιγουριά είναι ότι πρωτοεμφανίστηκε στους αρχαίους λαούς της Αιγύπτου, της Περσίας, της Φοινίκης και σε άλλους. Βλέπουμε λοιπόν ότι η τέχνη του αργαλειού έχει μια ιστορία πάνω από 5.000 χρόνια. Τούτο το διαπιστώνουμε από τα αρχαία ευρήματα σε βάαζα και άλλα αντικείμενα που πάνω τους ξεχωρίζουν, ανεξίτηλες από την πολυκαιρία, παραστάσεις...

Ο αργαλειός, η ρόκα και γενικά ο τρόπος κατασκευής φορεσιών για την Ελληνίδα δεν είναι άγνωστα πράγματα. Στο σπίτι η σύντροφος του άντρα τυλίγει την ανέμη, κτενίζει τ' αφράτο μαλλί που μετά την όλη διαδικασία θα γίνει ένα

κομμάτι υφαντό, έτοιμο να συμπληρώσει τον "ιματισμό", τον δικό της ή του σπιτιού της.

Ο αργαλειός στα Ομηρικά έπη αναφέρεται με την ονομασία "ιστός", οι δε απεικονίσεις του αρχαίου ιστού σε αμφορείς έχουν απόλυτη συγγενική ομοιότητα με τους σύγχρονους αργαλειούς.

Όλες οι Ελληνίδες από τα Ομηρικά και πριν χρόνια, έγενεθάν και ύφαιναν. Η πιστή Πηνελόπη, η σεμνή Ανδρομάχη και η ωραία Ελένη. Και ο Όμηρος αναφέρει την Κίρκη που τραγουδούσε στον αργαλειό και την άκουγαν οι σύντροφοι του Οδυσσέα:

*Κίρκης δ' ένδον άκουον
αιδούσης οπι καλή
ιστόν εποιομένης μέγα...*

Και εμείς λέμε:

*Πέτα σαΐτα μου γοργή,
χτύπα χρυσό μου χτένι...*

Ο Έκτορας στην Ανδρομάχη (Ζ 491):

*Άλλεις οίκον ιούσα τα σ' αυτής
έργα κόμιζε ιστόν τ' πλακάτην τε
και αμφιπόλοισι κέλευε
έργον εποίχεσθαι - πόλεμος
δ' άνδρεσι μελήσει πάσιν...*

Μεταφραζόμενο λέει:

*Μον' μέσα τώρα πήγαινε
να κάτσεις στις δουλειές σου,
στη ρόκα και στον αργαλειό
κι ας κάτσουν πες κι οι σκλάβες.
Όσο για τον πόλεμο που λες
οι άντρες θα φροντίσουν.*

(Αλέξ. Πάλλης)

Ο Ευριπίδης σ' απόσπασμα της "Υψίπυλης" αναφέρει πως το τραγούδι τ' αργαλειού ήταν: «*Κέρκιδος ιστοτόνου παραμυθία*».

Η ονομασία αργαλειός προέρχεται από τη λέξη εργαλείο. Και πραγματικά ήταν ένα μοναδικό εργαλείο κατασκευής έργων τέχνης. Ένα εργαλείο που χωρίς προσθήκες και μεταλλαγές άντεχε στις κιλιετηρίδες και εκτοπίσθηκε μόνο γιατί η πρόοδος έκανε ασύμφορη τη χρήση του.

Ο αργαλειός κληρονομήθηκε, όπως είδαμε, παραδοσιακά από τους αρχαίους μας προγόνους και επόμενο ήταν οι τρόποι υφάνσεως να έχουν κι αυτοί αρχαία καταγωγή.

Από το τέλος του 18ου ως τις αρχές του 20ού αιώνα, βγήκαν απ' αυτόν έργα υψηλής καλλιτεχνικής πνοής. Τόσο τα σχέδια όσο και η διαύγεια και η αρμονία των χρωμάτων, έδωσαν στα έργα αυτά της υφαντικής μια ξεχωριστή θέση στη μεταβυζαντινή λαϊκή μας τέχνη.

Πολλές δυσκολίες αντιμετώπιζαν για την παρασκευή των χρωμάτων, αφού

χρησιμοποιούσαν γι' αυτό ακόμα και φλούδες από διάφορα δένδρα.

Χωρίς αμφιβολία η υφαντική είναι συνυφασμένη με τη Δωρίδα ηπειρώτισσα μάνα, γυναίκα, κόρη και τα ηπειρώτικα υφαντά τα τελευταία χρόνια είχαν αποκτήσει μια διεθνούς ακτινοβολίας φήμη λαϊκής τέχνης. Από φλοκάτη μέχρι χράμια (στρωσίδια) κι από ντορβάδες μέχρι προσκέφαλα και τόσα άλλα υφαντά αριστουργήματα.

Σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδας δεν αναπτύχθηκε η βιοτεχνία και η λαϊκή τέχνη σε τέτοιο βαθμό, όπως στην Ήπειρο. Ποιητική χάρη είχε το εσωτερικό των παλιών σπιτιών. Οι ηπειρώτισσες ύφαιναν στον αργαλειό βελόντζες ζωνάρτες, κλούφια, μεγάλα υφαντά με ειδική και δύσκολη ύφανση για τα σκεπάσματα όλης της οικογένειας που κοιμόταν σιάδι (στρωματσάδα), ο ένας πλάι στον άλλον, δέματα για φορεσιές, φανέλες, ζώνες, σεγκούνια, τελζούκια, προσκέφαλα και άλλα θαυμάσια υφαντά περίφημα σε τεχνική εκτέλεση, χρώμα και σύνθεση, κεντητά μαξιλάρια, σεντόνια, μπάντες κ.ά.

Οι βελόντζες όμως θεωρούνταν στην Ήπειρο και σαν οικογενειακά κειμήλια, προικιο της μάνας ή της μπάμπως (γιαγιάς) και «*τις πρόσεχαν σαν τα μάτια τους, βάζοντάς τες στην κορφή οχπάν στο σεντούκι για να ομοφαίν' ο γίκος*».

Από τα δυσκολότερα και καλλιτεχνικότερα δημιουργήματα της υφαντικής στην Ήπειρο, υφαίνονταν στα Ζαγοροχώρια και στα Πωγωνοχώρια. Τα πιο αριστουργηματικά ήσαν εκείνα που είχαν υφανθεί από λεπτότατο λινό και μεταξωτό ριγωτό, ή τσίπα, όπως και το βαμβακομέταξο, το μπιμπιζάρι.

Το καινούργιο σπικικό που άνοιγε με

το γάμο της κοπελιάς έπρεπε να είναι γεμάτο. Έπρεπε νάχει στρωσίδια και τα ρουχικά του, και έτσι υφαίνοντας αυτά έφτιαξε πολλά τραγούδια...

*Με τα ποδάρι ύφαινε
και με τα χέρια γνέθει.
Με το μικρό της δάχτυλο
περνάει τη σαΐτα...*

Τα χρόνια εκείνα η κάθε κοπελιά, από νωρίς ετοιμάζε τα προικιά της, δεν τ' άφηνε για την τελευταία στιγμή. Τ' άργιαζε η υφάντρα στον αργαλειό και με τη φτερωτή σαΐτα ζευγάρωνε το σιμόνι με το υφάδι. Και τι δεν έβγαινε από τα χέρια της. Κι όσο βλέπει η κόρη το ύφασμα που βγαίνει από τον αργαλειό ν' αυγαταίνει, να μακραίνει... τόσα τραγούδια πάνω στο υφάδι ταιριάζει μερόνυχτα σκυμμένη πάνω σ' αυτόν:

*Παιξ' αργαλειέ μου βρόντισε
πέτα χρυσή σαΐτα
Τρίζτε καμμένα χτένια μου
βασιάτε τον αχό μου.
Νάβγουν τα υφάδια γρήγορα
να ράψω τα προικιά μου,
γιατί ο καλός μου βιάζεται,
βιάζεται να με πάρει...*

Ο αργαλειός είναι το τελευταίο στάδιο επεξεργασίας των υφασμάτων και δείχνει τους καρπούς των κόπων της κοπέλας. Ο έρμημος ο αργαλειός σε θέλει μέσα στο σπίτι κλεισμένη, σαν το σκυλί δεμένο στην αλυσίδα και με όλη σου την προσοχή σ' αυτόν για να μη γίνει κάποιο λάθος. Η μέση κόβεται, οι αρμοί λύνονται, τα πόδια πιάνονται, το τραγούδι έχει σωθεί στα χείλη, η οπτασία του γαμπρού σβήνει γλυκά στην φοβερή κούραση γι' αυτό και...

*Το κέντημα είναι γλέντημα
κι η ρόκα είναι σεργιάνι
κι έρμημος ο αργαλειός
είναι σκλαβιά μεγάλη.*

Διαβαίνοντας απέξω από το χαμηλόσπιτο της Ρηνιώς, κατηφορίζοντας το γλιστερό καλντερίμι, άκουγες τα ξυλόχτενα τ' αργαλειού να χτυπάνε ρυθμικά και το τάκου, τάκου να συνοδεύεται από φιλοτράγουδο ή κάποιο τραγούδι σαν κι αυτό:

*Ακούω το βρόντο τ' αργαλειού
το μοιρολόγι της Ρήνας.
Ακούω τραγούδι του καπμού
τραγούδι πονεμένο·*

Ανάμεσα όμως στα κοντρά υφαντά (βελέντζες, χράμια κ.ά.) η Χρύσω ετοιμάζε και τις μεταξοκλωστές για να υφάνει μαντίλια...

*Στους ουρανούς τα ίδιαζε
στους κάμπους το γυφαίνει,
γυφαίνει τα ψιλά πανιά
και τα λιχνά μαντίλια.*

Πόσο ειδυλλιακές ήσαν εκείνες οι εικόνες! Και τώρα ήρθε ο ξενόφερτος πολυπισμός ο τόσο αντιαισθητικός να ρημάξει τα πάντα. Κατασπάραξε σχεδόν όλα όσα είχαν στενό δεσμό με τη λαϊκή οικοτεχνία-βιοτεχνία και οι όμορφες εκείνες εικόνες ζούνε αιμακαλωτισμένες στο νου για να μας θυμίζουν τα περασμένα ωραία χρόνια που οι κοπελιές τραγουδούσαν:

*Διασίδι, καλοδιάσίδο,
γενεμένο στο νυχτέρι,
διασίδι μ' όντας σ' έγνεθα
τον συκνονειρευόμουν.*

Γνωστό δημοτικό μας τραγούδι, θυμίζει την Πηνελόπη, που καθυστερούσε

το πανί στον αργαλειό, περιμένοντας τον Οδυσσέα. Έτσι και η νεότερη Ελληνίδα αργοπορεί την ύφανση μήπως τελειώσει γρήγορα η προίκα και οι δικοί της την παντρέψουν με άλλον και όχι με κείνον που αυτή καρτερεί από τα ξένα:

*Κόρη μ' που'σαι στον αργαλειό
γυφαίνεις, ξεγυφαίνεις
κι όλο εμένα με μαραίνεις.*

Πολλά είναι τα τραγούδια που έχουν σχέση με τον αργαλειό αλλά και με τη ρόκα. Ας θυμηθούμε και ας τα σιγοτραγουδήσουμε, αξίζει τον κόπο, αφού για την τεράστια προσφορά του, η δημοτική μούσα τον ύμνησε με τόσο ωραίους στίχους:

*Μία κόρη Κοντισιώισσα
μια Κοντισιωτοπούλα
πόχ' ασπμένιον αργαλειό
και φιλντισένιο χτένι
σταυροπατάει τον αργαλειό
και τρίζουν τα καρούλια.*

Επειδή ο αργαλειός είναι κλεισούρα και σκλαβιά και ο υιός που θέλει να δει την κοπέλα του δεν μπορεί, γι' αυτό θυμώνει και λέει:

*Πανάθεμα στη μάνα σου
στη σκύλα μητριά σου
που δεν μ' αφήνει να σε δω
μιαν ώρα στολισμένη
όλη τη μέρα αργαλειό
το βράδυ...*

Δεν μαραίνεται όμως μόνο ο υιός που δεν μπορεί να δει την καλή του, μαραίνεται κι ο ήλιος. Είναι τόσο γοητευτική η κόρη που υφαίνει ώστε και ο ήλιος όταν την αντίκρυσε, θαλάντωσε και βγήκε μαραμένος, όπως λέει ένα τραγούδι:

*Ο ήλιος βγαίνει την αυγή
και βγαίνει μαραμένος
κι η μάνα του τότε ρωτά
κι η μάνα του του λέει:
Έλιε μου τι 'σαι κίτρινος
και βγαίνεις μαραμένος;
Μήπως με τ' άστρα μάλωσες
και με το νιο φεγγάρι;
Μήπως με τον αυγερινό
που πάει κοντά στην πούλια;
Μάνα μια κόρη που 'δα γω
στον αργαλειό να υφαίνει...*

*Μια παπαδιά στον αργαλειό
ταράζει το ποδάρι
και με το νου της τόλγε
νάχ' ένα παλγκάρι.
Το παλγκάρι το καλό
θέλει καλή γυναίκα
να ξέρει ρόκα κι αργαλειό
να ξέρει να κεντάει.*

*Μια πούλια είν' στους ουρανούς
μια λυγερή στους κάμπους
πουχ' ασπμένιο αργαλειό
μαλαματένιο χτένι
που υφαίνει τα λευκά πανιά
τα ολόχρυσα μαντήλια.*

*Στους ουρανούς τα ίδιαζε
στους κάμπους τα υφαίνει
και στον αφρό της θάλασσας
τα δέρνει τα λευκαίνει.*

*Τιμή μεγάλη και τρανή
πούν' αργαλειός στο σπίτι
το κάθε δόντι του κτενιού
αξίζει μαργαρίτι.*

*Μεταξωτό 'ναι το πανί,
μεταξωτό το χτένι
μεταξωτή κι η κοπελιά
που κάθεται και υφαίνει.*

*Του Παναγιώτη η ανηψιά
του Ρήγα η θυγατέρα
πούχ' ασημένιο αργαλειό
και φιλντισένιο χτένι
και η σαΐτα πούριχνε
ήταν μαλαματένια
από το βρόντο τ' αργαλειού
και τα πολλά τραγούδια
ο ήλιος σκανταλίστηκε
και πάει να βασιλέψει.
Τον καταριέται η εργατιά
και τα μικρά παιδιά...*

Τέτοια θέση που είχε στην ζωή ο αργαλειός, επόμενο ήταν να συνδεθεί και με διάφορα έθιμα και προλήψεις από περιοχή σε περιοχή. Για αιώνες συνδέθηκε με τη ζωή και τη μοίρα του ανθρώπου και πήρε μαγικές και συμβολικές διαστάσεις όπως θα δούμε πιο κάτω:

Δεισιδαιμονίες – Προλήψεις

Η γκαστρωμένη γυναίκα δεν κάν' να περνά το στημόνι στα μιτάρια και στο

χτένι τ' αργαλειού γιατί μπλέκεται το βρέφος στ' γκοιλιά τ'ς ή όταν οι βάβες έριχναν τα β'λάρια (διάστρες) που μάζευαν το στημόνι έξω στις αυλές, δεν έπρεπε η γκαστρωμένη γυναίκα να τα δρασκελίσει γιατί θα περδικλωνόταν το παιδί στην γκοιλιά τ'ς.

Παροιμίες

Φάνηκε τ' αντί χαρά στον υφαντή:
Γι' αυτόν που τερμάτισε.

Άγνεστα κι αγύφαντα και στον πλακό απλωμένα: Γι' αυτούς που σκέφτονται επιπόλαιο.

Έρθε ο κόμπος στο χτένι: Όταν βρίσκεσαι προ αδιεξόδου.

Αινίγματα

– Ένας Κοντοθόδωρος με τα πολλά ζωνάρια.

– Χτυπάω με τακ-τακ, καρτεράω με τακ-τακ.

– Τέσσερα ποδάρια έχω και ψυχή δεν έχω (αργαλειός).

ΑΛΗ ΝΤΙΝΟ

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

«Αγαππτε Οδυσσέα,

Διάβασα με πολύ ενδιαφέρον το νέο βιβλίο σου *Η "Παναγία" του Θεσπρωτικού. Αφιέρωμα στα 200 χρόνια της*. Είναι βιβλίο πολύ χρήσιμο για τους συμπατριώτες μας, γιατί πέραν των ιστορικών στοιχείων για τον περικαλλή ναό της Παναγίας μας, έχει και πολλές πληροφορίες για τους κίτορες του ναού, που έχουν άμεση σχέση με τις περισσότερες οικογένειες του Θεσπρωτικού και, σχεδόν, αγγίζει όλους τους δημότες ανεξαιρέτως.

Επίσης η αναφορά στις προσφερθείσες και προσφερόμενες υπηρεσίες από τους εργασθέντες και εργαζομένους στο ναό σαν εφημέριοι, ψάλτες, επίτροποι κ.λπ. περιποιεί τιμήν εις αυτούς και είναι ανάγκη να γίνεται γνωστή και προς επιβράβευση, αλλά και προς παραδειγματισμό. Το σημείο αυτό καλύπτει και μια κοινωνική υποχρέωση.

Ακόμα αξιοπρόσεχτο σημείο του βιβλίου σου είναι και οι πολλές εικόνες του (περίπου 60), που αναφέρονται τόσο στο ναό (εσωτερικό και εξωτερικό του) όσο και στα πρόσωπα που υπηρέτησαν στο ναό ή γαλουχήθηκαν στη χριστιανική πίστη σ' αυτόν κι ύστερα έγιναν κληρικοί και υπηρέτησαν την Εκκλησία μας από διάφορες θέσεις. Είχες δε την πρόνοια των παλιότερων κληρικών να φωτογραφίσεις τα σπίτια τους, πριν ο σεισμός του 1980 τα καταστρέψει ή τα γκρεμίσουν οι ιδιοκτήτες τους. Άλλων δε τις υπογραφές τους. Και μ' αυτά αναπλήρωσες την έλλειψη προσωπογραφιών τους, αφού τότε που έζησαν φωτογραφίες δεν έβγαιναν, ούτε ζωγράφοι εδώ υπήρχαν. Και, μάλιστα, δε φείσθηκες δαπανών να στείλεις τις παραπάνω φωτογραφίες και το σκίτσο του εξώφυλλου του βιβλίου (έργο της ζωγράφου κόρης σου) στην Αθήνα να τα επεξεργασθούν για να εκτυπωθούν όσο το δυνατόν τελειότερα. Το δε εξώφυλλό του, επίσης, έστειλες εκεί να επενδύσουν με ειδικό πλαστικό κάλυμμα τόσο για να μη σπάει και λερώνεται όσο και για να φαντάζει πιο όμορφο. Δεν παρέλειψες ακόμα να γράψεις και για τους απογόνους των κληρικών που εφημέρευσαν ή γαλουχήθηκαν στην Παναγία και να εξάρεις όσους προόδευσαν επαγγελματικά, κοινωνικά και χριστιανικά.

Σου αξίζουν θερμά συγχαρητήρια. Τελειώνοντας σου εύχομαι υγεία και θέληση για να μας παρουσιάσεις κι άλλα αξιόλογα για την τοπική μας ιστορία έργα σου, όπως το παραπάνω και τα προηγούμενα αυτού, ώστε να μάθουμε την ιστορία της γενέτειρας και της περιοχής της κι έτσι να κατανοήσουμε καλύτερα την ιστορία της Ελλάδας μας και του κόσμου ακόμα.

Θεσπρωτικό 10/8/1997

Φιλικώτατα

Κων/νος Σιώζης

συντ. δάσκαλος»

ΥΗΦΙΔΩΤΑ
ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΔΟΥΜΕΤΙΟΥ
ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ 1993

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΕΜΗ ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990